

317 287

9/2005

ANTROPOLÓGIA ÉS POLITIKA

Kultúra és Közösség

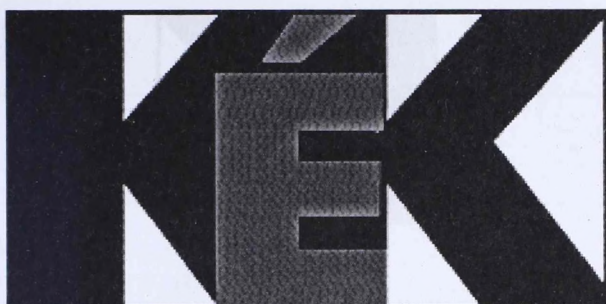
művelődéstudományi folyóirat

III. folyam IX. évfolyam

2005. I. szám

Ára 800 Ft

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

III. folyam IX. évfolyam 2005. I. szám Ára 800 Ft

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Lapunk szerkesztősége:
az MTA Szociológiai Kutatóintézetének
Kultúrakutató Műhelyében működik

Alapító és a szerkesztőbizottság elnöke: Vitányi Iván
Főszerkesztő: Tibori Tímea
Főszerkesztő-helyettes: Németh István

A szerkesztőbizottság tagjai: Antalóczy Tímea, Farkas Mária,
A. Gergely András, Kraiciné dr. Szokoly Mária, Schneider Márta, Szirmai Viktória,
Tamási Péter, T. Kiss Tamás, Utasi Ágnes

Szerkesztőségünk címe:
MTA Szociológiai Kutatóintézet
1014 Budapest, Úri utca 49. Tel./fax: 224 0797

Felelős kiadó: Németh István

A kiadó címe:
Új Mandátum Lap- és Könyvkiadó
1149 Budapest, Fráter György tér 11.
Tel/fax: 221-0951, 221-8099
www.ujmandatum.hu

Olvasószerkesztő: Knoch László
Fotó: Fábián Évi
Nyomás, kötés: Kánai nyomda
Felelős vezető: Kánai József

A 2005. évi négy szám 2000 Ft-os előfizetési díjáról szóló átutalásukat az alábbi bankszámla számon
kérjük teljesíteni: 10032000-01731172-00000000

A szám megjelenését
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatala támogatta.

ISSN 0133-2597

Tartalom

ANTROPOLÓGIA

Harman Miklós: A halásztelki bolgárok	5
Zachariás Klára: Használt ruhák piaca	11
Lénárt Imre: Hajléktalanok – centripetális megélhetési stratégiák	15

POLITIKA

N. Szabó József: A civil szervezetek szerepe Magyarország II. világháború utáni kultúrdiplomáciai törekvéseiben (1945–1948)	31
Malkovics Tibor: Szélsőjobboldal és (neo)hungarizmus Magyarországon	34
Kiss Viktor: Érték és technológia a „technokratikus társadalomban”	45

FELNŐTTOKTATÁS

T. Kiss Tamás–Tibori Timea: Durkó Mátyás emlékezete	59
T. Kiss Tamás: A kulturális értékcsere	62

BUDAPEST

A. Gergely András: Interkulturális kölcsönhatások Duna-völgyi metszetben	71
--	----

Szerzőink	84
-----------	----

Felvezető kérdések, szempontok

Országnyi etnikumokat kutatni, vizsgálni, mások számára világosan felépíteni megértett-érett szimbólumrendszereit, a világról és benne önmaguk szerepéről alkotott nézeteiket – kétségkívül nehéz és bonyolult, de izgalmas hivatás. S bár látszatra kisebb, de legalább olyan összetett munka egy származási helyétől, etnikumközegéből kikerült csoport életét nyomon követni: mennyire erős az a kulturális

hogyan miként vélekednek magukról a halásztelki bolgárok, egyik fő összetevője az etnikai csoportnak.

Ahhoz, hogy egy közösségre etnikai csoportként gondolhassunk, a tárgyi-lagos meghatározásokon (a legfontosabbak: közös eredet, közös nyelv és közös kultúra) túl szükségeltetik az is, hogy az adott közösség is annak tartsa magát.¹

Ha egy közösség származási helyétől távol él, szinte automatikusan felmerül a kérdés: vajon azok maradtak-e,

Harman Miklós

A halásztelki bolgárok

5

K É K

örökség, amivel rendelkezik; mennyire érzi fontosnak megtartani; átalakítja/hozzáigazítja-e eltérő környezetéhez, vagy mereven ragaszkodik-e hozzá – s ha ez történik, miért és meddig teheti; milyen kihatással vannak a változások a közösség életére (ön- és éntudat, az őket körülvevő közeggel tartott kapcsolatok, velük való viszonyok, saját maguk megítélése: a – jelen esetben – magyarsághoz tartozás/nem tartozás kérdése, hogy megfogalmazták-e magukat mint eltérő közösséget, s ha igen, milyen mértékben és hogyan ítélik ezt meg).

Jelen tanulmányban célul tűztem ki magam elé, hogy a fenti kérdések/megfogalmazások alapján megtudjam: a halásztelki bolgárok magyarokkal való együttélése (az I. világháború óta) milyen mértékben változtatott – ha ez történt – azon a szerepen, énképen, amit mint nem Bulgáriában élő bolgárok, magukról éreznek. Azért fontos ez, mert az,

akik voltak?; megőrizték-e függetlenségüket, másságukat, vagy annyira hatott rájuk környezetük, hogy elhagyták, elegyítették?; ez nyomásra történt-e, vagy ők maguk akarták?

Először is körül kell határolni, hogy az I. világháború óta eltelt bő nyolcvan év alatt – a világháború végétől kezdtek megtelepedni Halásztelken² bolgárkertészek – mennyire alakultak át az egymást követő generációk (négy generációról van szó – bár csak három generáció képviselőivel lehet beszélni: a dédszülők már nem élnek) mennyit adtak fel/őriztek meg bolgárságukból; vagyis milyen erősen léteznek mint etnikai csoport,³ illetve, ennek ellentételezéseként, milyen mértékű a magyar környezetben való létezés hatása rájuk mint bolgárokra.

Ahhoz, hogy pontosan tudjuk egy közösségről: önálló, független és tényleges közösségként létezik, a környező, azonos etnikumhoz tartozó közösségekhez való viszonyát is meg

Antropológia

kell határozni. Mert ha kötődik, kapcsolódik egy másik közösséghez, esetleg annak része, már nem lehet egységes egészként vizsgálni.

Ezért meg kell határozni, hogy a halásztelki bolgárok mint önálló közösség léteznek (hiszen 1994-ben megalkult a halásztelki Bolgár Kisebbségi Önkormányzat), vagy, mint ahogy a nagyközség is Budapest vonzáskörzetébe tartozik, úgy ők is a fővárosi bolgárság részét képezik-e.

Ahogy adatközlőimmal beszélgettem, feltűnt, hogy nem feltétel nélküli a vonzódásuk Bulgária, s azon belül szorosabban származási helyük felé.

6 K É K

Válaszaik nyomán kialakult bennem egy benyomás, ami azt mondatja velem, hogy szólni kell még arról, mekkora szerepet töltött és tölt be ma a szülőföld, származási hely életükben. Fontos pont ez is, hisz viszonyuk vele jelentősen befolyásolhatja nemzeti-ségvállalásukat, önrzetüket. A gyökerek erőssége döntő mértékben szól bele, hogyan viszonyulnak a beolvadáshoz.

Ha az anyaország, pontosabban szűkebb anyavidékük⁴ pozitívan fogadja őket, ha ellátogatnak oda, ez megerősíti bennük származásuk folytonos tudatosságát.

Ellenkező esetben – ha a vidék, ahonnan származnak, elutasítón bánik velük, nem szívesen látogatnak majd el oda, s szélsőséges esetben akár bolgárságuktól is elfordulhatnak.

Tehát nem elég a közös eredet-kultúra-nyelv hármasság megléte, hogy bolgárok maradjanak. Kell még, hogy annak is akarják érezni-tudni magukat.⁵

A nemzedékek egymáshoz való viszonya is fontos – vagyis a bolgár tudat öröklődése családon belül. Mekkora súlyt fektetnek a szülők arra, hogy származásuk érdekelje gyermekeiket – érdekelje és foglalkoztassa e tudat továbbélése, -örökítése.

Érdeemes az oktatással is foglalkozni. Iskolákkal, szerencsés esetben iskolarendszerrel, amelyben az alapoktól a felsőfokig végig anyanyelvén tanulhat a nemzeti-gyerekek. Mennyire megoldott ötvözése a – jelen esetben – bolgár és magyar oktatási rendszernek, illetve a bolgár mintájú tematika hogyan illeszkedik bele a magyar iskolahálózatba. Adottak-e a lehetőségek, hogy bolgár iskolát végezve különösebb nagy váltás, hátrány nélkül folytathatja tanulmányait egy bolgár származású ifjú a magyar közép- vagy felsőoktatásban.

Megemlíteném még a magyarországi bolgárok közt megtartott bolgár ünnepeket is. Érdekel továbbá, hogy milyen közösségi lehetőségek vannak a bolgárság megőrzésére. Nevezetesen, hogy a családon és iskolán kívül milyen feltételek vannak a bolgár nyelv gyakorlására, az ünnepek, szokások megtartására – hogy a bolgár hagyományok, művészetek: tánc és zene, képzőművészet, irodalom stb. megéljen és továbbadathasson a következő generációknak is.

Válaszok keresése, elemzésfeleség

Nem tagolom részekre a tanulmányt – így döntöttem a bevezető rész elkészülte után. Nem, mert mindazon szempontok, amik felől értelmezni próbálom a halásztelki bolgárok közösségét, nagy mértékben kötődnek egymáshoz, átfolynak egymásba, fedik egymást. Ezért csak kisebb belső megszakításokkal élek – ahol szükségesnek találom.

Alkalmam volt egy család három generációjával találkozni. E család bol-

gár nemzetiségű, magyarországi letelepedési engedéllyel vagy magyar állampolgársággal rendelkező emberekből áll – mindannyian endogám családból származnak. A nagymama Bulgáriában született, bolgár állampolgár, letelepedési engedéllyel rendelkezik. Az anya bolgár nemzetiségű magyar állampolgár (az apa Bulgáriában született, itt él, bolgár és magyar állampolgár; vele még nem találkoztam), a lányuk szintén bolgár nemzetiségű magyar állampolgár. Hasznosnak véltem mindőjükkel beszélgetni – így első kézből szerezhettem tapasztalatot az egymást követő generációk öntudatáról származásukkal kapcsolatban; tudom, csak egy családról van szó és tisztában vagyok azzal is, hogy a tipizálás tévútra vezethet, ezért nem is próbálok általánosításokra következtetni, az ő személyes tapasztalataikat, élményeiket próbálok bemutatni tehát. Kérdéseim arra irányultak, hogy nemzedékenként mi volt az életmód, amit követtek, mik voltak az esetleges problémák vagy előnyök, amiket bolgárokként éltek meg, hogyan alakultak a viszonyok bolgárok és magyarok között. Készséggel segítettek; megtudtam tőlük, hogy szerintük Halásztelken a bolgárok egymáshoz való viszonya nem sokat változott. Bulgáriával a kapcsolatok jók, viszont a közvetlenebb származási helyhez fűződő érzelmek kissé felemások (lásd alább). Úgy vélik továbbá, hogy a bolgár öntudat az ifjúságban kevésbé intenzív, bár ezt mint kezdődő tendenciát értékelik.

A nagymama egyike az első halásztelki bolgárkertészeknek. Apja vette a földet 1926-ban, de nem szándékozott letelepedni. Előtte földet béreltek két testvérével Újpesten, dolgoztak az Alagi majorban. Ők is polikrajstei bolgárok voltak. Nem éltek itt, a nagymama is csak 1941–42 körül jött először Magyarországra az apjával, egy-két hónapra. A II. világháború idején Halásztelek is a frontvonalba esett, ezért hazamentek a kertészek Bulgáriába, vagy elmentek az Alagi

Antropológia

majorba. 1947 és 1949 között érkeztek vissza. Az asszonyok, nők (család) csak ekkor, a háború után kezdtek átjönni dolgozni – addig otthon végeztek ugyanazt a munkát, mint a férfiak itt.

Míg az Alagi gátnál közösségben dolgoztak, Halásztelken már önállóan: nem társakkal, hanem bérmunkásokkal.

Halásztelken szétszórtan telepedtek le, s nem közösségként, egy területen. Ennek oka az, hogy mivel kertészekként elsősorban a földhöz kötődtek, s a megvásárolt földek nem egymás mellett voltak, hanem össze-vissza a település körül, mindenki a földjéhez lehető legközelebb épített magának házat.

Vagyis földből élő emberekként alakították ki életüket, s nem az összetartozás e módját (az egy helyütt élés) választották.

Mivel keményen, éjt nappallá téve kellett dolgozniuk, nem nagyon jártak össze – nem volt idő rá. Ugyanez elmondható az ünnepekre is. Nem volt érkezésük arra, hogy ünnepeljenek – ami kevés ünnepet megtartottak, azt egy majoron, gazdaságon belül tették, s nem összegyűlve, mindannyian.

A szülők a következő generáció. Ők is kertészkedéssel kezdték, már gyermekkorukban. Végigélték szüleikkel, hogy a térszesítések miatt elvették földjeiket. Ezzel kezdődött meg a bolgárkertészet háttérbe szorulása és a bolgárok nyitása egyéb megélhetési lehetőségek felé, főként az iparban. Bár részleges megoldás volt számukra, hogy többen összeálltak és termelőszövetkezeteket alapítva (Pest környékén hármat is) folytatták eredeti mesterségüket, ez egyre nehezebben ment, s végül lehetetlenné vált.

Egy másik adatközlőm (bolgár endogám családból született, maga is endogám házasságban él; először kertész, majd gyári munkás, hivatali sofőr, jelenleg temetkezési vállalkozó; bolgár állampolgár, öt éve szerezt meg a magyar állampolgárságot is) így emlékezik: „... minden hajnalban felpakoltuk a lovas szekérre az árut és bekocsiztam vele a Bosnyák téri nagy-

bani piacra. Aztán hét körül elindultam vissza, Halásztelekre. Azért én kocsiztam, mert apámék a földeken dolgoztak. ... Sokszor aludtam a bakon, de a lovak már tudták az utat. ... Volt, hogy hamarabb végezhettem, mert olyan árut vittem, amit előre megvetek. Akkor csak le kellett pakolni és már jöhettem is vissza.”

Ez a generáció tehát már a kertészelletforma végén volt gyerek. Megtanulták ugyan a mesterséget, de nem tudták úgy élni életüket, ahogy tették azt még szüleik is. Legtöbbjük gyári munkásként, kereskedőként próbált érvényesülni. Fenti adatközlőm például hivatali sofőr is volt. Sokan termeltek persze változatlanul háztájiban – e kiskereskedés viszont nem tudott önálló és egyedüli jövedelemforrásként szolgálni: keresetkiegészítésként, egyfajta másodállásként működött – és működik a mai napig is.

Harmadjára a mostani fiatalokról szólnék pár szót.

A nagyszülők az 1920–30-as években születtek, a szülők 1950 környékén, a fiatalok pedig az 1970-es években – és attól felfelé.

Ez a nemzedék már nem csak endogám bolgár családból származik⁶ (egyik szülőjük sokszor magyar), bár többségük igen. Ők sokszor mint felesleges fáradságot élik meg, ha szüleik foglalkoznak még kertészkedéssel. Halásztelken a rendszerváltozás után indultak újra be a csak bolgárkertészettel foglalkozó, abból élő vállalkozások, gazdaságok. Négy-öt család tért vissza mesterségéhez.

A fiatalok viszont már nem érzik életcéljuknak a kertészkedést. A továbbtanulás, az értelmiségi pályákon való érvényesülés foglalkoztatja inkább őket. Az ő gyerekeik minden valószínűség szerint már egyáltalán nem fognak semmiféle kötődést érezni a földhöz.

Úgy vettem ki adatközlőim szavából, hogy a halásztelki bolgárok mint közösség, nem sok változáson mentek

át azóta, hogy megtelepedtek Herminamezőn.

A változás a közösség összetételében és nem jellegében történt. A szülők nemzedéke már nem csak haza-, vagy ellátogatott a szülőföldre/származási helyre; jártak építőtáborokba, iskolába, sokan – mint bolgár állampolgár – Bulgáriában töltötték katonaiidejüket is.

Az összetartozás, összetartás kérdésében nem sikerült (mint ahogy a többi témában sem) teljes válaszokat kapnom. Eddigi benyomásaim alapján azt mondhatom: inkább virtuális, mint önálló közösség. Virtuálisnak azért nevezem a közösséget, mert

7

K É K

ugyan tartják egymással a kapcsolatot, de ahogy észrevettem, ez nem mindig és nem feltétlenül a bolgár-bolgár viszonyt jelzi, hanem inkább a halásztelki-halásztelkit. Persze ez sem feltétlenül van így minden esetben – főleg a fiatalok körében erősödő tendencia.

Ehhez az is hozzájárul, hogy nem különül el Budapesttől – nincs abban a helyzetben, mint a valamivel meszebb lévő szigetszentmiklósi közösség. Ezt a megjegyzést kissé felve téveszem, mivel a szigetszentmiklósi bolgárokról semmit nem tudok; egy félig-meddig zárójeles megjegyzés kapcsán vontam le a következtetést: „... a Vágóhid utcában van a (Bolgár) Kulturális ház, ott tartjuk az ünnepségeket ... ott a templom is, oda járunk ... Szigetszentmiklóson is van önkormányzat, van kulturális ház ... ők ott szoktak ünnepelni. Város is, meg meszebb vannak...” De van egy másik lehetséges magyarázat is: „kb. harminc

Antropológia

évvel ezelőttig jobban összezártak itt az emberek. A kocsmában gyűltek össze, ott beszélgettek. Akkor még lassabb volt az élet. Most meg egyértelműen Budapest vonzáskörzetébe tartozunk; emiatt nem lehet itt olyan összetartó a közösség – Budapest az 'összetartozás helye'.⁷

Persze, hogy ez miért van, sok mindentől függ.

Egyrészt lehetséges magyarázatként felmerült egy nagyon is általános emberi hiba: az irigység. Adatközlőm ezt így fogalmazta meg: „Régen bolgárnak lenni nagyon pozitív minősítéssel bírt. Elismerően neveztek így minket

És ezzel elérkeztünk a magyarországi bolgárok és Bulgária kapcsolatához. Nem lehet állítani, hogy a fenti példa egységes és minden esetben ez történik. Viszont az ilyen esetek kellemetlenül érintik a hazalátogatót.

A halásztelki bolgárok a már említett két helyről származnak – első útjuk Bulgáriában mindig odavezet. Július 30-án van Polikrajstében egy háromnapos fesztivál (búcsú, a falu ünnepe), ahol zenekarok és tánckarok lépnek fel. Ilyenkor szoktak odamenni egy hétre a halásztelkiek, majd utaznak tovább a tengerhez.

Sokan közülük úgy érzik, hazamennek; ott viszont, bár szívesen látják őket, de nem tartják úgy, igazi bolgárok. Gyakran így reagálnak érkezésükre: „Na, megjöttek a magyarok!” S ha ehhez hozzáadjuk, hogy – saját szavaikkal – „itthon meg nem tartanak minket teljesen magyarnak”,⁸ akkor könnyű elképzelni, milyen felemás, visszás érzésekkel élük le életüket.

Adatközlőm helyzete még ennél is bonyolultabbnak tűnik számomra. Két nővére Bulgáriában született, ő már Halásztelken. Két nemzet gyermekének érzi magát: mivel itt született, nevelkedett, Magyarországot, Halásztelket tartja szülőföldjének; viszont anyanyelvét tekintve bolgárnak tartja magát. A fent említettek hatására nála eltolódott az identitás a magyar felé – bár nem tagadja bolgárságát. Annak ellenére, hogy ötven éves koráig bolgár állampolgár volt, s csak öt éve kettős állampolgár. Élete szorosan kötődött a kertészethez, egyetemre azért nem mehetett, mivel dolgozni kellett. Miután apjától is, majd másodsor már tőle is elvették a földet, nem akar újra belekezdeni.

Ha már az előbb szót ejtettem a továbbtanulást megakadályozó általános okok egyikéről, úgy vélem, magáról az oktatásról is írnom kell. Vagyis bemutatnám a bolgár nemzetiségi oktatást: a budapesti Bolgár Iskolát (12 osztá-

lyos), illetve szerepét a továbbtanulásban. Adatközlőm is a Bolgár Iskolában tanult. Akkor még nagy népszerűségnek örvendett (1962 környékén), igaz csak nyolcosztályos, általános iskolaként működött. Körülbelül 150 gyerek járt oda. 10–15 éve a létszám elérte a 300 főt. Ma, gimnáziummal együtt körülbelül százan tanulnak ott. Az említett adatközlő családban így vélekednek: „Egyre rosszabb az iskola helyzete. Az is lehet, hogy megszűnik – nagyon kevesen járnak oda. Az osztálylétszám tíz alatt van. Nem tudom, mit lehetne csinálni.” A népszerűtlenségnek több oka is van. Egyrészt – a halásztelkiek és környező települések szemszögéből – viszonylag messze van. Régebben ezt saját buszjáráttal oldották meg, a busz az iskola⁹ és Csepel központja között szállította a tanulókat. Ez kötött időrendben közlekedett – ha valakinek elmaradt órája vagy korábban végzett, sokat kellett várnia rá. Bár kollégium is van az épületben, nem használják ki. Sokan inkább a halásztelki általános iskolába, vagy Csepelre járatják gyerekeiket – mondván, az közelebb van, meg magyar a tanrend. Ez a másik szempont. A Bolgár Iskolában bolgár tanrend szerint folyik az oktatás. Létezik egy nulladik év, ahol a nyelvet tanítják a bolgáruul nem, vagy rosszul tudóknak. Magyar földrajzot fél évig tanítanak, történelmet, irodalmat, és magyar nyelvet tovább. A többi tantárgy tanítása bolgáruul folyik. Így előfordult, hogy például a fizikát kétszer kellett megtanulnia egy másik adatközlőmnek: egyszer az iskolában bolgáruul, egyszer otthon a magyar kifejezéseket. Így, ha magyar felsőoktatási intézményekben akar valaki továbbtanulni, nehezebb dolga van, mint egy magyarnak, vagy olyan bolgárnak, aki magyar rendszerű iskolában tanult. Vagyis a magyarországi bolgárok úgy vélik, hogy a bolgáruul tanult, Bulgáriához kötődő ismeretek mellett gyerekeknek el kellene sajátítania Magyarországon alkalmazható és felhasználható ismereteket is, meghozzá sokkal nagyobb arányban.¹⁰

8

KÉK

– becsülték szorgalmunkat, munkabírásunkat. Ma hajlamosak azt mondani, hogy a bolgárnak a bőre alatt is pénz van.” Úgy vélem, mai túlfeszített életünkben az emberek hajlamosak inkább kárörvendőek lenni, mint örülni a másik sikerének. Ez általános – nem hinném, hogy kifejezetten a bolgárság tényének szól; az viszont, hogy a munka megbecsülése átfordult, s már nem az számít, mennyi munkával keres valaki sok pénzt, hanem pusztán a vagyonaért elítélni valakit: elősegíti, hogy az emberek – s nem csak a bolgárok – elzárkózzanak egymástól.

S a pénz nem csak Magyarországon szól bele a bolgárok életébe. Ha egy halásztelki (vagy magyarországi) bolgár ellátogat Bulgáriába, rokonokhoz, néha nem feltétlenül órá kíváncsiak. Szintén adatközlőm mondta: „Ha hazamegyek, nem mindig kíváncsiak rám, hogy hogy vagyok, mi van velem. Azt viszont kérdezik, hogy mit tudok segíteni, tudok-e pénzt adni.”

Egy közösség életére nagy befolyással bír a közösség tagjainak iskolai végzettsége. Az úgynevezett negyedik betelepülési hullámban¹¹ érkező bolgárok az 1980-as évek ösztöndíjasai voltak – s velük jelentősen megnőtt a magyarországi bolgár értelmiségiek csoportja.

Így elérkeztünk a közösség összetételének vizsgálatához. Azért most, mivel az iskolai végzettség tekintetében történt a legnagyobb változás – s mint említettem, mindenképpen fontos ez a tényező. A nagyszülők generációja általában elemi, vagy általános iskolát végzett. A szülők már közép-, sokszor felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, többen közülük Szófiában, Plovdivban jártak egyetemre. A mostani ifjúság szinte kivétel nélkül felsőfokú végzettségre törekszik – ez is általános tendencia. Általában közgazdasági, orvosi, jogi pályákat választanak, illetve a legkézenfekvőbbben Bolgár nyelv szakot. Egyre több bolgár érkezik Magyarországra – dolgozni, itt élni. Ők szintén értelmiségiek.

S ha már a közösség iskolai végzettség szerinti összetételéről, illetve az összetétel változásáról beszélünk, ezzel együtt meg kell azt is említeni, hogy ez a változás befolyásolja-e – és ha igen, milyen mértékben – a bolgár családok, s ezen belül az egyes nemzedékek hozzáállását bolgárságukhoz.

Ide tartozik még az is, hogy családon belül mennyi készíttetés érkezik a bolgárság megtartására. Adatközlő családban a nagymama letelepedett bolgár, a magyart viszonylag rosszul beszéli. A szülők szintén bolgárok, az anya halásztelki, az apa bulgáriai, a szófiái egyetemen ismerkedtek meg. A lány szintén halásztelki, szintén bolgár. Náluk természetesen él tovább a bolgár tudat; igaz, a lány 12–13 éves koráig – bár a nyelvet megtanulta – nem szívesen gondolt bolgár származására: „...szégyelltem, hogy balkáni vagyok... Hogy mit jelentett ez nekem? Általánosságokat tudtam csak: nem jó ott élni; az emberek szegények; kosz van; veszélyes

ott lenni; (az emberek) nem szeretik a balkániakat... Éretlen voltam még, nem tudtam igazi véleményt alkotni. Úgy voltam vele: itt születtem (Halásztelken), itt élek, nem értettem, mi közöm van a bolgárokhoz. Tudtam, hogy a szüleim is bolgárok, de azt sem értettem. Nem volt kézzelfogható. Bulgáriába 'csak' nyaralni mentünk.”. Nála egy kissé szokatlan körülmény hatására indult meg egy közeledési folyamat: „Emlékszem: 12–13 éves lehettem, és a bolgár futballválogatot nagyon jól szerepelt a VB-n. Akkor kezdtem el foglalkozni a bolgárokkal, magammal mint bolgárral.”. 15–16 évesen kezdett el bolgár néptáncot tanulni. Ez szenvedélyévé vált. Bár hiányolja a táncsoportban a hagyományörző jelleget: „...csak koreográfiákat tanulunk, igaz, elvileg tájegységenként, de nem mindig tudjuk, hogy melyik táj táncát tanuljuk éppen. Nem mondják el a népviseletek és a táncok eredetét, hogy kik mikor táncolták eredetileg, milyen alkalmakból.”. A táncsoport magja szívesen vállal fellépéseket szerb és görög esteken is, rendszeresen lejárnak a Fonóba, a Rila-estekre. Gondolom, fontos, hogy gyakorolják és népszerűsítik a bolgár hagyományokat – ha vannak egyéb okai is, szintén megválaszolható kérdés egyelőre a számomra.

Most már örül annak, hogy bolgár: „Amióta felfogtam és megértettem, hogy bolgár vagyok és ez nem jelent rosszat, büszke vagyok rá. Szeretem Bulgáriát és a bolgárokat; sokat foglalkozok Bulgáriával, sokat beszélgetek bolgár chatokon, felmegyek sok bolgár internetes honlapra, nézem a műholdas adást, figyeltem a bolgár választásokat. Próbálok pontosan megítélni, milyen ma a helyzet, at élet Bulgáriában.” Mindezzel együtt úgy véli, származása és a polikrajstei gyökerek hozzá tartoznak ugyan, de „ez a múltunkhoz tartozik. Törődnünk kell vele, ápolnunk a hagyományokat, de már

itt élünk”. S bár őket is magyarokként fogadják Bulgáriában, ettől még bolgároknak érzik magukat: „Amikor odaérünk (Polikrajstébe), kedvesen fogadnak, de azért szokták mondani, hogy megérkeztek a magyarok. Nem akarnak ezzel bántani, de azért megkülönböztetnek kicsit... De nem számít, mi azért megyünk. Jó odamenni, ott lenni.”

Már említettem, hogy kevés ünnepet ülnék meg a magyarországi, halásztelki bolgárok. Sajnos, összehasonlításra nincs módom – talán majd egy bulgáriai út után. Ezért kissé felemás, hogy csak a magyarországi bolgár ünnepekről írok.

9

K É K

Hét olyan ünnep van, amit megtartanak Halásztelken, illetve a Vágóhíd utcai Kulturális Házban. Ezek: február 14-én a Trifon nap (a szőlőmetszés ünnepe; ezt Halásztelken is megtartják, viszont már nem kizárólag bolgár ünnep, együtt ünnepelnek velük a magyarok is – egyfajta közös szőlész/kertész/földműves ünnepévé vált); februárban a „Babinden” (valamilyen bábanap – kissé hasonlít a Nőnapra, bár ezt csak nők tartják egymásnak, öszszegyűlnek, különféle ételeket készítenek); március 1-én a Martenicska-ünnep (a tavasz kezdete – ilyenkor a családtagok, barátok, ismerősök piros-fehér fonálból készült kítűzőket, karszalagokat ajándékoznak egymásnak, s egész addig kell hordani, amíg az első gólyát vagy fecskét meg nem pillantja az ember); március 3-án emlékeznek a san stefano-i békekötésre (bolgár nemzeti ünnep – Bulgária felszabadulása a török uralom alól, a bolgár állam létrejötte, 1879. március 3.);

május 6. Szentgyörgy-nap (ilyenkor bárányt vágnak, s mindenféle ételt készítenek belőle); május 24-én Cirille és Metódra emlékeznek (vagyis a szláv írásbeliség megteremtését ünneplik – nemzeti ünnep ez is); november 7-én pedig a Dimitrov-nap (ez a kertészek ünnepe – ő a kertészek védőszentje, ezen a napon kapták meg régen pénzüket a bolgárkertészek, s indultak haza, Bulgáriába). Ezenkívül (egyik adatközlőm szerint ő még kb. 10 éve csinálta), január 1-jén a gyerekek somfa-virgácsokkal körüljárják a felnőtteket, megvergetik őket és jókívánság-mondókat mon-

10 KÉK

danak – nem tudja biztosan, ma is él-e még ez a szokás. Rügyfakadáskor pedig a bánicába (juhtúrós rétes) som és egyéb ágacskákat tűznek – hogy hány ág van benne és milyenek, mindnek van jelentése.¹²

Bár nem tudta megmondani az adatközlő lány, hogy miért ezeket az ünnepeket ülik meg, valószínűleg azért, mert ezek a fontosabb, nagyobb ünnepek.

Összegzés. Továbbvivő utak, kérdések felvázolása

E rövid kutatási szakasz után a következő elnagyolt képet kezdem látni: a halásztelki bolgárok közössége megtelepedésük óta viszonylag nagy változáson esett át, méghozzá úgy, hogy ez a közösség szerkezetét nagyjából épségben hagyta. E változás nyomán kialakulóban van egy bolgár gyökerekkel rendelkező, magyar közegben

élő közösség, ami még nem felejtette el hozott kultúráját, de nem is sajátította el teljesen az őt körülvevő másikat. De nem látom úgy, hogy mindenképpen csere fog bekövetkezni a kultúrák között. A bolgár tudat erősnek tetszik, viszont azt érzem, mindenképpen Magyarországhoz kötődnek jövőbeni terveik. Valamiféle keverék alakul ki, ami újjá válik. Ez a folyamat igazán 1951-ben indult be, a kertészszövetség feloszlásával. Ekkor szűnt meg a munkamigráció, innen kezdve beszélhetünk önálló magyarországi bolgárságról is.

Több kérdésre nem kaptam még teljes választ; sok válasz fogalmaz meg bennem újabb kérdéseket, menet közben, ahogy mind jobban kezdem érteni dolgokat, kissé változott kutatásom iránya.

Továbbra sem tudom pontosan, milyen mértékben és szinten része a budapesti bolgárságnak a halásztelki közösség.

Azt is meg kéne tudni, milyen mértékben ötvöződik a kétféle kultúra (a bolgár és a magyar) Halásztelken; illetve, hogy amióta felhagyott fő tevékenységével, a kertészettel a közösség, ez milyen mértékben változtatta meg egyrészt hozott kultúrájukat, másrészt az említett ötvözetet; illetve ők milyen hatással voltak/vannak a magyar kultúrára.

Kaptam információkat arra nézve, hogy a nyelvtudás a fiatalok körében egyre gyengül. A nyelv mint a nemzeti tudat egyik legerősebb építőköve, szintén bővebb elemzésre szorul.

Ugyanakkor az a tény, hogy a fiatalok között továbbra is népszerű a bolgár tánc és zene, megint csak figyelemre méltó dolog – s ezt még kiegészíthetjük azzal, hogy a nyelvtudás csökkenésével összevetjük.

Az ünnepekkel kapcsolatban is sok megtudnivaló van még.

A Bolgár Iskola szerepét, helyzetét pedig feltétlenül részletesen ki kívá-

nom deríteni. Tisztában szeretnék lenni a jelenlegi rossz helyzet okaival.

Sokan mondták nekem (többek között adatközlőim), hogy a halásztelki bolgárok nagyon zárkóztak. Ezt ugyan eddig csak kissé tapasztaltam – lévén nem találkoztam sok ottani bolgárral – mindazonáltal ennek okait is kutatásra méltónak találom.

IRODALOM

Niedermüller Péter (1989): *Kulturális etnicitás és társadalmi identitás: a néprajzi megközelítés eredményei és kérdőjelei*. In: Várné Szilágyi Ibolya–Niedermüller Péter (szerk.): *Az identitás kettős tükörben*. Budapest: TIT, 204–234.

Kolozsi Ádám (2001): *Bolgár identitás Magyarországon*. Budapest.

Doncsev Toso (2001): *Új idők bolgárai*. Budapest: Masszi Kiadó.

JEGYZETEK

- 1 Niedermüller 1989: 208.
- 2 1950. március 1-én vált önálló községgé, addig Tokólhöz tartozott, Hermine-major néven. 1951. május 23-án kapta meg a Halásztelek nevet.
- 3 Niedermüller 1989: 206.
- 4 A halásztelki bolgárok a tirnovói Polikrajstéből és Dragonovóból származnak; ez Közép-Bulgáriát: a Közép-Balkán hegységet és környékét jelenti.
- 5 Niedermüller, 1989:208.
- 6 Ma is szívesen választanak bolgár párt a magyarországi bolgár fiatalok – főleg Bulgáriából; régebben a munkás/kertész réteg dominált, mostanában főleg értelmiségiek házasodnak így.
- 7 Ezt a két részletet is a temetkezési vállalkozóval folytatott beszélgetésből idézem.
- 8 Sajnos, ezt jelenleg nem áll módomban konkrétan megfogalmazni; ők is általánosságban mondták – ennek is mindenképpen jobban utána kell még járnom.
- 9 Bajza utca
- 10 Kolozsi 2001: 37.
- 11 Az első hullám a múlt század közepétől az 1. világháború kitöréséig tartott, a második hullám az 1950-es évekig, a harmadik pedig a rendszerváltásig. A negyedik hullám még ma is tart.
- 12 De hogy mi, még ki kell derítenem.

A terep

Napjaink egy sokak által ismert, ám tulajdonképpen nem legitimált – és egyáltalán nem vizsgált, feltárt, elemzett – vásárhelye, sőt, „agórája” a használt ruhák piaca.

Ma egész Magyarországot, – sőt egész Kelet-Európát – behálózzák a „turik”, azok az üzletek, ahol – hozzávetőlegesen – a lakosságnak legalább a fele rendszeresen vásárol, sőt, amely a lakosság jelentős részének az alapszolgáltatást nyújtja a ruházkodás területén.

Zachariás Klára

Használt ruhák piaca

A problematika, azaz a résztvevők társadalmi helye, helyzete, pozíciója

A „pongyola társadalom” tökéletes kiegészítője lehetne „használt”, „second-hand” társadalom. A „hacik”-ban – használtcikk boltokban – a lepusztult hómlesszektől a parlamenti képviselőig szinte valamennyi réteg képviselteti magát. Valaha „pedagógusbutiknak” is nevezték, amikor a „butikolás” megindult, és a ruházkodás területére is bevonult az igény az egyedire, a különlegesre. Eleinte a nagyvárosi proletár és enyhén lumpen elemek mellett a pedagógus nők jelentős csoportjai adták a vásárlóerő javát. Ám a közismerten legszegényebb csoportja az értelmiségnek nem sokáig uralta a terepet, megjelent itt hamar az értelmiség egyéb szűkös gazdasági helyzetű többi csoportja is: a paraszolvencia közeléből kiszoruló szakorvosok, a zsirosabb tolmács és

magánoktató helyekre be nem fért, jobbára fordításból élő, alacsony keresetű nyelvszakosok, vállalkozáshoz nem értő művészek (képző-, zene-, színház-, film- stb.). Más kutatásokból tudjuk, hogy fenti szakmák gyakorlói korábban kifejlesztett képességeiket az új társadalmi-gazdasági változások közepette sok esetben nem az optimális mértékben hasznosítják.

Szociálpszichológiai összetevők

A sok felhalmozódott hasznosítatlan energia pedig a diszfunkcionalitás

11

K É K

béklyójában szublimálódva, idegen területeken (pl. a vásárlás területén), könnyen változik pótcselekvésre, ami egy fokozottul a pszichiátria területén is értelmezhető mint deviancia, illetve pszichózis. A használt cikkek, de leginkább a használt ruhák piacán meggyökeresedett egy adott vásárlóréteg, amelyenél – akár értelmiségi szakmájú, akár egyéb területen szakad le a megélhetést nyújtó keresetüektől – e diszfunkcionalitás és e deviancia (a vásárlásmánia) mint pótcselekvésbe menekülés jellemzőnek mondható.

A hacikba járók széles e hazában – egy jól körülhatárolható kör, amelynek tagjai sok esetben ismerik, vagy felismerik egymást; lazán kapcsolatot is tartanak fenn: barátokznak, valóságos szubkulturális viszonyok alakulnak közöttük.

A terep tehát modern agóra, esetleg kocsmá – a nők hangoztatják, sőt hirdetik is jogukat erre. Miként a férfiaknak, nekik is joguk van a „kocsmára”,

szinte hivalkodnak vele, hogy ők leg-
alább „pozitív” szenvedélyt követnek,
még esztétikai igényeket is kielégítenek.

Ugyanakkor a vásárlási mánia mint
betegség is itt tartatik fenn, és terme-
lődik újra, és a nők java ennek is tu-
datában van.

Tehát ez valójában remek szórakozó-
hely, feszültségvezető, ugyanakkor sú-
lyos szenvedély, amit gyógyítani kellene.
Sajnos, itt is érvényesül az ebből a de-
vianciából hasznot húzók gazdasági ér-
deke, a hagyomány, ahogy a társadalom
kezel – illetve nem kezel a lecsúszotta-
kat, akár közönyösségből, akár a gazda-
sági lehetőségek szükségességéből adódóan.

12

K É K

Hasonló ez a helyzet ahhoz, ahogy a
drog és az alkohol szenvedélybetegét
magukra hagyják, csak itt egyrészt sú-
lyosabb a helyzet, mert ez nem ismert,
sőt, átláthatatlan terület, azonkívül az
itteni „dealerek”: a ruhabehozatal ke-
reskedelmi szakemberei mélyen rej-
tőznek, hogy nyugodtan halászatgat-
hassanak a zavarosban, a félreérthető,
be nem tartott, sőt, fondorlatosan
megkerült törvények árnyékában.

Hozzájárul még a kezelés elmaradá-
sához a ruhavásárlás másik, pozitív
oldala, mely gyakran teljesen elfedi a
patológiás lényegét.

Fokozza a helyzet megoldatlanságá-
nak fenntartását szolgáló passzivitást a
vásárlással együtt járó számos pozitív-
vum, az esztétikai igények kielégítésére
törekvés, a motivációban a takarékos-
ság köntöse, amely tulajdonképpen a
parazlást leplezi.

E szubkultúra egy szélesebb érte-
lemben vett megnyilvánulása annak a

diszfunkcionalitásnak, amelyet az
alapvető emberi alkotóképesség intéz-
ményes redukciójából következik, és
a pszichózisok hosszú sorát vonja
maga után. Ezeket a társadalom nem
képes kezelni, hiszen nem képes
megoldani az alapvető gazdasági
problémákat: a pénz értékének stabi-
lizálására tett törekvéseket, a munka-
erő és alkotóképesség értéken tartá-
sát, megfelelő számú munkahely
megteremtését stb. Közismert, hogy
ma a lakosság nagy része depressziós,
drog-, alkohol- stb. függő; hogy a
helyzet- és problémamegoldási straté-
giák nem működnek a konfliktusban,
válsághelyzetben élők nagy részénél.

Nézetünk szerint azonban már az
jelentős előrelépés lenne, ha erre a te-
rületre is jutna némi figyelem.

Módszer

Első lépésként interjúkkal, esettanul-
mányokkal kellene a terepet hozzávé-
tőlegesen felmérni: azt, hogy nagyjá-
ból hány szereplős a vásárlóközönség,
vagyis a „fogyasztótábor”, és hogy
hány fős a „dealer” oldal, vagyis a
használtcikk kereskedők tábora. Felté-
telezhetően kb. 5–6 család tartja ke-
zében az egész országot lefedő piacot,
ezek szerteágazó hálózatot alakítottak
ki, és kerületi „bontásban” nyomukra
lehetne bukkanni, hiszen a közintéz-
ményektől kezdve a hétfégi piacokig
számos területre szereztek működési
engedélyt, óriási vásárlói tömeg ki-
szolgálására „szakosodtak”.

Vannak állandó és változó „placcaik”,
párthelyiségektől kezdve iskolákon,
kórházakon át önkormányzatokig szá-
mos helyre beférkőztek, és működésük
alapvetően kétféle: vagy ők változtatják
naponta a helyüket, vagy – naponta –
az állandó tartózkodásra bérelt, általa-
ban lepusztult szegényes kis helyisé-
gekben cserélgetik az árukészletet.

Feltételezhetően maguk a családok
is állandó kapcsolatban vannak egy-
mással, és egymás között is cserélgetik
az árut. Utóbbi időben az önkormány-
zatok kezdik beszűntetni a helyiségeik
e célra történő kiadását, és néhány
párt is takarodót fúj. Viszont egyre-
másra jelentkeznek az új bérbeadók, és
lassan megteleknek a társasházak elhanya-
golt helyiségei, a szuterének, garázsok,
az internetre is beszökött a haci...

Közismert, hogy a Vöröskereszt és
egyéb segélyszervezetek is foglalkoz-
nak használt ruha árusítással, ez is
egy – eléggé marginális – beszerzési
forrása a dörzsöltebb nagybani ruha-
kereskedőknek.

Az áru beszerzése mindazonáltal el-
sősorban külföldön történik, de van-
nak nagy elosztó központok belföl-
dön is, a külföldről beérkezett áru
számára, Budapesten, és nagyobb vi-
déki városokban is. E helyeken „bá-
lás” formában itthon is vásárolhatják
a behozott árut az e családok ismeret-
ségi köréhez tartozók vagy a csalá-
dokhoz lazán társuló kiskereskedők.

Az árukészlet tehát többféle minősé-
gű, függően attól, hogy ki milyen „kö-
zel áll a tűzhöz” a kelet-európai orszá-
gokban annyira jellemző „pult alati”
stílus szerint.

Az árut a beszerzők nagy teherautók-
ban, esetenként kamionokban hozzák
be, általában autómósó rongyként, és
bár egy ideje – kb. 1 éve – rendelet
született a használt ruhák rongyként
való behozatalának megakadályozására,
a piac változatlanul virágzik.

Az árukészletben a legkülönfélébb
ruhadarabok, sőt „egyéb” cikkek is
szerepelnek a bugyitól és jégeralsótól
a hőzentrágeren keresztül a rókabun-
dáig. Lehet kapni itt használt cihát,
paplant, törülközőt, fuszeklit, cipőt,
bakancsot és lakásberendezéshez tar-
tozó textíliákat a legkülönbözőbb fir-
hangoktól az értékeesebb perzsasző-
nyegig és tovább. A nagy árukészlet
felvevő piaca, a végállomás leginkább
a szegény kisháztartások széles köre.

Közösségszervezéssel olyan kísérleti terepet lehetne létrehozni, amely az azonos élethelyzetre, azonos problematikára épülne és – végső soron – önmegismerő tréningek szervezésén és új tevékenységekre hangoláson túl elmozdíthatná a résztvevőket helyzetük tudatos aktív megoldása irányába.

A kísérlet megszervezésére még a kutatás előkészítő fázisában kellene lépéseket tenni. Meg kellene alakítani egy olyan egyesületet, amely a hactivásrlás során áruval feltöltődött háztartások pangó árukészletének hasznosítását tűzné ki célul.

Ennek az egyesületnek helyiséget kellene biztosítani, ahol a hactivásrlókká „lecsúszott”, főleg női személyek feltalálhatnák a készleteiktől való megszabadulás módjait, miközben segítenének egymáson, a rászorultakon és lassan lefékezhetnék a felpörgött vásárlási mániát, – széles körben.

Itt a cserebere-forgalomtól kezdve a kiegészítők kialakításán át a dizítóművészet alkalmazásának megtanulásáig számos tevékenység folyhatna, maga az egyesület felkutathatna e körből is kiszorult, valóban rászorult családokat, személyeket, akik segítségüket több formában is megszervezhetnék. Pályázatok megszervezése is forrás lehetne a működéshez. Mintaként szolgálhatnának ilyen műhelyek létrehozásához azok a nyugat-európai országokban ismert munkanélküliséget kezelő formák, amelyek lekötik a munkából kimaradottak idejét és energiáját, miközben feltöltik a lefult lelkiállapotukat. Elsősorban olyan barkácműhelyek ezek, amelyekben napi több órát is eltölthetnek a munkanélküliek, mintegy mimelve a munkát, hogy ne uralkodjék el rajtuk a depresszió.

Ugyanakkor ez a műhelyekkel is rendelkező egyesület nemcsak munkanélküliek összefogására lenne hivatott, hiszen ebben az országban számos konfliktus éppen abból származik, hogy az egyén ugyan vállal

munkát, csak éppen ez teljesen távol esik a korábbi munkakörétől és felkészültségétől.

Ezen vázlatos előtanulmány végén kitérnék néhány jellemző kedves történetre, életképre, melyek csokorba foglalása tovább színezhethetné e szubkultúra képét.

– Tanúja voltam egy alkalommal az ismert nagy magyar író születése napjára bolti előkészítésének. A nagy rendezvény egy jeles színház egyik feldíszített jeles helyiségében terveződött, jeles külföldi és magyar díszvendégek meghívásával, csak éppen az ünnepi öltözék hiányzott az író ruhatárából. Hazánk koszorús költője és a család megjelent az egyik hactivoltban, némi válogatás után lekaptak neki egy kiváló minőségű tisztított külföldi öltönyt, a nagy ember a próbafülkébe vonult, majd ragyogó arccal nyugtázta, hogy „mintha ráöntötték volna”, remekül érzi benne magát. Alig valamit fizettek, hiszen remek volt az ár is, és este a televízió által is közvetített szülinapon az író nemcsak szellemével, hanem kiváló gyapjú kamgarn öltönyével is elkápráztatta a díszes ünneplő társaságot.

– Géza bácsi egy édes régi divatú nyugdíjas öregúr, aki a környékbeli turik állandó látogatója, remekül érzi magát a fiatal eladónők körében, feltöltődik és ő is feltölti őket kedves, kujonkodó, de nem sértő szövegeivel, verseket mond és szerelmi ügyekben ad jó tanácsokat, miközben mindig keres valami éppen meg nem szerezhető ruhadarabot, hiszen mindent akar, csak éppen vásárolni nem.

– Aranyköpések sorozata jegyezhető fel: „ma csak éppen ágyneműzők egy kicsit”.

– (A jószemű eladó): „Marcsiék ma egy kicsivel korábban jöttek, és már ott ülnek a cukrászdában”.

– (Az önzetlen turitárs): „Jucika, ezt magának túrta a Viola. Azzal hagyta itt,

hogy mutassam meg, ha bejön, mert maga olyan nagyon szereti a kéket.”

– (Delikát): „Egyszer túrtam egy apácaruhát,” „én meg egy afgán férfitunikát”

És aztán a társalgások hosszú sora, ki mit miért szeret, kinek mi áll jól és rosszul, ki mikor mit vett és mit nem vett meg, kis viták, nagy egyetértések – a közös „bűn” általában toleránssá teszi a jelenlévőket: a finom elismerő szavak világa ez

A kutatás célcsoportjai tehát: egyrészt az ún. „fogyasztók”, azaz a „dependensek”, szenvedélybetegeknek is

13
KÉK

nevezhetjük őket (passzióval rendelkezők), és a közvetítők, a „dealerek”, azaz a kereskedők.

A fogyasztás helyszíne a dealerek csoportjának kategóriáit követve 3 + 1 lehet: a családi vállalkozásban fenntartott hálózathoz tartozó üzlet; a családhoz tartozó, de abból önállóan kivált vállalkozói üzlet; az önálló kereskedő üzlete, aki önállóan indította be vállalkozását; és a nem igazán second hand holmikat árusító, ún. „outlet” boltok, ahol az új, ámde leértékelt, elfekvő készleteket árusítja ki a márkás bolt, amelynek ez egy alvállalkozása.

A „fogyasztó” e „három plusz egy” kategóriához tartozó üzleteket látogatja. Tehát ezek a kategóriák határozzák meg, hogy kikre vonatkozik a vizsgálat, mind a „dealerek”, mind a „fogyasztók” körét illetően.

A minta véletlenszerű kiválasztással történik, minden x-ik látogató lesz az interjú alanya, és 20 fő kiválasztása lenne a célszerű, 6 budapesti kerületben,

azaz összesen 120 fő. (kerületenként kb. 40 ilyen üzlet működik.)

Interjúk és személyes adatokra vonatkozó kérdőívek lennének az alapinformációk forrásai, természetesen anonim formában, azonban az interjúkat azonosító módon. Alkalmazandó lenne életút-elemzés, és időmérleg készítése. Az esettanulmányok kiegészítő információforrásokat jelentenek. Összehasonlításként más szenvedélybetegekről szóló felmérések is alkalmaznánk az elemzéshez.

A feldolgozás után a tanulmány a következő kérdésekre kíván választ adni:

14 K É K

• Kik – milyen társadalmi csoport, réteg tagjai, milyen személyes jellemzőkkel leírható, ugyanakkor nagyobb csoportot alkotó egyének – az olcsó second hand árúk „mániás” fogyasztói?

• Mit jelent a „mánia” a fogyasztásban, statisztikai átlagban, és miért éppen ezen a területen alakult ki ilyen szubkultúrája?

• Milyen célból lettek az itt fogyasztók fogyasztókká?

• Milyen összefüggéseket mutat más szenvedélyekkel a fogyasztás igénye mint szenvedély?

• Milyen általánosítható élethelyzetek „sodorják” a fogyasztók körébe a megkérdezetteket?

• Milyen az arány a fogyasztók körében az „egyszerű”, szenvedéllyel

Antropológia

nem jellemezhető, illetve a szenvedély kielégítése céljából fogyasztóvá vált személyek között?

• Milyen kapcsolatok épülnek rá e szenvedélyre?

• Mivel jellemezhető ez a szenvedély? Milyen speciális vonásai vannak?

• Milyen a szenvedély kontrollja?

• Milyen háttérrel lehet kimutatni e szenvedély létrejöttében, okként, motivációs erőként?

• Milyen a szenvedély mélysége? Mivel jellemezhető?

• Milyen konfliktusok épülnek rá e szenvedélyre? Hogyan működik a közösség e konfliktusok feloldásában?

• A fentiek milyen feltételezhető relációban állnak az utóbbi 14 év társadalmi változásaival?

• Milyen eszközöket használnak a dealerek? Milyen általános marketing eszközök szerepelnek ezek között és milyen speciális marketing eszközök épültek ki csak ennek a fogyasztói rétegnek „befogására”? Feltűnő, hogy mennyi bolt rendelkezik olyan névvel, amiben vagy egyenesen benne van a „mánia” szó, vagy kifejezetten utal erre...!

• Mit old meg és mit nem old meg ez a „mániás” tevékenység?

• Milyen végletes kimeneteleket tarthatunk számon pozitív és negatív példákon?

• Milyen tipikus, elsősorban a női nemre vonatkozatható jellemzője tártható fel e fogyasztói viselkedésnek? A fenti viselkedés jellemzőit érdemes lenne megvizsgálni a pszichiáter szemével.

• Milyen intézményes segítségnyújtás áll a rászorultak rendelkezésére?

• Milyen öngyógyító folyamatok fedezhetők fel a kapcsolatrendszerben?

• Milyen további beavatkozások javasoltak?

• Milyen, a munkaerő-gazdálkodással kapcsolatos megoldásokat lehetne alkalmazni?

Egy, a társadalmi tevékenységek elméletét elemző tanulmány (Henrik Kreuz) szerint a nem racionális – pl. káros szenvedélyek alapján kialakult – tevékenységek is a társadalmi cselekvés részét képezik. Ebből a gondolatból kiindulva állítjuk, hogy az ún. káros szenvedélyek által meghatározott függőségben élők nem feltétlenül negatív deviánsok, devianciájuk eleve tartalmaz pozitív, kreatív vonásokat is, – ugyanakkor az e tevékenységekben rejlő kreativitás kanalizálható lehetne építő irányokba, és az önpusztítással járó jelleg kiiktatható lehetne némi társadalmi figyelemmel.

IRODALOM

Bourdieu, P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: *Tőkefajták, a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula.

Ferge Zsuzsa (1996): A rendszerváltás megítélése. *Szociológiai Szemle*.

Elekes Zuzsa–Spieder Zsolt (szerk.) [2000]: *Törések és kiütések a rendszerváltás társadalmában*.

Pikó Bettina (2003): *Kultúra, társadalom és lélektan*. Budapest: Akadémiai.

Falussy Béla (1994): *A magyar társadalom életmódjának változásai. A társadalmi idő felhasználása*. Budapest.

Kreuz, Henrik (2000): Pragmatikus cselekvésemélet – a kollektív cselekvés mint az egyéni káros szenvedély eredményének elmélete. *Szociológiai Szemle*, 2000/3, fordította: Földvári Mónika.

Czakó Ágnes (1994): *Kapcsolathálózatok szerepe a magyar gazdaságban*. Kézirat, Kandidátusi értekezés.

A tágabb helyszínről és a szereplőkről általánosságban

Mielőtt hozzákezdének témám kifejtéséhez, elengedhetetlennek tartom, hogy dolgozatomban szereplőit pontos meghatározással lássam el, vagyis tisztázottá váljék a *hajléktalan* terminus. Az 1993/III. (szociális) törvény kategóriája szerint a hajléktalan az, aki: „bejelentett lakóhellyel nem rendelkező személy, kivéve azt, akinek bejelentett lakóhelye hajléktalanszállás”. Véleményem szerint ez a törvénybeli kategória meglehetősen sarkos, mivel adatgyűjtésem során találkoztam

ből befogadják, vagy nem lakás, de lakhatást szolgáló helyiség (például hajléktalanellátó intézmény). Lakástalanoknak tekintjük azokat, akik vagy fedél nélküliek, vagy effektív hajléktalanok, vagy stabilan nem lakásban, de lakhatást szolgáló helyiségben laknak (munkásszálló, börtön, bentlakásos intézmény stb.), vagy ugyan tartósan lakásban töltik éjszakájukat, de a lakás folyamatos használata fölött nem rendelkeznek (nem tulajdonosok vagy főbérlet, hanem al-, ágybérlet, szívdességi lakáshasználók, befogadottak, felnőtt családtagok). Otthontalanoknak (a hajléktalanság veszélyében

Lénárt Imre

Hajléktalanok – centripetális megélhetési stratégiák (lírai vázlat, részletek)

15
K É K

olyan hajléktalannal, akinek főbérlet által engedélyezett bejelentett lakcíme volt, viszont postacímként fönntartotta a korábban rendszeresen igénybevett hajléktalanszálló címét. Vagyis, az illető rendelkezett ugyan bejelentett lakcímmel, viszont kapcsolatainak egy fontos szegmensét tekintve még mindig hajléktalan volt.

A szociális munkás szakma meghatózó képviselői (Bényei Zoltán, Gurály Zoltán, Győri Péter, Mezei György) a hajléktalanra vonatkozó pontos terminust négy kategóriából építik fel: „Fedél nélkülieknek tekintjük azokat, akik éjszakáikat közterületen, a szabad ég alatt, vagy valamely nem lakhatást szolgáló zugban töltik. Effektív hajléktalanoknak tekintjük azokat, akik vagy fedél nélküliek, vagy semmilyen stabil, tartós lakhatási lehetőséggel nem rendelkeznek, nap mint nap meg kell dolgozniuk azért, hogy éjszaka valahol megaludjanak – legyen az akár lakás, melybe szívesség-

élőknek) tekintjük együttesen azokat, akik vagy fedél nélküliek, vagy effektív hajléktalanok, vagy lakástalanok, vagy ugyan lakásban laknak, de az alkalmatlan arra, hogy benne családot és otthont rendezzenek be (a lakás túlszűfolsága, fizikai színvonala miatt). A hajléktalanság tehát egy olyan életforma, társadalmi és egyben személyes viszonyok összessége, melynek során az előbb felsorolt élethelyzetek váltják egymást, az egyikből a másikba és viszont gyakoriak a mozgások – s ez személyes okokon, életpályákon túl függ a hajléktalanság veszélyében élők, illetve az effektív hajléktalanokat érintő társadalmi, intézményi stratégiáktól is”.¹

Az általam vizsgált személyek az idézett cikk alkategóriáit figyelembe véve az „effektív hajléktalanok” terminológiájával egyeznek, ugyanis a „lakástalanok” és az „otthontalanok” definíciójába tartozók megélhetési stratégiái szoros kapcsolatban lehetnek a lakhatást

szolgáló „térrel”, viszont a saját elemzésemben lényegesnek tartom, hogy a szereplők túlélési stratégiájában már ne létezzen a „laktér” fenntartásának, „reziproproblémájának” kérdése. Vagyis az én adatközlőimnél a „vadabb”, „nyersebb” életbenmaradási stratégiák érvényesülnek, melyek pusztán az utcára, vagy legfeljebb a „reziproproblémák” hajléktalanszállóra szerveződnek.

A fentiekben idézett szociális törvényrészlet viszont abban az összefüggésben is elgondolkodtató, hogy mekkora szakadék választja el a többségi társadalmat, a hajléktalanok saját társadalmától. A törvény definíciójá-

nyomról beszél, amelyben nem az egyének süllyednek le, vagy emelkednek fel, hanem a társadalom siklik el a fejük felett. Ebben az esetben az integrálódás esélye iszonyú erőfeszítést követel minden „kiilleszkedettől”, aki fejébe venné a „beilleszkedés” tervét, mivel őket nem tartja számon se a munka világa, se a családja, se a barátja, se az ágya.

A „kiilleszkedés” felé

Kísérletet teszek arra, hogy nagy vonalakban illusztráljam azt a folyamatot, ahogyan a hajléktalanság attitűdjével rendelkező „kiilleszkedő” a periféria szigetére sodródva a „végállomáson” – témám esetében a kiindulási ponton, például a Nyugati pályaudvaron – találja magát, majd egy új élet minden reményével átitatódottan beleveti magát a Nagyváros forgatagába.

A „beilleszkedett”-lét és a „kiilleszkedtség” között széles átmeneti sáv húzódik. Először is rendelkezni kell bizonyos magatartásmintákkal, amelyek a csecsemőkori szocializációs folyamattól a felnőtt korig bezáróan beékelődhetnek bármilyen hús-vér ember életébe. (Ezeket az attitűdváltásokat a koldusok megélhetési stratégiáinál fogom részletezni). Majd a veszélyeztetett helyzetbe kerülő egyén fokozatosan – akár évek alatt – elveszti a többségi társadalomhoz fűződő utolsó kapcsolatait is, s az utcán találja magát. De ekkor még se a többségi társadalom, sem ő saját magát nem definiálja hajléktalannak. Az út viszont megnyílik a „kiilleszkedés” felé, melyet akár intézményi gondoskodással is el lehetne rekeszteni, hiszen az egyén még nem identifikálja magát „másnak” és még nem alakította ki azokat a szokásokat – az életmód ama sajátosságait –, melyek később már visszafordíthatatlanná teszik a kiválást. Az illető ugyanis még mindig

eredeti, természetes, környezetében tartózkodik, ahol múltba veszett kapcsolatrendszere korrigálható lehetne. Az érvényes jogszabályok és a rájuk való hivatkozás viszont bizonyos esetekben megnyitják a kiilleszkedés kapuját, szélnek eresztve ezzel a problémát és annak hordozóját.

Breitner Péter plasztikus utalást tesz az esetre vonatkozóan „A hajléktalanná válás lépcsőfokai” című cikkében: „Általános tapasztalat, hogy közvetlenül az effektív hajléktalanná válás után az emberek jó része próbál élőhelyén boldogulni, viszont az önkormányzatok többsége kizárólag az Államigazgatási Törvény rendelkezéseit veszi figyelembe: az „illetékességi területén tartózkodóval” nem hajlandó foglalkozni, de a még meglévő bejelentett lakóhely alapján sem biztosít ellátást, mert egy környezettanulmány után (vagy sokszor anélkül), kiderül, hogy az illető már nem tartózkodik az adott címen és erre hivatkozva elutasítják a kérelmét”.

Breitner tehát kiemeli az intézményi felelősség szakaszát a hajléktalanná válás folyamatában, amikor már a hajléktalanság potenciális veszélyét hordozó polgár bemegy az önkormányzathoz, és szociális támogatást kér. Ekkor a hatóság szociális osztályáról egy szakember kimegy a kliens személyi igazolványában szereplő lakcímről egy környezettanulmányt készíteni, ahol azt tapasztalja, hogy az illető már nem is lakik ott. Ekkor a törvénybeli szabályozás alapján – a lakcím nélküliség ürügyén – negligálja az önkormányzat segítségét kérő klienst. Tehát a hajléktalanná váló embert ekkorra már teljes légüres tér veszi körül.

Már kizárólag csak saját magára számíthat, s ezen a ponton úgy dönt, hogy háta mögött hagyja a még sekélyesen ápolat kapcsolati szálait is: végleg leszámol családjával, szüleivel, egykori munkatársaival, s mindazokkal is, akik még mint nem hajléktalant ismerik. Éppen ez az a sorsdöntő fordulat, amikor a személyes identifikáció újraértelmező mechanizmusa

ban ugyanis kiemelkedő szerep jut „tárgyi elemként” a lakás meglétének, vagy a lakás legális, „bejelentett” használatának. Szerintem ez a törvénybeli értelmezés nagyon pragmatikusan zárja le a hajléktalan honpolgárokkal kapcsolatos terminológiát, mely kimerül az ingatlan „bíráásával”, illetve a kellő jövedelem, vagy kapcsolati tőke rendelkezésével.

Robert Castel világított rá a legékezebben erre a problematikára, amikor megalkotta a „kiilleszkedettek” elnevezést, ami bár a '60-as évek nyugat-európai társadalmának viszonyait tükrözte, ellenben a rendszerváltáskor hazánkban is robbanásszerű változásként tört felszínre a társadalmi „lecsúszás”, illetve „kiilleszkedtség” tünete. Castel megállapította, hogy a modern, alkalmazotti társadalom kitermelte azt a réteget, amely már nem is a „legalsó” réteg, hanem a létszámfelettiek, társadalmon kívül rekedtek, „kiilleszkedettek” csoportja. Valójában olyan

beindult. A közegéből való kiugrást csakis azért választja, mert nem akarja, hogy „elérje a szégyen”. Vagyis veszélyt érzi, hogy a környezete is észreveszi azt, amit ő már napok óta sejt magáról: hajléktalanná lett. Ekkor erős kényszert érez az elrejtőzésre, de inkább olyasmire, ami egyfajta beolvadással, elvegyüléssel jár. Az integrálódás vágya hajtja a szerencse városa felé, ahol bármi megtörténhet... A vágyakat biztosító célpont a nagyváros, s az esetek túlnyomó többségében Budapest.

A „kiilleszkedő” első helyszíne

A Nyugati pályaudvar például sok szempontból előnyös egy „kiilleszkedő”-nek. Szép, patinás, igényes épület. 1847-ben adták át, a híres építész, Eiffel tervei alapján épült. A többi budapesti pályaudvar viszont méreteit tekintve vagy túl nagy (a Keleti) – s ezért rideg, rémisztó is –, vagy túl kicsi (Kelenföldi, Józsefvárosi). Vagy a váróterme az utazóközönség által átjárható (Déli), s ezek miatt nem megfelelő a „rejtőzködéshez”.

A Nyugati viszont első pillantásra nem tűnik se nagyknak, se kicsinek. Valamint igazán emberközeli a frontja és az interieurja, mivel gyönyörködtetni tudja a szemet is: egyszóval barátságosnak is mondható. Infrastruktúrája szempontjából is a legmegfelelőbbnek tűnik a többi pályaudvarral szemben: a középső vágányokat aluljáró köti össze, ami egy földalatti világba irányítja a sétálót. Itt több az olcsó laci-konyha és kimérés, és társadalmi összetételét állandóan változtató tömeg fordul meg.²

A metró északi kijárata ontja, vagy éppen beszívja a munkába igyekvőket, a Westend City-ben vásárlókat, az olcsóbb ruha butiksorában válogatókat, a vágányokat aluljárón át megközelítő utazóközönséget és a játéktermek soraiban szerencsét kereső fiatalokat, egyszóval mindenkit.

Tehát a „beilleszkedő” szemlélődésében itt még a többségi társadalom ré-

szesének is érezheti magát, viszont ekkor még egy hajléktalan számára fontos tényező elkerüli a figyelmét: az aluljáró télen a melegével véd a hidegtől, nyáron pedig a forróságtól oltalmaz.

A pályaudvar keleti oldalában található egy McDonald's, ahová ráadásul fedett, meleg folyosó vezet, s három igényt bizonyosan ki is tud elégíteni még egy „kiilleszkedő” számára is. Az első, hogy ingyen, és tisztán tartott helyen tudja szükségét végezni. A második, hogy sokan hagyják az asztalon a maradékot; s mivel nincs pincér vagy biztonsági őr, aki ügyelne az otthagyt étel hasznosításának tiltására, „kiilleszkedő” néhány falatot ehét is. A harmadik pedig, hogy a közönség „jó módú”, így adakozóképes. Az étterem előtt koldulás világossá teszi a kéregető helyzetét, ugyanis az adakozók számára egyértelmű, hogy ételre kér.

A szóba jöhető munkavégzés másik formája, a jegypénztárak, talponállók környékén lehulló aprópénzek összegyűjtése. Ugyanakkor vonatjegyre is lehet kéregetni, mivel a helyszín hitellessé teszi a kérést. A beérkező vonatokról is össze lehet szedni az otthagyt üvegeket, ha a kalauzok még nem tették meg azt.

A Délivel és a Keletivel szemben még előnyös az is, hogy nem zárják le a Nyugatit éjjelre, mert a vágányokat összekötő aluljáró többfunkciós és rendezetlenek a tulajdonosi határok is. A Nyugatiban nincs markáns szubkultúra sem, ami uralná az állomás bármelyik részlegét, mint például a Keletiben, ahol az északi bejáratnál ácsorgó arab üzérek, vagy a váróteremben alvó romániai fekete munkás brigádok jelenléte taszítóvá teszi a beilleszkedést.

Mint minden állomásnak ennek is megvan az az adottsága, hogy figyelni lehet a beérkező vonatokat. A véletlen ugyanis így hozzáfegitheti a „kiilleszkedőt”, hogy összefuthat egy olyan ismerőssel, akit eljövetele óta átértelmezett és megbánta már, hogy elhagyta.

A szociális ellátó intézmények is felfedezték a Nyugatiban rejlő adottságokat, melyek vonzással hatnak ügyfélkörükre. A Máltaiak például éjjeli menedékhelyt nyitottak az egyik zárt vágányon, amin egy hajdani NDK-s sebesultazó szerelvényt alakítottak át szállóvá. A Családsegítők téli időszakban rendszeresen teát és szendvicset osztanak kb. 180 embernek az esti órákban és a Magyar Karitasz Vasúti Missziója nappali melegedőt és foglalkoztatót is nyitott a pályaudvaron. A Menhely Alapítvány krízisszolgálatát pedig télen minden este kiszállít a „kiilleszkedőkön”. Ezek az ellá-

tási lehetőségek is sokáig marasztalják a Nyugatiban a „kiilleszkedőt”.

A Nyugati pályaudvar infrastruktúrája szempontjából döntő a megközelíthetőség egyszerűsége, amit a kék metró és a 4-es-6-os villamos tesz könnyűvé, melyek átszelik az egész belvárost. A tömegközlekedési eszközök használatában az átláthatóság fontos tényező egy vidéki „kiilleszkedőnél”, amit a saját bőrömön is tapasztaltam, mikor „egyhetes pestiként” én is ezt a két megbízható közlekedési eszközt mertem kellő határozottsággal igénybe venni.

A 4-es-6-osvillamos vonala más szempontból is elgondolkodtató. A Nyugati pályaudvar tényleg félúton van menetidőben a két végállomás közt – a Móricz/Skála és a Moszkva tér között. Ez szimbolikusan is egybevág a „kiilleszkedő” helyzetével, aki a Nyugatit használja először térként, majd kimegy a főkapun a városi forgatagba és megpillantja első közhasz-

nálatú közlekedési eszközként a villamost. Miután felszállt rá, hamarosan szembesül azzal, hogy véget ért a külső identifikációban is az átmeneti periódus. Nem csak azért, mert lehet, hogy több hete nem fürdött már és az emberek nem ülnek le mellé, hanem azért is, mert ingyen kell igénybe vennie olyasmit, amit korábban nem tett. S lám most megtette... Erre igazán akkor ébred rá, mikor jön az ellenőr, és tőle is kéri a jegyet, s neki nem lesz mit odanyújtania, hanem csak a megvető pillantásokra lesz figyelmes – melyek lehet, hogy nem is megvetőek és nem is több pillantás. Csak annyit

Tehát ez a dolgozatom címében szereplő belvárosi régió. A másik, a tágabb szintér pedig azon területek közé tartozik, amelyeket adatközlőim megélhetési stratégiájukkal összefüggő tevékenységükkel használnak, érintenek, annak érdekében, hogy egzisztenciális érvényesülésük sikere biztosított legyen a belvárosi, vagy éppen annak vonzáskörzetébe tartozó egyéb, távol eső kerületekben.

Ha a „kiilleszkedő” félúton van a Nyugatnál – vagyis az origón –, akkor a két végponton (a Móriczon és a Moszkván) két már igazán régóta „kiilleszkedett”, igazi csöves csoport próbálja megélhetését biztosítani fiatalos energiával telten. A Móriczosokat Füge és társai alkotják: ők hárman vannak és huszonegy-néhány évesek. Lejmolják az embereket, majd hígítót vesznek és „fújnak”. Aztán módosult tudatállapotban bármire képesek lesznek, akár a bűnözés ízére is rátalálhatnak.

A Moszkvaiak, az Onedin család tagjai. Szintén fiatalok, de már inkább a harminc felé járnak. Megpróbálkoznak saját magukat az „emberpiacon” értékesíteni, becsületes munkával pénzhez jutni, amit a társadalom illegálisnak, „feketének” aposztrofál. Onedinék szemében viszont mégis az így megszerzhető kétkezi munkára van lehetőség és mindenképpen becsületesnek számít. Árujják magukat a téren, de nincs szerencséjük. Másnap úgy döntenek, hogy a lopás könnyebb, s igazuk lett: ebből legalább lett pénz. Valójában mindegy nekik, mert a kétkezi munka is illegális és a lopás is. Az utóbbi ráadásul könnyebb.

A két csoport története képezi a vilamosvonal két végpontját: mindkét végállomáson a bűnözés a próbálkozások kifejelete.

Az általam vizsgált hajléktalanok saját szubkulturájában a bűnözésből eredő jövedelemszerzés tekintélyt ad, és gyakorlóit az elit kasztjába emelik. Általában fiatalokról van szó. Van is

egy panel, amit gyakran lehet hallani hajléktalan szájából, amikor ellehetetlenül a megszokott helyzete: „Hát, akkor arra kényszerítenek, hogy menjek betörni, vagy lopni!” Ez elég gyakran elhangzik, de beváltani már kevesen tudják, vagy éppen merik. Ha valaki mégis beváltja, az tényleg bátor, hiszen nem hagyja magát elpusztítani.

A Moszkva teriek is hasonló indokból választják a bűnözést: nem akarják hagyni, hogy a munkakeresés kudarcra okán a kiszolgáltatottság és a tehetetlenség érvényesüljön saját maguk és társaik megítélésében.

De mit is jelent a megélhetés keresése, vagyis a megélhetési stratégia a hajléktalanok esetében?

A megélhetési stratégia úgy kaphat pontos értelmezést, ha annak szélsőségére, felfokozott formájára, vagyis a túlélési stratégiára is találunk megfelelő definíciót: „A 'túlélésre rendezkedett be' közönségesen azt jelenti, hogy energiáik teljes egészében a pusztta megmaradás biztosítására fordítódnak, és jövőt megalapozó aktivitások gyakorlatilag nincsenek. Azok az elemek, amelyekből a megélhetési stratégia felépül, csak arra alkalmasak, hogy a megmaradást a jelenben biztosítsák valamiképpen, perspektivikus aktivitást csak elvélve láthatunk”.³

Friedrich Engels esetrajzán át válik igazán szemléletes a túlélés lényege: „1844. január 15-én, hétfőn, két fiút hoztak London Worship streeti rendőrbírósa elé, mert éhségükben egy üzletből egy félig főtt marhalábat loptak, amelyet nyomban elfogyasztottak”.⁴

A fiúk megélhetési stratégiája dinamikus és célzott volt, s inkább túlélési stratégiának tekinthető. Valószínűleg több napja nem ehettek, nem bírták tovább, s engedtek az ösztöneiknek. Nem volt veszténivalójuk, s így mindegy volt, miképp' szerzik meg az enni-valót, amit ott nyomban felfalnak. Píllanatnyi, vegetatív szükségletüket elégítették ki, melyben csak az adott jelenre vonatkozott a kielégítés: nem halmoztak fel, nem gondoltak a másnapra.

érez, hogy majd' elsüllyed szegényében. És persze leszállítják, ami régen nem történhetett meg vele, mert szabadon járt-kelt a világban.

A megélhetési stratégiák és a hajléktalan-társadalom vázlatos struktúrája

Most elérkeztem arra a pontra, amikor a teljesebb értelmezés megkívánja, hogy felvázoljam a hajléktalan szubkultúra belső társadalmi rendjét, melyben megközelítésem meglehetősen szimbolikus lesz. A 4-es–6-os villamos vonalának mentén fogom szemléltetni a meglévő hajléktalan életformákat, s egyben megadom a valósnak vélt besorolásukat a maguk társadalmi hierarchiájába. Résztevéő megfigyeléseim terepe ezzel körvonalazódik: az egyik egy szűkebb szintér, mely a 4-es–6-os villamos nyomvonala köré szerveződik.

A túlélési stratégia beváltását, tehát egyfajta kezelhetetlen, zabolázhatatlan kényszer irányítja, melynek motorja az életveszély. Itt a végrehajtó már nem veszíthet semmit, csakis nyerhet, így akár mások kárára is képes cselekedni: el kell tulajdonítania azt, amire az életben maradáshoz szüksége van, bármi áron. A túlélési stratégia gyakorlóit előbb-utóbb bűncselekményt követnek el. Még jobban elsodródznak a munka társadalmától, melynek szemében ez egy centrifugális megélhetési stratégia, ugyanis végleg számúzik az elkövetőt a többség társadalmából.

Ugyanakkor a hajléktalan társadalom megítélésében a túlélő nem bűncselekményt követett el, hanem radikálisan tett kiszolgáltatottsága megszüntetéséért, ami a hajléktalan társadalomban befogadottá, sőt kitüntetetté teszi a „bűnöst-túlélőt”. Vagyis ennek a túlélési stratégiának a saját szubkultúráján belül centripetális ereje van. A hangsúly mégis a többségi társadalom általi érték-megítélésen van, ezért ezt a módot dezintegrációs, tehát centrifugális megélhetési stratégiának fogom nevezni.

A Tequila-banda, mikor még csak egy-két napja voltam velük, próbatétel elé állított. A banda tagjai egyértelművé akarták tenni a hovatartozásomat: el kellett mennem a kijelölt katolikus paphoz és hajléktalanként pénzt kellett kikönyörögnöm tőle. Hazudnom kellett egy papnak, azaz vétkeztem a többségi társadalom erkölcsével szemben, miközben a banda tagjai felruháztak a túlélés kellékeivel. Amikor a beavatási szertatásuknak eleget tettem, teljesen el- vagy befogadtak. Vagyis érvényesítették rám nézve is a centripetalitást.

Ezen a példán is érzékelhetővé válik a két társadalmi közeg egymástól való idegensége, eltérő értékzseleléte. A hajléktalanok társadalmában a túlélési stratégiákba való belesodródás erősen életkor- és létszámfüggő. A biztos túléléshez offenzivitás kell, amihez fiatalkori vehemencia szükséges és per-

sze egyfajta szervezettség is, melynek keretét a bandákba tömörülés adhatja meg. Az elit tehát fiatal és csoportos.

A túlélési stratégiához nagyon közel áll a megélhetési stratégia, ami bizonyos értelemben enyhébb fokozata a túlélésnek. Szuhay Péter pontosan behatárolja a megélhetési stratégiát egy tanulmányában: „... a megélhetési stratégia egy terv, elgondolás, valamilyen összetett cselekvési algoritmus kidolgozása arra nézve, hogy adott feltételek között hogyan lehet biztosítani a család (itt csoport, vagy egyén – a szerző kiegészítése) megélhetését”.⁵

Szuhay tehát tervszerűséget említ, amely ezt a stratégiát megkülönbözteti a túlélési stratégia rögtönzöttségétől. És megjelenik egyfajta cselekvési sor, ami magában rejtje a jövedelemszerző munkafázisok szakosodását, ami körvonalazza a szervezettség jelentőségét.

Elmondható, hogy a hajléktalanok körében gyakorlott túlélési stratégiának saját társadalmán belül minden esetben centripetális, integrális ereje van, ami viszont a többségi társadalom szempontjából minden esetben erősen kirekesztő, centrifugális sodrással bír.

A megélhetési stratégiát felépítő hajléktalanok többségi társadalom általi megítélése, viszont az elfogadottság felé mozdul el, tehát centripetális erővel rendelkezik. A megélhetési stratégiára építők rétege rendkívül széles, ami a csöves társadalom középosztályába rendezi őket. Ennél a rétegnél is nyomatékos hangsúlyt kap a csoportosság előnye és a végzett tevékenységi kör típusa is, ami a gyűjtögetésre és a megszerzett tárgyak újbóli értékesítésére, vagyis elosztására épül. Ez a középosztály viszonylag stabil, melyben nincs olyan erős fluktuáció, mint az elitnél, akiket gyorsan utolér a többségi társadalom igazságszolgáltatása.

A felsőközéposztályt alkotják azok a harmincas, negyvenes éveikben járók, akik képesek az önszerveződésre tár-

saikkal és a tevékenységük a „piacozásra” épül: megválogatják a guberalás színtereit, melyek sok esetben a város elit kerületeit (Rózsadomb, Gazdagrét, Svábhegy... stb.) jelentik. Ezekben a kerületekben a guberaló konkurenciák egymásnak feszülései is gyakran előfordulhatnak, amit a fiatalos lendület és a szervezettség tud csak igazán kivédeni. A kitermelt árut piacra dobják, ami a városi szegénység „fekete” piacait jelenti: a Hunyadi (VI. kerület), a Klauzál (VII. kerület), a Teleki (VIII. kerület), a Határ (X. kerület), a Bosnyák (XIV. kerület) és a „Pecsa” (Petőfi Csarnok, XIV. kerület). A be-

vétel szempontjából döntő, hogy az áruarzenál beilleszkedjék a többségi társadalom fogyasztói kultúrájába, melyek viszont a többségi társadalom elszegényedett rétegeit elgítik ki. De olykor vevőként előfordulnak szemfüles, jómódú nepperek is, akik továbbadják az értékesebb árut, például az cseri piacon. Ez a felső középosztálybeli réteg rendkívül mozgékony: egy nap akár több tömegközlekedési eszközt is váltva, kora reggeltől délig is képes árubeszerző körútra indulni.

A csoport általam vizsgált reprezentánsai a Tequila-csoport tagjai lesznek. Fő színterük a Hunyadi téri piac, ami a 4-es-6-os villamos vonalán az origótól, azaz a Nyugati pályaudvartól délre, viszont a Móricz körtértől északra esik.

Fontos kiemelnem azt, hogy a Hunyadi téri piacozás a többségi társadalom által hozott törvények értelmében törvénytelen, adócsaló aktivitásnak minősül, ami szintén egyfajta túlélési

Antropológia

játszmát jelent a rendőrök folyamatos zaklatásaival szemben, ami viszont biztosítja a piacozó réteg uralmi determináltságát a saját középosztályán belül.

A középosztály köztes rétegei szintén gyűjtögetők, viszont életkorukat tekintve már nem fiatalok, hanem a negyvenes éveikben járóktól a hatvanas, hetvenes éveit taposókig bezáróan jellemezhető a korfájuk. Nem nagy csoportban guberálnak, hanem általában kettesével gyűjtenek. A talált tárgyak között fémhulladékok, vagy ritkán a fent említett piaci áruk, üvegek, papírdobozok vannak többség-

valóbbakká teszi az illegális piacokon értékesítőikkel szemben.

Az alsó középosztálybeliek szeptet alkotják a legalitás világához, a többségi társadalom mércéjéhez igazodni vágyók. Az ő helyzetük a legnehezebb, mivel a hajléktalan társadalomba nem kívánnak integrálódni, viszont a többségi, munka társadalmában alig van esélyük a befogadásra. Mindkét szférában lenézettek már. Ugyanakkor a hajléktalan társadalomban a középosztálybeli rangjukat a viszonylag magas – a felső középosztályt is elérő – és stabil jövedelmüknek köszönhetik. Ők a kétkezi munkát végzők: akár a fekete munkaerőpiacon (pl.: a Kalefen, vagyis a Moszkva téren) „moszkvázának”, akár hivatalosan „kátézéssel”, azaz utcasepréssel keresik kenyerüket. Megélhetési stratégiájukat tekintve a saját szubkultúra inkább kitagadja őket, tehát ez is egyfajta centrifugális megélhetési forma inkább.

Bizonyosan meglepő, hogy a Moszkva térre kiálló segéd-, vagy néha szakmunkát is vállalni tudó hajléktalant ebbe a sorba helyeztem. Ennek fő oka, hogy a kiszolgáltatottság az ő esetükben olyan erejű is lehet, hogy áldozattá válhatnak. Olyan munkaadónál vállalhatnak munkát, aki nem fizeti ki őket, sőt hónapokig, de akár évekig is fogságban tarthatja, és a végtelenségig terrorizálhatja a szerencsétlent mindaddig, míg nem sikerül megszöknie. Ilyen esetről ír Molnár D. László: „Magyarországon csakúgy, mint egy sor nyugati országban, rabszolgatelep virágzanak. Ezek lényege, hogy a dolgozó nem kap bért, legfeljebb egy kevés zsebpénzt – természetesen a hajléktalan védelmében, nehogy eligya a pénzét –, szállást kap, szigorú munka- és napirend szerint él és dolgozik. A hajléktalanok „félretett” munkajövedelme valójában illegális betétgyűjtés, amint például a pilótajátékban is történik, más eszközökkel”.⁶

Az alsó rétegbe szintén szubkulturális centripetális és centrifugális megélhetési stratégiák alapján sorolódnak be a koldusok. Az utcán csak jelenlétüket, koldus mivoltukat áruba bocsátók teljesen ártalmatlanok, és a kiszolgáltatottság tükröi a többségi társadalom számára, akiket szánni kell, vagy lehet. A koldulás szintén nem illegális cselekedet, illetve nem „illik” büntetni, mivel a rászoruló mentális állapota is a passzivitásról árulkodik. Senkit nem zavar a jelenlétével: ha adnak neki valamit, csillapodik az éhsége, ha nem adnak semmit, akkor éheznek. A megélhetési stratégia típusának ez a legutolsó stációja is: ez a stratégia szinte nélküli a tervszerűséget, itt a sodródásnak, a szerencse forgandóságának van döntő beleszólása az eseményekbe. Mégis mindkét társadalmi közeg inkább centripetálisnak értelmezi ezt az aktivitást.

A „Fedél nélkül” és a „Flasster” című újságokkal koldulók szintén a legalsó társadalmi szint résztevőit gyarapítják, viszont a kétkezi munkát vállalókhöz hasonlóan lenézett a státuszuk a saját társadalmon belül, tehát a stratégiájuk centrifugális megélhetési forma. Az ő helyzetük azért is lealacsonyító, mivel úgy árusítanak legálisan és kockázat nélkül, hogy kiírják magukra a címkét – miszerint „hajléktalan vagyok” –, s az újságvétellel segísenek rajtam! Ezzel az aktuussal ugyanis szembeszállnak azzal a hallgatólagos – a saját szubkulturájában – szigorú törvénnyel, hogy a hajléktalanságot álcázni kell, mivel minden ember egyenlőnek született. Ez zsákutca, mert önbecsapással párosul: árut kínál, amit igazából nem is kell eladnia, hiszen a vásárló az árusítót fizeti meg, nem a terméket.

A hajléktalan persze gondolhatja magáról azt, hogy neki becsületes munkája van, és a többségi társadalom befogadta, viszont a vevőkör inkább szánni valónak, mint elfogadott megélhetési formának tartja. A befolyó jövedelem pedig kiszámíthatatlan...

ben. A tárgyra való specializálódás a középosztály köztes rétegeiben is kialakított egy bizonyos rangsort: a fémhulladék gyűjtése szakértelmet igényel a fémfajták megkülönböztetésekor, és ügyes kommunikációs képességet is a beszerzés egyes eseteiben, valamint a „fémezés” a legjobban jövedelmező ágazat a saját rangcsoportján belül.

A fémgyűjtők után következnek az üveg- és papírgyűjtők, akik keserves munkával, olykor nagyméretű, súlyos terhek cipelésével keresik igazán sovány betevőjüket. (Róluk csak utalások szólnak majd a leírásaimban).

Ennek a köztes rétegnek a saját társadalmán belüli helyét leginkább az határozza meg, hogy ők legális piacokra (méh, üvegviszaváltó) szállítják áruikat, tehát a kockázatvállalásuk mértéke a befolyó összeggel arányosan rendkívül alacsony, ami egzisztenciális megéltetésükben is alább-

Antropológia

A megélhetési stratégia hatékonyságának feltérképezését – a terepmunka-leírások alapján – a következő ténnyezők figyelembevételével végeztem el a Tequila-csoport körében:

– a befolyt jövedelem;

– kiadások, avagy a „fogyasztói kosár”;

– energia-és tápanyagbevitel kcal-ban, s ezek eloszlásai: az alkohol és az élelem arányszámainak függvényében (a Szociális- és Családügyi Minisztérium 1/2000 hatályos rendeletében szereplő energia- és tápanyagbevitel előírásai a mérvadóak).

– a létminimum értékéhez való viszonyítás (A terepmunkámban szereplő árucikkek forintosítására vonatkozó adataim az 1997. év második felére esnek, s a megélhetés mérésének alapját, a KSH létminimumot meghatározó értékei képezik).

1997-ben 2 aktív felnőtt létminimum-szükséglete 41 764 forintot jelentett, ami a Tequila banda esetében 4 főre kerekítendő, így összesen 83 528 forintnyi érték számít viszonyítási alapnak.

Kalória bevitel:

Egy főre eső energia-bevitel: 3096,6 Kcal

Kcal megoszlás:

Alkohol	56%
Élelmiszer	44%
guberált	20%
vásárolt	24%

Bevétel: 3600Ft

Piaci árusításból (átlag alatti)	19.45%
Koldulásból (átlagos sikerű)	17.24%
Úvegekből (átlag alatti)	8.75%

Váratlan bevételek:

Máriaremetei paptól	41.66%
Kétlálalatos lottó	12.5%

Kiadás: 2 110 Ft

A fogyasztói kosár:

Élvezeti cikk (alkohol, cigaretta, kávé) 67%

Alkohol	31.8%
Cigaretta	61.6%
Kávé	6.6%
Élelmiszer	33%
Árubeftetés	0%
Megtakarítás:	42%

Ha a körükben megszerzett napi bevételek átlagát kiszámítjuk, akkor 3 728 Ft-ot kapunk, s ha ezt az átlagot harmincas szorzóval látjuk el (ami egy átlagos hónap napjainak számát jelenti), akkor 111 862,5 Ft lesz a havi keresetük átlagösszege, ami 23,6%-kal haladja meg a létminimum határát.

A csoport fejenkénti átlag energia- és kalória-bevitelére a vizsgált napokon 2963 kcal volt, ami 7,1%-kal lépi túl a SzCsM 1/2000. rendeletében megadott 2700 kcal értéket, mely egy 19–60 év közötti ember napi kalóriaszükségletét állapítja meg. Ellenben ez a kalóriatöbblet finoman kezelendő, ugyanis az élelemkalória 30%-át kukából szerzett ételekkel fedezték.

Az alkoholból származó kcal-bevitel 8%-kal lépte túl az élelmiszerfogyasztást. A bevételük 67%-át költötték el vezető cikkekre, melyből cigarettára kellett a legtöbbet kiadniuk, majd alkoholra szinte ennek a felét és kávéra kicsiny töredékét. Élelmiszere 1,2%-kal többet költöttek, mint alkoholra. A bevételük 42%-át nem költötték el, hanem gondoltak a másnapra. Másnap a kcal bevitel csak 33%-át érte el egy felnőtt férfi napi szükségletének. Az élelmiszerfogyasztás 22%-kal nőtt túl az alkoholén, de így is az ételek 21,2%-a kukából szerzett volt. A tegnapinál 4,3%-kal kevesebbet költöttek alkoholra, 53,8%-kal csökkent a cigaretta-költségük és 21,8%-kal az élelemkiadásuk.

Miért kényszerült kukás ételt fogyasztani, és szinte éhezni a csoport, ha mégis átlagon felül teljesített a jövedelemszerzés terén?

Úgy gondolom, hogy a banda vezető személyiségének betegsége elbizonytalanította a társait, s egyfajta paralizis lett rajtuk úrrá. A visszafogott evéssel és ivással csöndes társai lettek a domináns személynek, s szolidaritást váltaltak vele a szenvedésében. Ugyanakkor a kcal bevitelben az élelem azért is lehetett döntő, mivel ezzel is inspirálni akarták a beteg vezetőt a gyógyulás legtermészetesebb módjára.

De az is lehet, hogy magukra gondolva egészségük védelmében ittak kevesebbet, mivel a vezéren keresztül túlságosan belépett az aurájukba a betegség és a kiszolgáltatottság.

21
K É K

A betegség mélyen megrendítő lehet egy hajléktalan számára, mivel nincsenek se anyagi, se kapcsolati tartalékai, így még kiszolgáltatottabbá válik: nincs senki, aki ápolná, s lázasan még nem biztos, hogy bevinné a mentő a kórházba. Ugyanakkor nincs meleg szoba, ahol ágyban pihenhet, mert az éjjeli menedékhelyről reggel nyolckor elküldik.

Ha van TAJ-kártyája (betegbiztosítási kártyája), akkor szerencséje lehet, mert akár kórházba is kerülhet. Viszont a kórházban számos nehézséggel kell megküzdenie. Szembesül egyedüllétével: senki nem látogatja meg, hacsak nincsenek közeli cimborái. Az egészségügyi személyzet diszkriminálja, mivel a hajléktalannak nincsenek hozzátartozói, ezért csak közvetett elvárás terheli őket, amit egy beteg polgárnál a rokonok közvetlen számonkérésére képesek artikulálni. A kórteremben is perifériára szorul: nincs pizsamája,

Antropológia

szappanja, cigarettája, hálapénz-betétje és látogatója se.

Szóval kerülniük kell a betegség szellemét, s ha valaki közülük megbetegedne azzal erős összefogást kell kovácsolnia, mert csakis egymásra számíthatnak. S ha holnap netán rá kerülne a sor, akkor ő is szeretné, ha lennének mellette.

Elgondolkodtató az is, hogy a magas bevétel ellenére csak ugyanannyit költenek, mint az előző napon. Inkább nem költik el a megszerzett jövedelem 57,9%-át. 15,7%-kal többet tartalékolnak, mint tegnap: lehet, hogy a barátjuknak szüksége lesz a

Kcal megoszlás:

Alkohol	28%
Élelmiszer	72%
Vásárolt	72%
Guberált	0%

Bevétel:	2780 Ft
Árueladás	80%
Koldulás	17,98%
Üvegvisszaváltás	2,51%

Kiadás: 2294 Ft

A fogyasztói kosár:

Élvezeti:	53,2%
Alkohol	18,76%
Cigaretta	20,24%
Kávé	0%
Étel	40,16%
Árubefektetés	5,23%
Gyógyszerre	4,05%

Megtakarítás: 17,36%

A fekete nap a csoport életében: a főnök betegsége még egy nappal kitoldódik. A lelkük mélyén erős aggodalommal tűnnek. Az eddigi megszokott fogyasztási struktúra összekeveredik, és új formába szerveződik.

Az egy főre eső kalória bevétel 382%-kal felível az előző napihoz képest, és 11,25%-kal meghaladja az átlagos kcal felhasználásukat. Ez a mennyiség 12,5 (5%-kal több, mint a normál energiaszükséglet), viszont a többlet ellenére még mindig 28%-ot képvisel az alkohol kcal-ja, ami a korábbi napokhoz képest erősen (47-50%-ban) visszaesett.

A fogyasztói kosarukban lezajlott változás még árulkodóbb: alkoholra 71%-kal kevesebbet költöttek, mint tegnap. Kávéra a bevételükből egyáltalán nem fordítottak! (Csakis a tegnapi tartalékukból fedezték a kávézást). Viszont szembeötlő, hogy cigarettára 260%-kal, élelmiszerre 300%-kal többet adtak ki. De az ételek között egyáltalán nem volt kukás étel. Az árubefektetés mértéke ugyan-

akkor 500%-ot zuhant, de még így is elkülönítettek megtakarítást.

Az árubefektetés új formáját realizálták, mikor gyógyszert is vásároltak – „befektetésként” –, gondoskodva a vezér életéről, amitől a csoport jövője függhet.

Érdekes, ahogyan a krízishelyzet átszakturalizálta a befektetés dimenzióját. Bevételük 40,16%-át élelmiszerre fordították, s elzárkóztak talált étek beszerzésétől – talán mert most fokozottan ügyelniük kell a higiéniára is – és kizárólag csak vásárolt árut fogyasztottak.

Ha a piaci árusításból befolyt összeget (1390 Ft) kiegészítem a tegnapi félrerakott megtakarításuk összegével (975 Ft), akkor az csupán 16 Ft-tal fog eltérni a mai teljes kiadásuktól (2294 Ft), vagyis a felszínen felélték a tegnapi betétjüket, mivel 920 Ft-ért csak ételt vettek. Ellenben ez az ő esetükben szintén befektetést jelent, csak most nem áruba, hanem saját magukba – kalóriába forgatták – az egészségük megőrzése és a betegség távollátása céljából.

Az viszont biztos, hogy sikeres volt a tegnapi befektetett árúk értékesítése. A 920 Ft-tos befektetés 2210 Ft-ot hozott, ami 229%-os hasznot jelent. A guberálás nem volt sikeres (egy parfüm, pár zokni, 2 üveg, egy blúz), s a talált tárgyakból egyet se adtak el a piacon.

A megtakarítás még most is magas (17,36%), ami a beteg főnök pozíciójának stabilitását tükrözheti, mivel nem „hordják szét” a többiek a pénzt, valamint elnézik a főnök alulteljesítését is.

Augusztus 15.

Kalória bevétel:

Egy főre eső energia bevétel: 4371,2 kcal

Kcal megoszlás:

Alkohol	39,11%
Élelmiszer	60,89%
Guberált	25,02%
Vásárolt	74,97%

Bevétel: 3545 Ft

22

KÉK

kórházban rá, de az is lehet, hogy nekik, mivel a betegség a közelükbe fért. Nem költik el tehát a pénzt.

Érdekes az is, hogy a kiadásaik közé egy új elem vegyül: a költségeik 46%-át áruba forgatják, amit az előző napon egyáltalán nem tettek. Ebben látják jövőjük biztosítékát, ha a vezér holnap is beteg lenne, akkor nem tudnak olyan hatékonyan guberálni, így eladniuk kell, s az árúnak jobbnak, minőségibbnek és tökéletesen kelendőnek kell lennie. Ez a bebiztosítási forma azonban azt is elárulja, hogy ők az elérhető egzisztenciát a viszonteladásban látják, vagyis a kereskedői státusz elérése a többségi társadalom biztonságos zónájába való belépés kulcsa is.

Következő nap:

Augusztus 8.

Kalória bevétel:

Egy főre jutó energia bevétel: 3484,7 kcal

Árueladás	78,70%
Koldulás	9,87%
Üvegviszaváltás	8,6%
Külső értékesítés	2,82%

Kiadás:	3588 Ft
<i>A fogyasztói kosár:</i>	
Élvezeti	40,26%
Alkohol	19,5%
Cigaretta	12,54%
Kávé	8,22%
Élelmiszer	19,31%

Árubeftetés	34,83%
Kölcsönadás	5,57%

Megtakarítás:	0%
---------------	----

Az egy főre eső kalória-fogyasztás 61,7%-ban haladta meg az átlagember normálfelhasználását. Az alkohol-fogyasztás kcal-ban 11,1%-os felfutást ért el a tegnapi naphoz képest, viszont még az élelmiszer bevitel értéke 64,2%-kal túllépte az alkoholét. Ha ezt a relációt megfigyeljük a fogyasztói kosár kategóriánál, akkor az alkoholra történő pénzkidadás 19 százados többletösszeget mutat, ami szinte azonosnak tekinthető.

Miért is mutatkozik ekkora differenciáltság a két szempontrendszer között, amikor a kiadás mértéke megegyező?

Az alkohol és élelmiszer kcal értéke közti százalékos eltérés 21,8%-ot mutatott, s ha megnézzük a guberált élelmiszerek elfogyasztásának százalékos arányát, akkor az 25,02%-ot fog mutatni. Tehát ezt a kcal differenciáltságot az élelmiszerek redisztribúciójával oldják föl, vagyis hozzák egyensúlyba, miközben az élelemre ugyanannyit költenek, mint az alkoholra.

A banda domináns egyénisége hat napig kórházban volt. Ez a hatalmi pozíciók átrendeződéséhez vezetett: helycsere következett a hatalmi rangsorban, ami meg is mutatkozott tevékenységének csoportbeli megváltozásában, mivel ő nem járt délelőtt kukázni – ezen a napon se – a többiekkel, hanem a tegnap félretett árut értékesíté-

Antropológia

tette a Hunyadin, tehát munkaköre kényelmessé, „kereskedőssé” vált. Ezen a napon a bevétel 33,85%-át termelte ki délelőtt, ami csak 35,2%-os egyéni többletet jelent, s ez az egyéni többlet kevés egy bandavezér pozíciójának kivívásához. Ez az elkülönült, „kereskedős” hozzáállás meglehetősen elitista viszonyt alakított ki a csoport tagjaival szemben, miközben Laci populista: aki az embereivel együtt kukázik, irányítja a koldulást, és az árueladást, tehát fenntartja az egalitárizmust a bandatagok közt. Szerepkörében vonzó az is, hogy a bevétel 56,27%-ban közvetlenül befolyásoló szerepe van, s a 9,87%-ot hozó koldulásra is indirekt befolyása van, mivel Ádám az ő emberének számít, ugyanis az ő kezébe adja le a pénzt.

Laci vezéri pozíciója Göncijével szemben nemcsak populizmusa miatt képes konzerválódni, hanem azért is, mert nem válik kézzelfoghatóvá az általa szerzett többletbevétel – mint Gönci esetében –, hanem a homályban marad, s elvész az összbevétel 66,15%-a mögött. Ennek az összbevételnek a megszerzésében ő volt a direkt befolyásoló, tehát egyéni többletbevételehez mérten ez mintegy 377%-os többletbevételt jelent.

Nem történt meg a vezetőváltás a csoport életében, viszont a két meghatározó személy csöndes küzdelme még tart. A bevételek kategóriájában egy eddig nem mutatkozó típus bukkant fel: a külső értékesítés. Ez a bevételi rátaiban ugyan csupán 2,82%-os arányt jelent, viszont az értéke ennél jóval nagyobb: a piacképesség erejének növekedését jelenti, egyfajta egzisztenciális emelkedést, kapcsolatba kerülést a kirekesztő világgal szemben. S ezt az egzisztenciális, eufóriát Laci közreműködésének köszönhetik, mivel ő segítette az elő a guberált kutyatáp értékesítését Arankával, a virágáruval.

Az árubeftetés 34,8%-os, ami szinte megegyezik Gönci egyéni több-

letbevételevel, tehát a banda nem tart igényt ennek a többletnek a felélésére, hanem ezt mintegy rábízta a „kereskedőre”. Ez itt egy lényeges elem: a banda Laci vezérlete mellett döntött, mivel a többletről való lemondás azt is jelentheti, hogy Gönci tevékenysége nélkül is tud működni a csoport jövedelemszerzése.

A cigarettafogyasztás, mintegy 61%-kal csökkent a krízishelyzet cigarettakiadásához képest. A csoport a stresszhelyzeten túllendült.

Az egzisztenciális perspektívája is kitágult, mivel a piaci és egyéb bevételek nem szokatlan mennyiségűek,

23

K É K

ugyanakkor lehetőség adódik az átlagos fogyasztás melletti nagyarányú árubeftetésre és még az 5,57%-os kölcsönadásra is, ami egyfajta biztosíték a másnapra nézve, ami a külső kapcsolatrendszert erősíti meg.

Az árubeftetés és kölcsönadás, vagyis a tőkésítés 5,18%-kal haladta meg az élvezeti cikkekre költés szeletét, ami a krízis helyzet napjától eltekintve sosem haladta meg az élvezeti fogyasztás határát. Egyfajta normalizálódás és egzisztenciális remény topant be a banda életébe.

A hunyadi téri piac árukészletének és vevőkörének keresztmetszete 1997. szeptember 16-án és 17-én

Az adatgyűjtéssel a céltom az volt, hogy hűen feltérképezzem a Hunyadi téri piac egy bizonyos napjának teljes áruarzenálját és az árukészletekhez kapcsolódó elárusítóirol is vázlatos

Antropológia

leírást adhassak meg (körülbelüli életkora, neme, ruházata – amelyből talán szerény következtetést lehet levonni társadalmi státuszára vonatkozóan), majd a vásárlókról igyekeztem hasonló képet festeni, majd elkészítettem a piac térképét: az eladók elhelyezkedését és más csoportok beilleszkedését feltüntetve, ami a többnapos megfigyeléseimen alapul és tulajdonképpen az azonos mikrokultúrák területi feltehetően a piac kialakult szokásrendszerének köszönhetően állandónak, kötöttnek tekinthető. [...]

Mindezeknek a valóság-hű bemutatása egyszerűbb és talán színesebb is

Azt hiszem, hogy önmagában szinte semmire, mivel az elárúsítók természetesen megengedték, hogy készletüket rögzítsem, de miután a portékák egyenkénti ára felől érdeklődtem egyre türelmetlenebbé váltak, mivel az árat sohasem egy rögzített elképzelés szabja meg, hanem mindig a vevő alkuképessége, így az értékeknek meg lehetőségen tág skálája adott. Úgy gondolom, az árak nyomán követésének a legegyszerűbb módja az lehetne, ha a Tequila-csoport piaci tevékenységéről szóló részekből az egyes árak eladási értékét sablonként ráhelyeznénk az itt feltüntetett árakra, és valójában tipizált árkategóriákat készítenénk a csoportosított árufajták szerint.

Az első nap árumetszetéből és a Tequilák piaci élményeiből tehát előállíthatnánk árutípusok szerinti ársablonokat, és az árufajtákból diagrammot rajzolhatnánk az árfelelésegek százalékos megosztottságáról.

Az elárúsítók kor és ruházat alapján történt leírásából is rávilágíthatunk az eladók átlagéletkorára és – halkan jegyzem meg – talán társadalmi hovatartozására is.

Úgy gondolom, hogy nem is a statisztikai precizitás megvalósításának célja vezérelt mikor elkezdtem a terepmunkámat a piacon, hanem leginkább az, hogy a piac kialakult kulturális közegének fennmaradása veszélybe került. A helyzet kísértetiesen hasonlít a Batthyány-téri esethez, ahol egy évvel korábban a karhatalom bevetésével számolták föl az önkezdeményezés alapján létrejött szegénypiacot. Majd hasonlóan fél évvel ezelőtt tűnt el a Klauzál téri szegény-piac is, ahol most körbekerített színvonalas gyerekjátósztór és kutyafuttató kiskert is van.

Jelenleg a Hunyadi téri piacon van a sor, s ha a rendőri erők itt is kellő hatékonysággal fognak tevékenykedni, akkor a Belvárosban eltűnne az utolsó szegénypiac is, ami eddig a „civil-

szférát” képviselő hatalom szemében „felkiáltójel”, vagy a valóság bizonyos szeletének egyfajta reprezentálódását jelentette.

Ezt megőrizni mindenképpen fontos, mivel a szegénység és hajléktalanság szubkultúrájának és az általuk közvetített tárgyak redisztribúciójának színtere a Hunyadi tér, s nem biztos, hogy a keserves idők folyamán kialakult, bonyolult és szövevényes emberi kapcsolatoknak a szétrobbantásával, ugyanez az állapot egy újabb, rezervált helyen képes lenne regenerálódni.

A Hunyadi téri piac árúkészlete 1997.09.17-én

Az árúkészlet leírásakor igyekeztem a teljességre törekedni, ellenben ez nem minden esetben sikerült. Előállt olyan helyzet, mikor az elárúsító hatósági közegnek (pl. adóellenőr) képzelt, s ezért elzárkózott attól, hogy akadálymentesen felmérhessem készletét. Ilyenkor a hozzávetőlegesség eszközt hívtam segítségül: megbecsültem az adott cikkek számát, melyekre bizonyos keretszámot alkalmaztam az összesítéskor.

Olyan esetek is közrejátszottak, mikor illetlenség lett volna arra kérnem az adatközlőt, hogy az óriási kupacban heverő ruhacikkét szétszedje, hogy egyenként megszámlolhassam. Ilyenkor is bizonyos standart kontingenst alkalmaztam felmérésül. Ezeket az állandókat külön fogom jelölni a leírásaimban.

Az árúcikkek halmazba állításánál az eladók szlenge alapján dolgoztam:

A „műszaki áru” az ó szóhasználatukban nemcsak a civil társadalom által használt definiáltsággal bír, hanem olyanfajta tárgyakat is jelent, melyek technikai tevékenységekhez, illetve szakmunkákhoz kapcsolódnak, vagy elektrotechnikai mechanikával rendelkeznek: a csempefuga is ide sorolható. De a kvarcjáték is itt kap ott-hont, mivel ún. magas technológiai paraméterekkel funkcionáló eszköz.

lett volna fényképezőgép segítségével, de ez a technikai megoldás egyenlőre megvalósíthatatlannak tűnt számomra, mivel tényfeltárási munkám közben az adatközlők – annak ellenére, hogy látásból nem csupán engem, hanem a piacon rendszeresen árúsító legfőbb adatközlőimet is ismerték – állandóan gyanakodtak, hogy biztosan az adóhatóságtól vagyok és azért akarom pontosan rögzíteni a különböző áru-standok készletét. A gyanakvást még fokozta az az esemény is, hogy a rendőrség már két hete folyamatosan zaklatta és elzavarta az elárúsítókat, amelynek következtében a piac vevő- és elárúsító köre is láthatóan megcsappant, így be kellett érnem a papírra vetés technikájával és ennek ellenére is volt három elárúsító, aki egyszerűen megakadályozta, hogy a portékája közelébe kerülhessek.

Felvetődik bennem a kérdés, vajon mire lesz hasznosítható az itt felhalmozott tényanyag?

Antropológia

Az „óra-ékszer, ajándék” is azonos besorolást kap. Ez hasonló a többségi társadalomból örökölt „óra-ékszer-ajándék” típusú üzleti szakosítással.

A papírmunkával (értelmiségi tevékenységgel) kötik össze a „könyv-, újság-, író- és irodaszerek” tárgyak halmozását.

A „háztartási-higiéniái és gyógyszer-ek, valamint a pipere tárgyak” közös nevezőségének kialakítását az hívta életre, hogy mindennapi használatukhoz ebben az életformában nem adottak a körülmények.

A „ruházati”, „játék”, „élelmiszer és élvezeti” és „háztartási” cikkek kategóriáinak használata nem tér el lényegesen a „köznevektől”.

A fentiekben felsoroltakon kívül eső tárgyak kerültek az „egyéb” szekcióba, melyek összesítésben képviselt arányszámának megállapításánál ügyeltem arra, hogy minél alacsonyabb (1–2% közötti) részt foglalhasson el.

Az árukészletek felvázolását az eladó személyéhez kötöttem, amit kiegészít egy arab szám is, mely minden esetben a standok elhelyezkedését jelenti, ami a megrajzolt térképen azonosítható. [...]

December 21. Ádám koldul

Kalória bevitel:

Egy főre eső energia- bevitel: 579 kcal

Kcal megoszlás:

Alkohol	49,22%
Élelmiszer	50,78%
Adományként	100%
Guberált	0%
Bevétel:	4667Ft
Koldulásból befolyt	100%

Kiadás: 1004Ft

A fogyasztói kosár:

Élvezeti cikk:	73,71%
Alkohol	29,88%
Kávé	43,82%
Élelmiszer:	0%
A vezér élettársának:	26,29%

Maradt: 78,48%

Ádám nem magányos koldus, viszont kiszolgáltatottsága a magányos koldusok elesettségével azonos, mely megmutatkozik abban, hogy pénzbevételének 2,57%-val rendelkezhet. Viszont cserébe megfizethetlent kap: egy csoport tagja lehet – megvédik, és relatíve szeretik is.

A világgal szembeni kitaszítottága nagymértékben csökken, mivel a peremhelyzetet csoportban könnyebb és komfortosabb viselni. Ádám egyébként is amnéziás – (agylágyulás, ami emlékezetvesztéssel, a koordinációs képesség elmosódásával jár) –, ez életképtelenségét fokozza, így neki feltétlenül szüksége van emberi támaszra, amit a haverjai a koldulásáért cserébe meg is adnak.

Ádám súlyos alkoholistája is, így napokig képes étel nélkül létezni, ha van mit innia. Ezért elegendő számára az 579 kcal-a, ami az etalon szükséglettől 78,56%-kal tér el, s bizony ennek is 100%-a alkoholból ered.

Ádám a befolyt összeget – ami a hétköznapinál azért magasabb, mert vásármisét koldulás, valamint a karácsony előtti adakozási kedv hozadéka – és az „ajándék” élelmiszert a banda kasszájába adja, amivel hat embert tart el.

A vezér élettársa nem fogyaszt alkoholt, csak 264 Ft-ot kér Ádámától vonatjegyre, hogy az egésznapos csatangolás után visszamehessen az anyjához. Ő ugyanis csak veszélyeztetetten hajléktalan, tehát még van hol laknia, viszont hétvégenként az anyja tudta nélkül feljön Pestre és ezzel a csoporttal kóborol, szórakozik.

A négy vásárolt kávéból Ádám is iszik, sőt ő még a cukrászda pultos asszonyától egy plusz kávé is kapott az adomány sütemény mellé, így Ádám 30 kcal-val több energiát tudhat a magáénak a többiekénél. A csoport a bevétel 29,88%-t költötte alkoholra, melynek 20%-át tudta Ádám is elfogyasztani.

Számolhatjuk úgy is, hogy Ádám vásármisét bevételének hat főt tart el, így Ádám ennek 33%-ával rendelkezik, tehát 777,8 Ft-tal, amit a „közös kasszában” tárolván igazából sosem kap kézhez. Zoli, aki szintén a templom mellett lejmolja a zöld lámpára váró kocsisort, 490 Ft-ot tud összegyűjteni, ami szintén hatfelé osztandó, így Ádám bevételének elméletileg – 81,6 Ft-tal, azaz saját jövedelméhez képest 1,7%-kal nő.

Más magányos koldusokról a Belvárosban

Fentebb utalást tettem arra, hogy az általam vizsgált koldusok körében az

25
K É K

életutakból eredő töréspontok is előidézői lehetnek a jelen mentális állapot leromlásának, mellyel a periferalitást meglepő leplezetlenséggel, a kiszolgáltatottság teljes reprezentálódásával, a passzív, üldögélős koldulással képesek vállalni.

Ezen állítás alátámasztásául négy, belvárosban kolduló adatközlő életéből fogok meghatározó eseményeket kiemelni, de előtte Erikson egyik ismert tézisének értelmezésével kezdem.

Erikson nyolc, az egész emberi életet átfogó szakaszt különböztet meg, amelyek mindegyikén sikeresen, az adott életszakaszhoz rendelt fontos személyiségjegyet elsajátítva kell eljutni ahhoz, hogy az ember elérje az „érett kort”, és képes legyen megbirkózni az élet nehézségeivel, tehát a krízishelyzetekre ne passzivitással válaszoljon.

Erikson szakaszai és a bennük elsajátítható személyiségjegyek a következők: Csecsemőkorban az alapvető bizalom érzését, kisdedkorban az autonómia

érzését, a játék korában a kezdeményezőképeséget, iskoláskorban a szorgalmat és a kompetenciát, serdülőkorban az én-azonosság érzését, fiatal felnőttkorban az intimitás képességét, felnőttkorban az utódokról való gondoskodást, és az érett korban (mely a halálíg tart) az integritás és elfogadás képességét kell megtanulnia az embernek.

A hajléktalanok életében sok tényező lehetetlené tette, vagy erősen akadályozta a fejlődési szakaszokon való sikeres átjutást, sőt az e tényezőkből eredő hatások mértéke a hajléktalanságon belül elfoglalt helyet, „pozíciót” is nagyban befolyásolja!

teszek arra, hogy esetleírás-részletek felhasználásával igazoljam ezt.

A csecsemőkor

Csecsemőkorban az alapvető bizalom érzésének, az ősbizalomnak kell kialakulnia, amely alapja minden későbbi egészséges emberi kapcsolatnak. Ebben a korban még egyszerű a kérdés: ha van szerető és tápláló anya, akkor minden jó, ha nincs, akkor pedig minden rossz. Az eltaszítottság érzése ebben az életciklusban szinte kiheverhetetlen, sokkal fájdalmasabb állapot ez, mint a szülők, nevelők halála, melynek feldolgozása is nagymértékű lelki erőfeszítést jelent bárki számára. Azonban mindkét esetben egy nagyon fontos szocializációs tényező hiányáról van szó: az ősbizalom kialakulatlanságáról.

A vizsgált koldusok csecsemőkoráról általában keveset lehet tudni, de az esetleírásokból kiderül, hogy sok esetben hiányok, sérülések keletkeznek: jelentős részük hosszabb-rövidebb ideig kerül állami gondozásba már csecsemőkorukban is.

G. Pál (sz. 1958.) élete is így alakult, aki a VII. kerületben, a Damjanich utca elején lévő Kaiser's szupermarket mellett koldul. Budapestről 40 km-re, roppant szegény tanyavilág egyik épületében látta meg a napvilágot. Az apja disznókat tartott egy háztáji parcellán. Az édesanyja egy évre rá meghalt, így az apa kénytelen volt intézetbe adni két testvérével őket, mert nem tudta eltartani a gyerekeit. Pál intézetben nőtt fel, s 15 év múlva itt tudta meg, hogy az apja is meghalt.

K. László (1940) is hasonló helyen nevelkedett, mint Pál, s most a VII. kerület Lövölde terén éjszakázik, napal pedig kéreget az Andrassy úton a földalatti-lejáróknál. Törvénytelen gyerekként született Budapesten. Az anyja cselédként dolgozott egy gazdag csa-

ládánál, majd László születése után felmondtak neki. Az anya lement gyerekeivel a vidéki szülőkhöz, de pár hónap múlva meghalt. A nagyszülők vállalták a nevelést, de László még egyéves se volt, mikor ők is meghaltak. Így került állami gondozásba.

A kiseddkor

Ebben a fejlődési szakaszban az Ősbizalom megerősítésére van szükség, ami a szülőkhöz vetett bizalomra épül. A családban felnőtt koldusok életútjából csak áttételes következtetéseket lehet levonni. Ezekről a családokról általánosságban elmondható, hogy nem voltak a béke szigetei. Elenyésző azoknak a családoknak a száma, ahol nem történt válás, és ami a gyerekre még sokkal rosszabbul hat, az apa igen gyakran, de néha az anyja is rendszeres alkoholfogyasztó volt, és ettől kiábrándult, durva ember. Ezek következtében a gyerek elhanyagoltságot, türelmetlenséget, agressziót és következtelenséget tapasztal, ahelyett, hogy a világ elfogadná és szeretné.

Sz. Pál (sz. 1953) élete sok azonoságot mutat. Most Pál a VII. kerület Király utca 58. előtt koldul, ahonnan csak enni, inni és aludni jár el. Pál, 150 méterrel távolabb, a Csengery utca egyik kirakatában ágyaz meg minden este. Pál anyja háztartásbeli volt, apja pályamunkás a MÁV-nál. Ő volt a hatodik gyerek, majd születése után az egyik testvére meghalt. Az apja keményen ivott, s ezért minden este „folyt otthon a műsor”: az apa a gyerekeket verte, de az anyát nem bántotta. Az anyja megelégedte és elköltözött, s Pál is hozzákerült. Ekkor volt három éves. Az anyja ismét férjhez ment, de most az anyja kezdte verni Pált. Pál hét éves koráig bírta, mikor az apjához szökött, de itt sem volt jobb neki. Kilenc éves korától nyaránként eljárt kukoricát morzsolni egy családhoz, akik magukhoz fogadták, mert nekik nem volt gyerekük. Pál hat évig lakott náluk.

A hajléktalanság magyarázata véleményem szerint általában a személyiségfejlődésben rejlik, melyet Breitter Péter is hasonlóan összegez cikkében: „A hajléktalanság egyik fő oka a félresikerült életek a szocializációs folyamatban – főleg gyermek és fiatal felnőtt korban – elszennvedett hiányokra, sérelmekre vezethető vissza. A szeretet, a biztonságérzet, az örömteli emberi kapcsolatok, az önállóság lehetőségének hiánya vezet oda, hogy az emberek később nem lesz ereje, önbizalma, cselekvési mintája ahhoz, hogy megbirkózzon a krízishelyzetekkel. Ha valaki a saját lelkében „ott-hontalan, nagyobb valószínűséggel jut a teljes nélkülözés, azaz a tényleges lakásnélküliség állapotába”.⁷

Feltevésém szerint a két első eriksoni fejlődési szakaszban keletkeztek azok a töréspontok, melyek a vizsgált koldusok körében mindenkor bekövetkeztek. A következőkben kísérletet

H. János (sz. 1957) életében sorozatos törések történtek. Nála különösen traumatikus volt az apjában való sorozatos csalódás. Most a VII. Damjanich utcában a CBA közértnél koldul, és az utcán alszik. János súlyos alkoholista. Ő volt a legfiatalabb gyerek a két testvére között. A szülői kapcsolata nem volt felhőtlen, mivel az apja nagy nőfaló volt, ezért rendszeresek voltak a konfliktusok. János ekkor még nem tudta, hogy testvérei más-más nőtől születtek és az apa úgy „hozta” be őket a házasságba. Erős megkülönböztetés uralkodott a gyerekek tekintetében. János 4 éves volt, amikor az édesanyja egy előkerült fénykép kapcsán bizonyosságot szerzett arról, hogy a férjének tényleg van szeretője. Ekkor az anyja bosszúból az első útjába akadó férfivel összeismerkedett, aki elvitte az asszonyt tiszakécskei elhagyatott házába, ahol hátrakötötte a kezeit, majd felakasztotta. Édesanyja brutális halálát a falubeli rendőröktől tudta meg. Az apát nem viselte meg különösen az eset, mert pár hét után új anyukával tért haza. Ez az asszony rendszeren bánt Jánossal.

János életének további folyása ugyan nem tartozik a kisgyerekkori traumás esetekhez, viszont szerencsétlensége, vagyis az apjában való csalódás sorozatában fontos ez a későbbi epizód is: 17 évesen megismerkedett egy lánnyal, akit feleségül is vett hamarosan. Az apjához költöznek az egyik szobába. Két év múlva kezdődik gyerekeik születése, összesen négy. Évek múltán egyszer jóval hamarabb engedik haza munkahelyéről. Mikor belépett az ajtón látta, hogy felesége és gyermekei anyja, az otthonkáját gombolgatva pattant fel, a meztelenül ágyban fekvő apja mellől. Később kiderült, hogy négy gyereke közül három az apjától való.

A példák kiválasztásában fontosnak tartottam, hogy az általam vizsgált adatközlők a belvárosi régióban élő koldusok legyenek. Ugyan szinte egy útvonalon (a 70-es trolibusz Damjanich utcától a Körútig terjedő szakaszán) botlottam bele koldusaimba,

ami természetesen még nem teszi kizárólagossá, hogy a koldus hajléktalanok, hajléktalanná és koldussá válásának fő gyökere a kisgyerekkori esetrajzból levezethető, viszont a történetek hasonlósága mégis megdöbbentő és elgondolkodtató.

Véleményem szerint a passzív koldus az, akiből hiányzik az az aktivitás, ami az offenzív lejmolóknak megvan. A lényeges attitűdjük, hogy ontják magukból a kitaszítottság, elhagyatottság érzését, melyeket egyáltalán nincs értelme leplezni. Olyanok, mint akik transzparálják a szerencsétlenségüket és mindegy, hogy kitől, de kapjanak bármit, mert egyébként éhen halni is képesek. Az ő szerencsétlenségük ugyanis hatalmas méretű és megfoghatatlan, mert már kiskorukban kezdődött, amire csak halványan emlékeznek, vagy egyáltalán nincs róla emlékü. S mivel olyan helyzetek okozták ezt a légürességet, melynek logikáját képtelenek belátni, csak annyit éreznek – vagy éreztek –, hogy a Világ (aki akkor a szülőket jelentette) összeomlott, ezért teljesen bizalmukat veszítették mindenkivel szemben.

Ugyanakkor követelik is a törődést, viszont nem jó, hogyha a törődő fél személyé alakul át, mert abban úgyse bízhatnak, így legjobb ha a törődő fél inkább egy fikció: maga a Világ lesz.

Egyfajta kisdedkori állapothoz hasonlít a passzív koldus mentális állapota, amikor még a csecsemő nem önellátó, hanem odafigyelést, „adást” (náluk adakozást) igényel. Viszont ez a kisdedkori életforma megfagyott, amikor trauma érte az akkor még kisgyerek, most már kolduló hontalan embert. Olyan ez, mintha a koldus jelenében együtt élne ezzel a megcsontosodott, feldolgozatlan sérüléssel, amihez felnőttkori jelene hozzáformálódott. Ezért tűnik úgy nekem, mintha nagy elhagyatott csecsemőkről lenne szó, ha ilyen passzív koldust látok.

Az első fejezetben, amikor a centrifugális megélhetési stratégia egyik típusánál a rabszolgatartás példájával élttem, abban az szerepelt, hogy a munkaadó azzal az indokkal tartja vissza a hajléktalan alkalmazott fizetését, mert attól tart, hogy alkalmazottja „rögtön elinná” keresetét.

Remélem, nem túlzok, ha azt állítom, hogy a többségi társadalom a hajléktalanokat oly módon diszkriminálja, hogy lecsúszottságuk fő okaként a lumpenizálódásra való hajla-

27

K É K

mot, illetve az alkoholizmusukat jelöli meg.

Eddigi elemzéseimben valóban tükröződik a „normális”-tól eltérő alkoholfogyasztás, melynek eredete egyrészt a gyerekkortól a felnőtté válásig bármikor bekövetkezhet, majd a sérültnek akár halála napjáig kísértő szocializációs töréspontok szolgálnak alapul. Másrészt a szegénység fogyasztási kultúrájának egyik fő jellemzője a standard visszafogott fogyasztás, melynek fellazulása gyakran a mértéktelen evésbe-ivásba csúszik át. Harmadrészt, adatközlőim esetében fennállnak bizonyos csoportdinamikai körülmények, melyek gyakran manipulálták a jövedelem-felhasználás irányát.

Valójában ezeknek az egyéni, illetve csoportos mechanizmusoknak az ismertetéséről szólna ez a fejezet, mivel a szocializációs determináltságról a koldusok fejezetben tettem bizonyos fejtegetéseket.

Leírt terepmunkáim során a vizsgált csoportok és egyének esetében megfigyeltem, hogy a jövedelem felhasználás struktúrájában a kiadás kategóriája napról-napra állandósult, s ezt semmilyen külső tényező sem tudta megváltoztatni.

A Tequila-banda eseteiben ez a kiadás 2102–2294 Ft között ingadozott, melynek átlaga 2164 Ft-ra tehető. Mivel a Tequila-csoport 4 főből áll, ezért ez egy személyre való lebontás esetében 541 Ft-ot jelent naponta. Hasonló kiadási tendenciával találkoztam Misa, a fémgyűjtő esetében is, aki 528 Ft-ot költött annak ellenére, hogy szokatlanul

28
K É K

magas bevételt tudhatott aznap magáénak.

Ez a párhuzamosság alátámasztja azt a feltevésemet, hogy a két jövedelemszerző tevékenységet végzők azonos társadalmi kategóriába, a középosztály rétegébe tartoznak a saját, hajléktalanok társadalmában, akik egy fajta „csendes”, centripetális megélhetési stratégiák alkalmazása mentén érvényesülnek.

A centrifugális megélhetési stratégiára építők típusát, akik a saját társadalmon belül elitnek számítanak, és jövedelemszerzésük gyakran függ össze a bűnözéssel: az Onedin-család két napos esete reprezentálja a legélénkebben.

A jövedelemstruktúrájukban a kiadás szelete itt is állandó, amit semmilyen kívül eső körülmény nem tud kilendíteni. Ez a fogyasztás 3247 Ft és 3800 Ft között lebegett, melynek átlaga 3523,5 Ft. Ez az összeg 3 fő között oszlik meg, ami egy emberre

osztva 1174,5 Ft, a túlélési stratégia felfűtöttségét mutatja, hogy ennek az elitnek a kiadása 108%-kal meghaladja a középosztály kiadási mértékét.

Meghatározó ismérv az is, hogy a középosztálytól eltérően nem alkalmazzák a jövedelemszerzésben a guberalást, kukázást, mely méltatlan az elit megélhetéséhez.

A vizsgált hajléktalanok esetében három tényezővel találkoztam, melyek nem várt bekövetkezte döntő mértékben befolyásolta a jövedelemstruktúrákban a kiadások között az élvezeti cikkek és élelmiszer kategóriáinak kapcsolatát, a megtakarítás rátaát, valamint a kcal fogyasztás esetében az alkohol és az élelmiszer közti különbségeket.

Ezek a váratlan tényezők markánsan átrendezik, és valósággal sokkolják a vizsgált adatközlők fogyasztási struktúráját:

1. A szerencse.
2. A kiszámíthatóság.
3. A betegség.

1. Váratlan, szerencsének tulajdonított, pozitív tendenciájú változás bekövetkezte és az erre adott örömflexek. Átlagosan 300–400%-kal megugrik az élvezeti cikkekre (alkohol és cigaretta) való költés az élelem kiadásokkal szemben. Ez az emocionális felfokozottság olyasfajta ünnepi hangulatot idézhet elő, mondjuk egy tisztas adófizető-vállalkozó esetében, mintha az adóhatóság, adó visszatérítés ürügyén váratlanul többletösszeget folyósítana, s ennek jelentékeny hányadát tartós fogyasztási cikkekre fordíthatná. A hajléktalan esetében is megtörténik a felfokozott fogyasztási reakció, viszont nem tartós, hanem „illékony” fogyasztási cikkek vásárlását tartja elengedhetetlennek. S ugyanekkor a megtakarítás mértéke is 42–64,7%-os szokatlan tendenciát mutat.

Az alkoholfogyasztás kalória-értéke minden esetben többszöröse az élele-

mének. (kivételt képez a Tequila-banda esetében augusztus 7. napja, mikor a vezér megbetegedett, ugyanis ez szintén befolyásoló tényezőként hat a fogyasztási struktúrára). E napon a Tequila-banda bevétele 4990 Ft-ot mutatott, melynek összetevői a guberalási szerencse, aztán a piacon teljesített 3490 Ft-os csúcösszeg és a csoport koldusa szintén a hétköznapi-tól jelentékenyen eltérő, 1500 Ft-tal, azaz 200–300%-os többlettel gazdagította a közösségi kasszát. Az élvezeti cikkek fogyasztása „ünnepi”-jelleget öltve, tetőpontra hág, mivel 342%-kal túllendül az élelmiszer kiadásán, ugyanakkor egzisztenciális elemként a „másnapra berendezkedés” szándéka is felbukkan, mivel a hétköznapi esetekhez mérten, mintegy 418%-kal nő a bevétel jelentékeny részének új, a piacon gyorsan értékesíthető, színvonalasabb árufajtákba történő befektetés. Ebből az egzisztenciális törekvésből kiolvasható a piaci viszonteladók státuszába emelkedés vágya. Mindemellett a megtakarítás aránya 57,9%-os volt.

Az Onedin-család július 30-i esetében is kitapintható a hasonló mértékű túlfogyasztás, melynek a kiváltó oka a jövedelempótló támogatás váratlan, időelőtti folyósítása volt.

Az általam vizsgált napokhoz képest, náluk is mintegy 657%-kal emelkedett az élvezeti cikkekre történő kiadás összege az élelmiszerkiadás rovására. Mindemellett a kiadásoknál itt is beilleszkedett a „másnapra berendezkedés” igénye, amikor az egzisztencia perspektíváját „kölcsonadásos” módozattal reprodukálták, olyan formában, hogy a bevétel 15%-át ismerősöknél kamatoztatják, valamint a megtakarítás 64,71%-nyi hányadot mutatott.

Misa, a fémgyűjtő esetében is az élvezeti árakra költés terén 418%-kal elhagyta az élelmiszer-kiadás kategóriáját, s a megtakarítás mértéke 58,2%-os volt. A szokatlan pozitív esemény a fémyszerzési szerencse volt, s pont a hétfői napon, amikor leginkább nincs találó az építkezési konténerekben.

Antropológia

2. Az adatközlő képességei által formálódott siker, mely az önbizalomhiány és a sikeres teljesítés kontrasztjából fakad, és az ütközés bizonyos fogyasztásbeli válaszok megszületésében oldódik fel, mely egyúttal válaszokat is ad az egzisztenciális perspektíva beláthatóságára.

A megtakarítások ekkor 9,51%–17,36% között találják meg értéküket, és az élelemfogyasztás kalóriája jelentősen túllépi az alkohol kcal értékeit.

Augusztus 8-án a Tequila-banda az előző nap viszonteladásra szánt áruk közül mindet el tudták adni 229%-os haszonnal. A bevételük is eltérően magas, vagyis 2780 Ft, amit a koldulás sikertelensége csorbított, mivel 350 Ft-os hozamával 100%-kal tért el az átlagos bevételtől. Egyfajta mentális konszolidáció köszönt be, mivel az étel energia bevétele 257%-kal megugrik az alkoholéval szemben.

Augusztus 15-én szintén magas (3545 Ft-os) bevételt produkál a Tequila-csoport, s ennek 80%-a piaci értékesítésből származik. Az ételfogyasztás kcal hányada 64,2%-kal meghaladja az alkoholét, valamint a kölcsönadás is belép a kiadások típusába, amely 5%-os arányt képvisel.

Augusztus 1-jén az Onedin-család sikeresen hajtotta végre az előre kitervelt alumíniumszerzési akcióját. A bevétel kiszámítható volt, s elérte a 3800 Ft-ot. Az élelemfogyasztás kcal értéke itt is 63%-kal meghaladja az alkoholét.

3. Ha felbukkan a betegség a csoportnál, visszaesik a fogyasztás az alkohol hátrányára és az élelmiszer előnyére. Jelentős megtakarítást különítenek el gondolva, hogy ezzel is bebiztosíthatják magukat a betegséggel szemben, vagy beteg társuk szükségleteit fedezni tudják belőle.

Augusztus 8-án a Tequila-banda jeles személyisége megbetegedett. A társai alkoholfogyasztása 63%-kal esett vissza, ugyanakkor az élelem felhasználásuk megduplázódott. A megtakarítások szintén szokatlan, 57,9%-os arányt mutatott.

Augusztus 1-jén az Onedin-család egyik közeli társa került kórházba, mely meghatározta az alkoholfogyasztás mértékét, ugyanis az élelem felhasználásuk

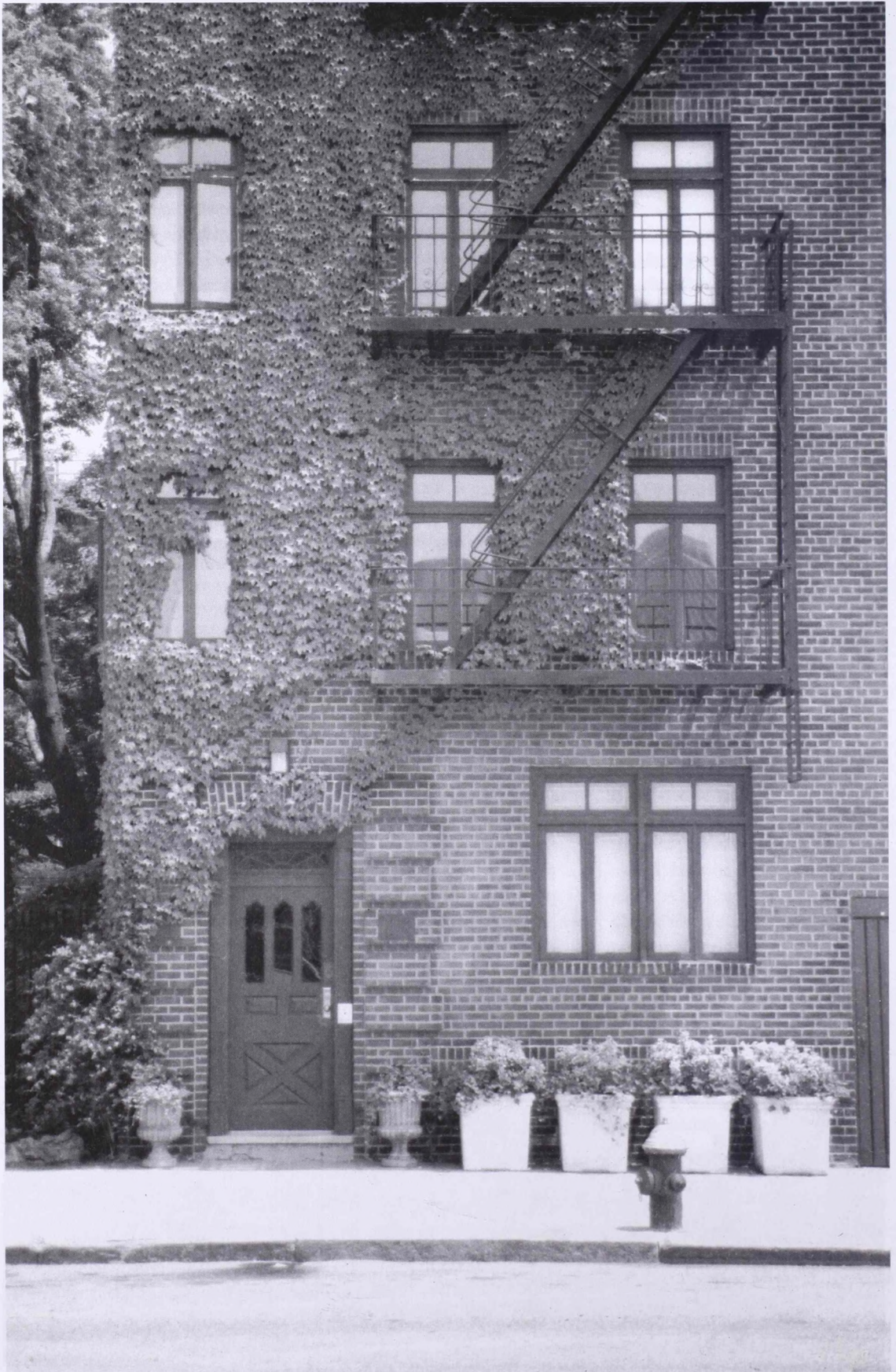
63%-kal lépte túl az alkoholét. A megtakarításuk ugyanakkor 9,51%-os volt. [...]

A mozdulataim ölmonehezek... Az utcán bandukolva úgy érzem, mintha képtelen volnék kilépni a csöves szerepből. Miniszoknyás lányok jönnek velem szembe, vihorásznak és hamburgert majszolnak... Ügyet sem vetnek rám. Gondolok egyet, és lépdelni kezdek lefelé a metróhoz vezető lépcsőn... Lefelé az aluljáró sötétségébe, és elvegyülök a metróhoz igyekvők tömött sorában.

JEGYZETEK

- 1 Esély, 2000/I:44.
- 2 Periferia füzetek, 1997/2:26.
- 3 In: Romacentrum Alapítvány kutatási kiadványa 1999.
- 4 In: Friedrich Engels: *A munkásosztály helyzete Angliában*. Budapest: Kossuth.
- 5 In: Szuhay Péter: *Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigánység körében*. Kézirat, 1997.
- 6 Periferia füzetek, 95/4 A hajléktalanok...
- 7 In: Breitner Péter: *A hajléktalanná válás lépcsőfokai*. 1998.

A háború utáni demokratikus légkörben a társadalom a demokrácia lehetőségeivel élve a legkülönbözőbb szervezeteket hozta létre. Az önszerveződések elsősorban társadalmi és csoportérdekek mentén jöttek létre. A civil társadalom aktivitásának ugyanakkor voltak össznemzeti szempontok alapján létrejövő szerveződései is, így a sokféle baráti és művelődési társaság. A politikai sokszínűség alapján a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből szerveződött társaságok elsősor-

hatnak annak bizonyítására, hogy a magyarság nem azonos a katasztrófát előidéző vezetőkkel, a magyarság ugyanolyan értékes része a demokratikus világtrendnek, mint bármely nép. Nem véletlen, hogy Magyarország rossz nemzetközi megítélése időszakában létrejött társaságok az új világhelyzetet meghatározó hatalmak irányában olyan kezdeményezéseket indítottak el, amelyekben lehetőséget láttak a magyarság „visszaintegrálására”. E szervezetek akciói, kulturális és tudo-

N. Szabó József

A civil szervezetek szerepe Magyarországon II. világháború utáni kultúr- diplomáciai törekvéseiben (1945–1948)

ban értelmiségi szerveződések voltak. Az értelmiség elitje – tudósok, művészek, írók stb. – különösen felelősséget éreztek az új világtrend formálódásakor a magyarságért. Bár 1945 előtt a magyar „írastudók árulása” csak az elit néhány százalékát jellemezte, ennek ellenére az intelligencia egy része felelősséget érzett az előző időszak szörnyűségéért és úgy látta, hogy többet tehetett volna a katasztrófa megakadályozásáért. Sokan közülük ezért is aktivizálódtak 1945-ben és próbáltak az új világ humanizálásában cselekvően részt venni, a már látható problémák visszaszorítása érdekében tevékenykedni.

A háború utáni időszakban szerepet vállaló demokratikus értelmiségiek átértékelték a nemzet súlyos helyzetét, a magyarságot elszigeteltségében fenyegető veszélyt, ezért megpróbáltak olyan kitörési pontokat keresni, amelyek csökkenthetik a magyar háborús felelősséget. Úgy látták, kísérletet te-

mányos rendezvényei az egyetemességet, az összetartozást, a népek barátságát és mindenekelőtt a közös humanista értékek vállalását voltak hivatottak demonstrálni. A művelődési és baráti társaságok nemcsak a kultúrában, hanem az élet legkülönbözőbb területein találkozási pontokat kerestek, és sokszor találtak a magyarság és más népek, valamint az egyetemesség irányában.

A barbárságot megélt világban, az előbb egymás ellen gyűlöletet szító országok körében e társaságok által „kiközvetített” ismeretek, a személyes találkozók, az új és pozitív benyomások fontos szerepet játszhattak az előítéletek és a hamis tudat leküzdésében. E szervezeteken keresztül a kultúra népeket köthetett össze, a kölcsönös megismerés csökkenthette a bizalmatlanságot és hozzájárulhatott más népek értékeinek a megértéséhez. Összekapcsolhatott azért is, mert közös kulturális gyökereket talált, esetleg

egyazon kultúrkörhöz való tartozást erősítette. Együttműködéshez vezethetett a közös történelmi múlt, ami megalapozhatta a jövőben való együttműködés szükségességét.

A baráti és művelődési társaságok szerveződésekor lényeges szerepet játszott az egyetemes magyarság, elsősorban a szomszédos országokban élő magyar kisebbség és a világ legkülönbözőbb részein élő magyar emigráció. Nem véletlen, hogy a magyarság és a nagyvilág viszonyát befolyásolni akaró társaságok külföldi szerveződései ott voltak a legsikeresebbek, ahol számottevő és sikeres magyar emigráció tev-

velődési társaságok, azok szerveződésében és létrehozásában fontos politikai és kultúrdiplomáciai szempontok voltak a meghatározóak. Az elit saját és létrehozandó szervezetének autonómiáját nem adta fel, amikor az ország súlyos helyzetében a politika segítségére sietett. Erkölcsei és intellektuális kötelesség volt ez részéről. Az értelmiség nem zárkozhatott elefántcsonttoronyba akkor, amikor állásfoglalásával, tudásával és kapcsolataival segíthette a magyarság és a különböző, esetenként korábban ellenséges, illetve kapcsolatban sem álló népek találkozását. Az ország fontos politikai érdekeit felismerve nem véletlen, hogy az első nemzetközi jellegű civil szervezet a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság volt.

A politikai erőknél a Szovjetunió irányában tett kezdeményezései mellett a civil társadalom részéről is kezdeményezés történt a kapcsolatok kiépítésére. A magyar társadalom széles rétegeire támaszkodó szervezet a társaság legfontosabb feladatát abban látta, hogy sok tekintetben átalakítsa a magyar köztudatot, nyisson a kelet felé, hozzájáruljon a magyar–szovjet kulturális kapcsolatokhoz, és lehetővé tegye a Szovjetunió területén élő finnugor népekkel az együttműködést. A szervezet létrehozásától Magyarországon nemcsak a kétoldalú kapcsolatok elmélyülését remélték, hanem abban is bíztak, hogy hozzájárul egy reálisabb magyarsággé kialakításához a Szovjetunióban.

A magyar kezdeményezések – beleértve a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság próbálkozásait – legtöbb területén a szovjetek udvarias válasza mellett kevés érdemi lépés történt. A szovjetek tartózkodó magatartása abban is megnyilvánult, hogy csak több mint egy évtizeddel később hozták létre a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság partnerszervezetét.

A magyar–román kapcsolatok kiépítésében komoly feladatot vállalt magára

a Magyar–Román Társaság. Kulturális és tudományos, valamint politikai szempontból egyaránt reprezentatív szervezetként legfőbb célját abban látta, hogy az előítéleteket elhárítsa, elősegítse a kulturális kapcsolatok felvételét és a két népet szellemileg megismertesse egymással. Felfogása szerint a Magyar–Román Társaságnak kell tudományosan, a szellem fegyverével kidolgoznia a két szomszédos nép egymásroutaltságát, és azt a történelmi múltat és földrajzi adottságot, amelyből egyértelművé válik, hogy a két ország nem élhet egymás nélkül. A Román–Magyar Társaságot is hasonló célkitűzések vezérelték. Mindkét szervezet 1945–1946-ban igen aktív volt.

A háború utáni két évben öröndetes eredmények születtek a válaszfalak lebontásában, a magyar és román nép közeledésében. A békeszerződés előkészítése kapcsán azonban Romániában újlag felerősödött a sovinizmus. A Magyar–Román Társaság csakúgy mint a demokratikus szellemi élet, érezte a nacionalizmus miatt keletkezett veszélyt, ezért hitet tettek a magyar–román barátság mellett. A hűvössé vált viszonyban visszaesett a magyar–román kulturális együttműködés és a társaságok aktivitása. A kommunisták hatalomra jutása után a kapcsolatok megélnék, de az „új” politikai rendszerben már más szerepet kapnak a civil szervezetek, köztük a Magyar–Román Társaság is.

1945 kora őszén elsők között jött létre a magyar–francia közeledést ambicionáló Magyar–Francia Társaság, amelytől igen sokat vártak egy pozitív magyarsággé kialakításában. A társaságban a magyar szellemi és politikai élet kiválóságai foglaltak helyet. A francia partnerszervezet a Francia–Magyar Társaság célja a két ország kulturális kapcsolatainak az elmélyítése és az előítéletek felszámolása volt. Mindkét társaság sokat tett az irodalmi–művészeti értékek megismertetéséért is.

A magyar szervezet társadalmi aktivitása is jónak volt mondható. Viszont a Francia–Magyar Társaság által

kenykedett. A baráti és művelődési társaságok kiépülésére természetesen hatással voltak a direkt politikai érdekek. Ezért olyan esetekben, amikor a közös történelmi múlt az egyazon kultúrkörhöz tartozás nem volt a társadalmi aktivitás mozgatórugója, akkor – bevalottan vagy bevalatlanul – politikai érdekektől vezérelve és a perspektivikus közös célt megfogalmazva kezdték el az együttműködést és a szervezetek létrehozását. Mivel az ilyen „társaság-létrehozás” elsősorban magyar érdekeken alapult, ezért ezeknél az alapításoknál a viszonyosság nehezen vagy egyáltalán nem jött létre. Pedig az ilyen társaságoknak csak a kölcsönösség, egymás civil társadalmába ágyazva a népi diplomácián keresztül kifejtett hatás révén van értelmük, akkor, ha mindkét oldalon egyaránt akarják és tesznek is a „találkozásért”, ha az egyes népek meg kívánják ismerni egymást.

Annak ellenére, hogy civil szervezetek voltak a különböző baráti és mű-

Politika

nyújtott lehetőségek kihasználása nem történt olyan mértékben, amint az lehetséges lett volna. Ennek legfőbb oka, hogy a társaságnak nem volt sok „igazi” francia tagja.

A magyar–jugoszláv közeledés és a Duna-medencei kulturális együttműködés ápolása céljából már 1945 tavaszán aktivizálódott a civil társadalom. Októberben pedig létrejött a Magyar–Jugoszláv Társaság, amely lényeges politikai és kultúrpolitikai missziót teljesített, sokat formált a magyarságképen és ezáltal javult Magyarország imázsa. A hivatalos diplomáciai és kulturális kapcsolatok mellett a társaság működésének is komoly szerepe volt abban, hogy 1948-ig jók voltak a magyar–jugoszláv kapcsolatok.

A magyar–amerikai kulturális kapcsolatok ápolásában fontos szerepet játszott a Magyar–Amerikai Társaság. Mivel a szervezetnek nem kellett a magyarságképet formálnia, ezért a társaság elsődleges funkciója különböző kulturális rendezvények és előadások megtartásában nyilvánult meg. A magyar kultúrpolitikának és a civil szervezeteknek Nagy-Britannia irányában kialakított felfogása ezen a területen is hasonlított az amerikaiakkal kapcsolatos elképzelésekhez. Amíg a

Magyar–Amerikai Társaság viszonylag nagy aktivitást tanúsított, addig a Magyar–Angol Társaság nem játszott centrális helyet a civil szervezetek életében.

Az elszigetelt helyzetben lévő Magyarország számára 1945-ben saját identitásának helyreállítása idején nehéz volt megtalálni azokat a pontokat, amelyeken keresztül rendezni tudta a német kultúrához való viszonyát. A magyar nemzeti érdekek felismerése, valamint a perspektivikus európai viszonyok prognosztizálása is szerepet játszott abban, hogy 1945 késő nyarán létrehozták a Magyar–Osztrák Művelődési Társaságot. A magyar–osztrák kapcsolatok fontosságának felismerése és elismerése volt a társaság létrehozása. Mind a kultúrpolitika, mind a civil társadalom tisztában volt azzal, hogy a győztes hatalmak nem akarják a német kultúrát az emberi művelődésből örökösen száműzni. Viszont azt is látták, hogy Németország szörnyű pusztulása és politikai elszigeteltsége még hosszú évekre meggátolja a német népet kulturális kibontakozásában, ezért a német mű-

velődés súlypontja áthelyeződött Ausztriába.

A problémamentes viszony, a kölcsönös szimpátia és részben érdekegyezőség alapján a magyar–olasz kapcsolatok gyorsan kibontakoztak. A zökkenőmentes magyar–olasz viszony tükröződött a Magyar–Olasz Társaság tevékenységében is. A szervezet sem politikailag, sem kultúrpolitikai szempontból nem vált fontossá. Néhány irodalmi rendezvény kezdeményezésétől eltekintve a társaság nem került az érdeklődés centrumába.

Ameddig demokrácia volt Magyarországon és civil szervezetek is működhettek, ameddig a világ nem szakadt ketté politikailag és ideológiailag, és az együttműködést nem váltotta fel a konfrontáció, addig a baráti és művelődési társaságok is fontos szerepet játszottak a magyarság és a nagyvilág viszonyának az alakításában. A hidegháború körülményei között azonban csak az azonos érdekek mentén működhettek a különböző nemzetközi társaságok. A népi demokráciák és a Szovjetunió irányában tevékenykedő szervezetek már nem a civil társadalom alulról jövő kezdeményezésein alapultak, hanem a hatalom intézményei voltak.

Rövid tanulmányunkban a politikai kultúra, a radikális jobboldali populizmus, a szélsőjobboldal és a hungarizmus fogalmait, a nemzetiszocializmus tipikusan magyar változata történelmi és új formájának folytonosságát, a (neo)hungarizmus két alapvető pillérének (a *Magyar Nemzeti Arcvonal* és a *Vér és Becsület Kulturális Egyesületnek*) különbözőségeit, rivalizálását, valamint egy nemrég alakult képződmény, a *Magyar Jövő Csoport* törekvéseit, illetve annak vezetőjét mutatjuk be.

1. A nagy sokaságra jellemző *politikai kultúra* a társadalom általános kultúrájának a része, s az állampolgárok

további meghatározásokat beleértve mint a kereszténység, a hangsúlyozott nemzeti identitás, a kulturális homogenitás, vagy éppen ellenkezőleg: a szekularizmus, a kulturális többszínűség és nyitottság, a multikulturalitás urbánus eszménye. A politikai kultúra fogalmának értékszerű használata ezért könnyen válik kölcsönös politikai minősítés és megbélyegzés eszközzé, egyfajta negatív értékmérvé: ironikusan szólva a politikai kultúra az, ami ellenfeleinknél hiányzik. A politikai zsurnalizmusban és parlamenti vitákban valóban többnyire így is használják a fogalmat.” (Bayer, 1999:396)

Malkovics Tibor*

Szélsőjobboldal és (neo)hungarizmus Magyarországon

politikával kapcsolatos beidegződéseit, meggyőződéseit, politikai értékeit és érzelmeit foglalja magában. A politikai kultúrának létezik *értékelő* és *leíró* fogalma. Az értékszerű megközelítés a politikai kulturáltság értelmében használja a fogalmat, felfogásában azonosul a nyugat-európai liberális-demokratikus, részvételi demokrácia politikai kultúra eszményével. A politikai kultúrát egészében egy átfogóbb közösségi viselkedéskultúra politikára vonatkozó részének tekinti.

Az *értékelő* felfogásban Bayer József szerint: „[...]a politikai kultúra azonosul a jó, kulturált politizálással. A politikai kultúra [...] értékfogalomként is használható, de ilyen értelemben a politikai vitákban sajnos túlzottan hajlithatóvá válik a jelentése. Az eltérő politikai hagyományokat képviselő politikusok és pártok nekik tetsző módon értelmezhetik a kívánatosnak vélt „nyugatias” hagyományt, a demokratikus politikai kultúrába olyan

A *leíró*, értékmentes fogalom szerint a politikai kultúra a társadalom történetileg kialakult kultúrájának a része, benne a politikával kapcsolatban kialakult meggyőződésekkel, értékorientációkkal, érzelmeikkel és beállítódásokkal. Minden társadalomnak, állampolgárnak és szervezetnek van valamilyen politikai kultúrája, a kérdés mindössze annak minőségére vonatkozik. A rossz politikai beállítódás (pl. a politikai türelmetlenség, a kirekesztő hajlam, a politikai demagógia) ugyancsak a politikai kultúra egy fajtája. (A politikai kultúra e leíró, értékmentes fogalma szolgál egyébként magának a politikai kultúra empirikus vizsgálatának az alapjául is.)

A politikai kultúrának vannak 1. ismeretszerű (kognitív) elemei, melyek a politikai tudás körébe tartoznak. Tartalmaz 2. rögzült beállítódásokat (attitűdöket), jellegzetes értékválasztásokat. És van 3. érzelmi (affektív-emocionális) oldala, mely a politikai

eseményekre és intézményekre utaló tipikus érzelmi reakciókat öleli fel. A politikai kultúrát így a politika szubjektív dimenziójának könyvelhetjük el, amely közvetít a politika különböző szintjei, az állampolgárok és a politikai intézmények között. (Természetesen van egy empirikus, leszűkített értelmezése is, amelyet a közvélemény-kutatások testesítenek meg. Ez a politikai kultúra felszínét, szűk területét tárja fel.)

A politikával kapcsolatos beállítódásoknak és meggyőződéseknek számos szintje, rétege van. Vannak mélyen gyökerező, nehezen befolyásolható általános meggyőződések, amelyeket hosszú idő politikai tapasztalatai alakítanak ki. De vannak olyanok is, amelyeket az esetleges politikai értékek és célok formálnak, a napi politikai törekvések tükröznek. A politikai eszmék, alapértékek általában mélyen gyökereznek, mély elkötelezettségre vallanak, és választásukban fejeződik ki az egyén önazonossága, politikai identitása.

A különböző szintek hatnak egymásra, s az emberek hajlamosak rá, hogy általánosított világnézeti meggyőződésekkel vezessenek le konkrét politikai véleményeket, amelyek gyakran csak az eszmék mögött álló politikai érdekek eltakarását szolgálják. A politikai hit és meggyőződés számos absztrakciós szinten jelentkezhet, ezeken a következőket találhatjuk: 1. Az értékek általános, alapvető beállítottságai. [A társadalmi változásokhoz való viszony is ilyen jellegzetes beállítottságot eredményezhet (pl. szélsőjobbaldaliság, hungarizmus)]. 2. Fundamentális empirikus hitek, meggyőződések. (A politikai rendszer egészének természetére, a politikai közösségre, határaitra, a polgártársakhoz való viszonyra vonatkozik, ez hallgatólagos, így gyakran megkérdőjelezhetetlen előtéletté válik.) 3. Konkrét elkötelezettséget kifejező szimbólumok. [Ezek a politikai integrációt szolgálják (pl. zászlók, himnuszok, jelvények stb.)] E szintek inkonzisztens összevisza-

ságban is jelentkezhetnek, mert a mindennapi tudat eltúri az ilyen jelenséget.

Európában, az Európai Unió tagországaiban, így Magyarországon is, ha akarjuk, ha nem, a radikális jobboldali populizmus és a szélsőjobbaldali politikai kultúra része. A többség elutasító velük szemben (így főként utóbbi reális előretörésétől szerencsére nem kell tartani). A szélsőségesség rossz politikai beállítódás ugyan, de mindenképpen része politikai kultúránknak. Csurka István vagy Jörg Haider, de Szabó Albert és az összes Szálasi-epigon „testvérünk”, még ha szerfelett kellemetlen, szégyellni való, kínos is e rokonság. Thomas Mann nyomán, aki Hitlert, a 20. század „legnagyobb demagógját” zseninek, a mélypont zsenijének tartotta, úgy vélekedhetünk róluk, hogy mint fickók katasztrófák, de ez még nem lehet ok arra, hogy mint jellemeket és sorsokat ne tarthatnánk őket érdekesnek. Persze álljon figyelmeztetésként előttünk mindig a Führer vagy éppen Szálasi „zsenije”, akiknek egyedülálló „életműve” arra figyelmeztet minket, miszerint e *hamis realiták*¹ a rossznak mint nemzeti életfilozófiának a tudatos felvállalásával, a germánság vagy a magyarság érdekében erkölcsösnek tartották elpusztítani akár egész Európát. Ezért a mai demokratikus erőknél – a viszonylagos tolerancia mellett – marginalizálniuk kell az „utódokat”, és távol kell tartani őket a hatalomtól, a civil társadalom szervezeteinek pedig ki kell vetniük magukból vagy korlátozniuk kell a szélsőjobbaldali jelenségeket. Erre a civil szervezetek Európa-szerte számos igencsak eredeti technikát dolgoztak ki.

2. Fogalmilag külön kell választanunk a radikális jobboldali populizmus és a szélsőjobbaldali kategóriáit. Írásunk utóbbival kíván foglalkozni, a szélsőjobb egy sajátos hazai formáját

bemutatva, a *Magyar Jövő Csoportot*, amely egy budapesti fogalmas útvonalon (Szálasi Ferenc arcképét ábrázoló, illetve egy korábbi nyilas plakát parafrázisát, „*Kitartás! Jövünk!*” feliratot tartalmazó) hungarista hirdetéseket ragasztott ki. A kettéválasztásnak azért is jelentősége van, mert a tudományos diskurzusban és a köznyelvben néha összemosisodik a két fogalom. (A német szakirodalomban például a jobboldali radikalizmus [*Rechtsradikalismus*] és a szélsőjobbaldali [*Rechtsextremismus*] szinonim fogalmakként jelennek meg.)

Az európai radikális jobboldali pártok és mozgalmak előretöréséről szóló

35

K É K

diskurzus a neofasizmus, a jobboldali extrémizmus, a szélsőjobbaldaliság kategóriáját próbálja ráerőltetni több egyre sikeresebb politikai szervezetre. Azonban e pártok és mozgalmak nem minden esetben felelnek meg a szélsőjobbaldaliság kritériumainak. Sem a demokratikus játékszabályok, sem az egyéni szabadság, a politikai közösség minden tagjára vonatkozó személyi és jogegyenlőség teljes elutasítása, sem egy diktatórikus rendszer megteremtése a faji, vallási és nemzeti hovatartozás függvényében, sem a bel- és külpolitikai célok elérésének eszközeként az erőszak elfogadása, vagy propagálása nem jelenik meg esetükben. Bár e pártok és mozgalmak vonzóak a szélsőjobbaldali tendenciákat követő elemek számára is, felmerülhet a kérdés, hogy e motívumok nem pusztán támogatóik mozgósítására szolgálnak-e, nem csupán a politikai színpad elvárásai miatt jelennek-e meg.

A *szélsőjobbaldali* fogalma alatt általánosságban a nemzetiszocialista, fa-

siszta és egyéb antidemokratikus, szélsőséges jobboldali pártokat, mozgalmakat értik. A kategória egyik csoportja a két világháború közötti fasiszta, nemzetiszocialista és (annak változatai) vagy más antidemokratikus szélsőjobboldali pártokig és mozgalmakig tekint vissza. A másik részük viszont a második világháborút követően megjelenő különböző protesttársadalmi mozgalmakból fejlődött ki. De bármekkora is legyen a hasonlóság a mai és a történelmi forma között, a szélsőjobboldal szempontjából egy egészen új jelenséggel állunk szemben. Ahogy Bayer József

36

K É K

egy másik tanulmányában írja: „[...] Akármennyire vannak analógiák, a nyugat-európai szélsőjobboldali pártok sem a fasiszmust akarják feltámasztani. Azok a szervezetek, amelyekben egykori fasiszta aktivisták jelentős szerepet játszottak [...], nem is jutottak soha valódi tömegbefolyáshoz. Auschwitz és a II. világháború után nem lehet többé totalitárius fasisztának lenni Nyugat-Európában, és nem lehet nálunk sem. A történelmi szituáció is egészen más, mint a harmincas években. Külpolitikailag azonnal elszigetelődne egy fasiszta rezsim a demokratikus államok közösségében, amelynek a kölcsönös vagy inkább egyoldalú gazdasági függés mellett katasztrofális következményei lennének. Belpolitikailag [...] fontos különbség, hogy a polgárság semmilyen mérvadó része nem támogatna fasiszta mozgalmakat, minthogy alapvető érdekei ellen volna.” (Bayer, 1998:151)

A szélsőjobb és az egyre erősödő radikális jobboldali populizmus tekintetében a leglényegesebb különbség, hogy utóbbi pártok és mozgalmak közel egy időben érték el sikereiket az európai demokráciákban, és igen hatásosan hallatták hangjukat a politikai diskurzusban, minden eddiginél sikeresebbek voltak a politikai posztok és pozíciók megszerzésében. Többségük sikerrel szabadult meg a történelmi náciizmus és faszizmus emlékének nyomasztó terhetől, és olyan rugalmas, politikai stratégiára sikerül átnyergelniük, amely ma a verbális radikalizmust és a szimbolikus politizálást a politikai marketing modern módszereivel igyekszik a választók felé vinni. Karizmatikus politikusaik a sajtótájékoztatókon, a politikai show-műsorokban és híveik körében egyaránt magabiztosan mozognak, sőt többen az új, vállalkozói politizálás iskolapéldájává léptek elő. A jobboldali radikalizmus mai formájában – legyen gondolkodása bármennyire rokon a náciizmuséval vagy a faszizmuséval – az azonosság látszatát is igyekszik kerülni a történelmi előképektől. Szalonképes kíván lenni. Bár a határok megvonása nagyon nehéz, de azért szükségszerű a jobboldali radikalizmus és a szélsőjobb között különbséget tenni, mert utóbbi az utcára viszi a politikát, gyakran nyílt erőszakkal lép fel és felrúgja a jogállamiság elveit, előbbi viszont ha demonstrál is, de kerüli az alkotmányellenes eszközöket (ám nem tudni, ha alkalma lenne az alkotmány módosítására, céljaik megvalósítása magában foglalná-e az antidemokratikus erőszak elemét). Az is igaz, hogy néhány szélsőjobboldali szervezet, azzal, hogy bejelentett rendezvények által viszi utcára a politikát, talán szándékosan, talán nem, az esetek többségében azt akadályozza meg, hogy az indulatok nyílt erőszak formájában csúcsosodjanak ki. Talán a szélsőjobboldal maradt igazán az a

tényező, amely bár büjtött formában, úgynevezett rávezetőik által (pl. szimbólumok, zászlók, jelvények stb.), de rejtetten vagy nyíltabban hangsúlyozza a kontinuitást a történelmi nemzetiszocializmussal, illetve faszizmussal.

A radikális jobboldali populizmusban és a szélsőjobboldal ideológiájában közös lehet a „népközösség” eszméje, a tekintélyelvűség és esetleg a biopolitika gondolata, elvetik egyrészt az univerzális normákat (pl. emberi jogok) és konkrét közösségekben (pl. népközösség, népnemzet) gondolkodnak, olyan sorsközösségeként fogva fel a társadalmat, amely nem tűr önmagán belül meghasonlást. A társadalom egységét bizonyos csoportok kirekesztése révén kívánják megteremteni. Főként a szélsőjobb jellemzője a tekintélyelvű, a „természetes” hierarchia elve iránti elkötelezettség, amely az egyenlőség gondolatának és elvének a tagadásaként jelenik meg. Eszmevilágában a „kiválasztottak” azok, akik a nép vezetésére teremtettek, egy olyan szűk, többnyire önjelöltekből álló elit, amely az arra érdemesebb körét kooptálással bővíti. Más politikák a nép biológiai-genetikai állapotáért való aggodásban öltenek testet, tartalmazhatják az eugenikát is, valamint a természetes szaporodásba való politikai és tudományos beavatkozás követelését.

A radikális jobboldali populizmus kerül a tradicionális fajelmélet fogalmait, terminológiáját és számol a világ szociális és kulturális pluralizmusával. Az etnikai pluralizmus (etnopluralizmus), a kulturális egyenjogúság rendezőelveként jelenik meg esetében, amely szerint minden nép kultúrája jó, ha a hazájában marad. Ahol mégis több kultúra találkozásával szembesül, ott inkább a szegregációra, mint az integrációra hajlik.

E pártok és mozgalmak további közös jellemzője egyfajta programatikusan radikalizmus és populista vonzerő. A társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyok megváltoztatását hirdetik, a

háború utáni nyugat-európai berendezkedés, valamint a demokratikus konszenzus felrúgását. Az egyes országok specifikus problémái mellett a jóléti állapot, a multikulturális társadalmat, a transznacionális tőkét, a nemzetközi pénzüvilágot és a brüsszeli EU-bürokráciát támadják.

Maga a (radikális jobboldali) populizmus igen nehezen megragadható jelenség, de ami napjainkban jellemzi: az érvelés egy struktúrája, politikai stílusként és stratégiaként, valamint ideológiaként való alkalmazása. Amint Hans-Georg Betz egyik írásában mondja: „A populista érvrendszer az egyszerű emberek józanságába vetett hit hangsúlyozásán alapul; a populista politikus azt állítja, hogy legösszetettebb problémáikra is léteznek egyszerű megoldások; és rámutat, hogy az egyszerű emberek – minden morális felsőbbrendűségük és velük született bölcsességük ellenére – nem hallatják hangjukat. A populista stratégia pillérei az egyszerű emberek elnyomott véleménye, követelése és érzése mellett való [...] kiállás fitogtatása, [...] a világos ellenségképek kijelölése. Végül [...] a populista ideológia alapeleme egy erőteljes termelői ethosz, amely a társadalmi értékeket az egyéni erőfeszítésekből, a közösség üdvére végzett egyéni termelői tevékenységből eredezteti; jellemző rá a fennálló társadalmi-gazdasági és szociopolitikai rendszer hasonlóan erőteljes elutasítása, mivel az a többség érdekei helyett csupán a kiválasztott kevesek javát szolgálja, valamint egy [...] valódi demokrácia és egyenlőség hangsúlyozott követelése, amely az alapvető érdekek harmóniájának hitén nyugszik.” (Betz, 2004:86–87)

A neopopulizmus talán legfontosabb sajátossága, hogy politikai stratégiáját a népharag mobilizálására alapozza. Ennek kitüntetett célpontjai egyrészt a bevett pártok és a „politikuskos osztálya”, másrészt a bevándorlók, a menekültek és a nemzeti kisebbségek csoportja. A „kínálat” persze országról országra változhat. A történelmi fasiz-

mussal és a háború utáni jobboldallal szemben a mai radikális jobboldali populista pártok és mozgalmak egy része elfogadja a szabadpiaci gazdálkodást és a kapitalista rendszert. Olyan termelői és vállalkozói ethoszt teremt, amely a vállalkozásba, az egyéni kezdeményezésbe vetett hiten alapul, és középpontjába a kis- és középvállalkozások kerülnek mint a demokráciák jövőbeni gazdaságának és jólétének kulcsszereplői. Betz szerint annak eredménye, hogy a mai radikális jobboldali populizmus elsősorban a politikai osztályt, az adminisztratív bürokráciát, másodsorban pedig azokat az egyre növekvő számú társadalmi rétegeket támadja, melyek szociális jogokként részesedést követelnek a közös kasszából, „[...] egy olyan ideológiai konstrukció, amelynek társadalmi képében a termelő, adófizető többség áll szemben a munkájának gyümölcseit leszakító politikuskok, bürokraták és kiszolgálók kisebbségével.” (Betz, 2004:88)

Ennek következtében a legsikeresebb neopopulista pártok és mozgalmak az adócsökkentés, az iparnak és a mezőgazdaságnak nyújtott támogatások beszüntetése köré, az egyes szektorokra költött pénzek csökkentése, valamint a széleskörű privatizáció köré szerveződnek, és e miatt lépnek fel a kisebbségek támogatását célzó programokkal szemben is. A társadalmi követelések és a „valódi demokrácia” egyedül őszinte képviselőiként a képvisleti demokrácia hiányosságainak ellensúlyozása érdekében különféle népszavazások és referendumok szószólóiként állnak elő. E törekvések hátterében az állam szerepének radikális korlátozása áll, hogy általa megfosszák a politikai pártokat és politikai osztályt erőforrásaitól. Ezen kívül némelyek manapság a „gazdasági nacionalizmus” felhasználásával igyekeznek nyugtalanságot szítani. A gazdasági nacionalizmus ugyanis új célpontokat

kínál az elégedetlenkedőknek, a nemzetközi pénzüpiacok szereplői, bankárai, tőkései és a bürokrácia képeiben.

A mai radikális jobboldali populizmus és a szélsőjobboldal talán legfőbb céltáblái a bevándorlók. Retorikájukban a jövedvények elveszik a munkalehetőségeket, leszorítják a béreket, kimerítik a szociális struktúrákat, felhajtják az ingatlanárakat és a fogadó ország gazdasági függetlenségét veszélyeztetik. A nem nyugati országból érkezők fenyegetik a kulturális örökség védelmét és az európai identitást. A radikális jobboldali populizmus és a szélsőjobb is képes kiak-

nálni a bevándorlással kapcsolatos nacionalista érzelmeket, a menekültek befogadásának korlátozása vagy teljes megszüntetése, ezért erőteljes szerephez jut e pártok és mozgalmak programjában, amely a gazdasági nacionalizmussal együtt különösen hatékony stratégiának tűnik.

Európában az általános elbizonytalanodás légkörében a hagyományos pártokba, politikusokba és a politikai rendszerbe vetett bizalom megrendült, a politikai botrányok és a korrupció erősödése pedig azt eredményezték, hogy a helyzettel a megszorító intézkedések ellenére is megbirkózni képtelen politikai osztállyal szembe fordult a közhangulat. Ekkor következett be a radikális jobboldali populista pártok előretörése és a szélsőjobboldal aktivizálódása, melyek jellemző szimpatizánsaiként a fiatal, felsőfokú képzettséggel nem rendelkező férfiak jelentek meg, akik kékgalléros munkát végeznek a magánszektorban, és vá-

rosi környezetben élnek. De mára a marginalizálódott munkások mellett a középosztály, a kisvállalkozók, az üzletemberek, sőt egyes értelmiségi csoportok is megjelentek a támogatók és választók körében.

3. A hungarizmus kifejezés *Prohászka Ottokár* püspöktől, a hazai katolicizmus egyik teoretikusától származik, és felfogásában a keresztény magyarság védelmét jelentette, de az antiszemitizmus mellett társadalmi reformokat, így földosztást, valamint általános választójogot is hirdetett. A katolikus püspök *Az én antiszemitizmusom* című

alapját: az istenfélelmet, a hazaszere tetet és a bajtársiasságot. Szálasi a hungarizmust Krisztus tanának, a nacionalizmus és szocializmus összekapcsolásának tekintette, s azért is hitt szilárdan európai, sőt világküldetésében, mert szerinte a hungarizmus tulajdonképpen konnacionalizmus,² amely nem nacionalizmus és nem internacionalizmus, hanem az egymásra talált nemzetek érdekszövetsége, élet-, társ- és sorsközössége. Csak ennek az eszmerendszernek segítségével volt elkerülhető szerinte, hogy a nacionalizmus sovinizmussá, a szocializmus pedig materializmussá váljon. Meggyőződése alapján, mint az igazi Krisztus-hit letéteményesével, csak ez által érhető el a kétezer év óta uralkodó anyagelvű világfelfogás és világnézet felszámolása. (Karsai, 1996:20)

Szálasi (Szaloszján) Ferenc nyugalmazott vezérkari őrnagyot, politikust, a „nemzetvezetői” jogkörrel a „csonka magyar parlament” által felruházott nyilas pártvezért, aki a Magyarországot felszabadító szovjet csapatok elől előbb a nyugati határszélre, majd Németországba menekült, és 1945. májusában került amerikai fogságba, az amerikai OSS³ képviseletében *Himler Márton*⁴ adta át a magyar hatóságoknak. 1946. március 12-én 15 óra 24 perckor a Népbíróóságok Országos Tanácsa ítélete alapján, emberiség-ellenes és háborús bűnökért felakasztották. De mielőtt kivégezték volna, a nemzetvesztő „nemzetvezető” még gondoskodott az utódjáról. Az emigrációban élő hungaristák pedig arról gondoskodtak, hogy a nyilas mozgalom a mai napig fennmaradjon. Szálasi Henney Árpád altábornagyra – személye körüli miniszterére – ruházta át a maga tisztségét, illetve megbízta a hungarista mozgalom szervezési és irányítási feladataival. [Ezzel szemben Dobszay Károly az emigrációs hungarista sajtó két évtizeden keresztül munkatársa, az *Út és Cél* című lap fő-

szerkesztője, ezt a momentumot cáfolja. Szerinte Henneyt a „nemzetvezető” soha nem nevezte ki utódjának, ezt csak egy szűk hungarista kör állította, hogy híveket szerezzen magának. Henneyt az emigrációban a legtöbb egykori prominens nyilas nem ismerte el Szálasi utódjaként. Ettől függetlenül 1948-ban Tatár Imrével és Gömbös Ernővel (Gömbös Gyula fiával) Ausztriában megalakították az emigrációs Hungarista Mozgalmat, amelyhez később ausztraliai és kanadai szórványok is csatlakoztak. Tevékenységük főleg arra korlátozódott, hogy nyilas újságokat adtak ki, amelyek meglehetősen ortodox szemléletet tükröztek. Ezek a lapok Henney 1980-ban bekövetkezett halála után, amikor Tatár Imre vette át a Mozgalom vezetését, továbbra is megjelentek ausztraliai kiadásban, szakítva a korábbi látásmóddal, majd a '90-es évek végén végleg megszűntek. A legismertebb egykori nyilasnak számító Fiala Ferenc szintén elhatárolódott a Henney vezette mozgalomtól az emigrációban.]

Henney tehát 1980-ban, a Németországban élő Tatár Imrét – a Korona Tanács egykori tagját – szemelte ki az emigráció további irányítására. Tatár a belviszályoktól sem mentes mozgalmat nem tudta egységesíteni, így 1989 után nem maradt más hátra, mint hogy egy fiatalabb itthoni szélsőjobboldali politikusnak adja át helyét. Feladataként azt határozta meg, hogy a mozgalmat a hazai politikát befolyásoló tényezővé tegye. E folyamat révén lett Györkös István a *Hungarista Mozgalom* új vezetője.

Györkös 1956-ban a börtönben ismerkedett meg egykori nyilasokkal. Először 1989-ben, a *Nemzetiszocialista Akciócsoport* életre hívásával igyekezett Szálasi és a hungarizmus örökébe lépni. E nyilas jellegű szerveződést a kilencvenes évek elején betiltották, így az mozgalmi formává alakulva *Magyar Nemzeti Arcvonal* (MNA) néven folytatta tovább működését. A szervezet természetesen még nem a tulaj-

könyvében e kategória lényegét úgy jellemzi, „[...]hogy Magyarországon a magyar keresztény nemzet tartsa meg hegemoniáját[.] Ez nem antiszemitizmus, hanem hungarizmus, ez nem hajsza, nem felekezeti széthúzás, ez nem a szociáldemokráciának elpáholása a zsidóság hátán, hanem nemzeti önvédelem.” (Prohászka, 2003:115)

A modern magyar szélsőjobboldal „megteremtője”, Szálasi Ferenc szerint, a hungarizmus az igazi nemzetiszocializmust jelentette, melynek ideológiáját ő alkotta meg. Hungarizmusa tulajdonképpen az európai nemzetiszocialista ideológia magyar változata volt, amely a keresztény vallást is integrálni akarta, s – ahogy Karsai László egyik írásában nagyon találóan megfogalmazta – a soknemzetiségű Kárpát-medence politikai „eszperantója” akart lenni. Forrása tulajdonképpen a m. kir. honvédség szolgálati szabályzata, mely minden magyar honvéd számára előírta a követendő világnézet három

donképpen Hungarista Mozgalom volt, hanem csak egy helyére pályázó szereplő.

Tatár Imre – több személy között – Györköst találta a legalkalmasabbnak a mozgalom irányítására, és őt nevezte ki utódjául. Végül Tatár 1995-ben bekövetkezett halálával az egész hungarista emigráció története lezáródott, mivel az emigrációban nem sikerült az utódok között átörökíteni az „eszmét”. 1989-et követően Györkös István egyedüli és – a nyilas hagyományok szerinti – jogos vezetőként tett kísérletet a magyarországi szélsőjobboldali szervezetek integrálására hungarista vezetés alatt. Kezdetben mellette tevékenykedett pl. Szabó Albert, Ekrem Kemál György, valamint számos különböző szkinhed szervezet is. Ám a Györkös által vezetett MNA semmiképpen nem nevezhető szkinhed, de nemzetiszocialista szervezetnek sem, hiszen Györkös kimondottan nyilas vezető, aki a német nemzetiszocializmustól egyértelműen elhatárolódik. Szervezetében komoly szellemi és fizikai kiképzésben részesülnek a fiatalok, akik politikai gondolkodásukban 1944. október 15-ét tekintik az utolsó legális hatalomátvételnek, Szálasi követően pedig nem ismernek el egyetlen hazai kormányfőt vagy kormányt sem.

3.1. Az 1947-es párizsi békeszerződés aláírásakor Magyarország vállalta, hogy területén nem működhetnek fasiszta/nemzetiszocialista szervezetek. A magyar alkotmány is tiltja a rasszizmust, valamint a faji megkülönböztetést, ám Szálasi „szelleme” még ma is köztünk kísért. 1945 és 1989 között hazánkban azért nem beszélhettünk hungarista mozgalomról, mert azt a második világháborút követően betiltották. Azonban a hungarizmus látens jelleggel „benne maradt” a társadalomban, és az ötvenes évektől a nyilas emigráció is képessé vált újraszerveződni, politizálni. Ez a két dolog eredményezte azt, hogy hungarista mozgalomról egyáltalán beszélhetünk

ma Magyarországon. Szálasi nyomdokain két nagyobb egymástól elkülönülő szélsőjobboldali szervezet indult el a demokratikus átmenet folyamataiban, és tevékenykedik manapság is. A mai (neo)hungarizmus egyik pillére a szkinhedeket tömörítő, Domokos Endre János ügyvivő (korábban a *Hunnia újságírója*) által vezetett *Vér és Becsület Ifjúsági, Kulturális és Hagyományőrző Egyesület*, később *Vér és Becsület Kulturális Egyesület* (VBKE, amely egyesek szerint a Blood & Honour Hungary), a másik a győri Györkös névvel fémjelzett hungarista mozgalom, az MNA nevű szerveződés. Utóbbi folytonosságát – mint mondtuk – egészen Szálasiig lehet visszavezetni. E szervezet tagjai a VBKE-t jórészt „hözöngőknek” tartják, mégpedig az egyesület koncertszervezői között található – alkoholista – szkinhedek miatt.

A szkinhedek és az MNA tagjai között jelentős különbségek mutatkoznak. Az egyik, hogy a Györkös által vezetett irányzat egy szélsőséges irányba menő „keresztény nemzeti mozgalom”, amely igen kemény elvárásokat támaszt az életmódot illetően a tagjai számára. (A *Vér és Becsület* egyik mostani társszervezete, a *Hungária Skins* tagjai azért is léptek ki 2000 tájékan az MNA-ból, mert tiltakoztak annak katonás, hierarchikus berendezkedése miatt.) A másik egészen kézenfekvő ok az ellenérzésre a szervezettel szemben, hogy a kilencvenes évek második felében éppen az *MNA Becsületbírósgája* zárta ki a maga köréből a VKKE vezetőit. A kölcsönös bizalmatlanság tehát ezekre az okokra vezethető vissza.

A magyar szélsőjobboldal (és a vele karöltve a szkinhed ifjúsági szubkultúra) az oi-együttesek holdudvara (pedig eredetileg a nyugat-európai bőrfejük zenéje és mozgalma nem volt egyértelműen rasszista) és az „utcasarki társadalom” (amely számára mindenki ellenség, aki a territóriumon belül

idegen) vonatkozásában jelent meg kezdetben mint szervező erő. Az állampárti rendszer szervezeti monopóliuma megszűntével (amely csak a rendszert támogató csoportok esetében engedte meg a formális szerveződést), a demokratikus átmenetet hullámában, 1989 után a szélsőjobboldal (és a szkinhedek is) kialakíthatták a maguk különféle formális szervezeteit. Magyarországra a nyugati szkinhed (zenei) szubkultúrából már csak a szélsőjobboldali, rasszista elemek kerültek át, mégpedig a helyi befogadó közeg sajátosságaival keveredve. A két világháború közti nacionalizmus, anti-

szemitizmus és a rasszizmus hagyományai modernizáltak, a tömegkultúra fogyasztási mintáin át keveredtek a mai rasszizmussal, majd a szkinhed divattal és zenével találkoztak össze. Legkorábban Nyugaton alakították át az új szélsőjobboldal gondolatvilágát a szkinhedek tömegkultúrává. Magyarországon – akárcsak Németországban, Olaszországban vagy Ausztriában – ez a típusú rasszizmus épült rá a két világháború közötti társadalmi mozgalomként szerveződött nemzetiszocialista tradíciókra. Ahogy Szabó Máté írja egyik munkájában: „A szkinhed zene, divat és életérzés fogyaszthatóvá teszi az idegenellenességet és a rasszizmust azon új generációk számára, akiknek tapasztalatai és életmódja már egyáltalán nem érintkezik a két világháború közötti rasszizmus élményvilágával. A posztkommunista rasszizmusban így keverednek össze a prekommunista hagyományok és a posztmodern szubkultúra »értékei«.”

(Szabó, 1997. www.uni-miskolc.hu/city/Olvaso/ujholnap/97januar/szabo.html)

A politikai-társadalmi változásokat követően a szélsőjobb a társadalom problémáit egyetlen okra vezette vissza, mely a problémamegoldás olyan verbális alternatíváját hozta létre, amiben a szélsőjobboldal és/vagy a szkinhed mozgalom a magyarság érdekeit hangsúlyozva lépett fel a „fajidegen” elemekkel szemben. E vélekedés értelmében a „fehér magyar ifjak” jelentik azt az előőrsöt (élcsapatot), amely megvédi a hagyományos magyarnak tekintett értékeket, sőt újakat is létrehoz. Az elképzeléshez az

akárcsak a magyar emigráció bizonyos csoportjai, illetve az osztrák és a német »mozgalomtestvérek«, amelyek segítik a magyar mozgalom artikulációját[...]” (Szabó, 1997. www.uni-miskolc.hu/city/Olvaso/ujholnap/97januar/szabo.html)

3.2. A közelmúltban Budapesten egy új szélsőjobboldali, hungarista tömörülés hívta fel magára a figyelmet. A Magyar Jövő Csoport elsősorban a fővárosban szervezkedik, de vannak vidéki mozgalmi sejtjei is. Azért tartjuk fontosnak a csoport nevét megemlíteni, mert nemrég a Nagyköroton sétálóknak hosszú ideig ismeretlen látványban lehetett részük. A hirdetőoszlopokat olyan plakátok borították, amelyek az 1946. március 12-én kivégzett „nemzetvezető”, Szálasi Ferenc arcképét ábrázolták. A plakátok szövege hungarista előadásra invitálta a járóelőket. A hirdetőanyagokat a *Magyar Jövő Csoport* (MJCS) aktivistái ragasztották ki.⁵ Az MJCS egy új hungarista szervezet, amelyet 2004. április 27-én alapítottak meg Budapest, székhelye a IX. kerület Üllői út 51. szám alatt van. Fő tevékenysége a nemzetiszocialista „koreszme magyar gyakorlatának”, Szálasi hungarizmusának nyilvános képviselete, bárki által látogatható előadások általi terjesztése. A szervezet végső célja a *Hungarista Munkaállam* megteremtése a *Kárpát-Duna Nagy Hazában*, és akárcsak más hungarista szervezetek a *Pax Hungarica* keretei között képzelik el a társadalmi konfliktusoktól mentes, iparilag fejlett nemzetiszocialista parasztállam megvalósítását.

Az MJCS harcot hirdet a „judeokrácia” két megnyilvánulása, a marxizmus-bolsevizmus és a liberalizmus ellen. Hungarizmusuk *három elvi alappilléren* nyugszik: 1. az *istenhit* (miszerint az istentagadás, a materializmus és az istenkáromlás megbocsáthatatlan bűn), 2. a *nacionalizmus* (amely a nemzet

iránti cselekvő szeretetet, harcos elkötelezettséget jelenti a „nemzettelen-séggel”, az internacionalizmussal és a kozmopolitizmussal szemben), 3. a *szocializmus* (ez által a Hungarista Munkaállam hivatásrendi felépítését szándékoznak megteremteni, egy „kenyérbiztos hazát”, amelyben a tervezés, a tőke és a munka a termelés hasznából egységes és egyenlő elosztás alapján részesedik.)

A szervezet nacionalista és szocialista világképe Magyarországot, a „fogyasztói társadalmat” istenellenesnek, nemzetellenesnek és életellenesnek tartja, s az országot a „judeokrata berendezkedés nyomorától, és globalista banktőke irányításával létrejött liberális terroruralomtól kívánja megszabadítani.” A konnacionalizmus alapján az MJCS a Hungarista Magyar Birodalmat a Kárpát-Duna Nagy Haza osztatlan és csonkítatlan geopolitikai területén valósítaná meg, együttműködve más nemzetiszocialista mozgalmakkal. (A csoport tagjai egyébként elhatárolódnak a szerintük ideológiailag képzetlen szkinhedektől, a marxizmust és a liberalizmust azonos gyökérűnek tartják, és szívesen beszélnek a „judeobolsevisták” egyre inkább idejélmúlt uralmáról, de szívesen változtatnának azon a társadalmi közvélekedésen is, hogy „szélsőjobboldali csak külvárosi lumpenproletár lehet”.)

A csoport egyébként magát nem „újhungarista”, hanem hungarista szervezetnek tartja, így elutasítja a Szálasi-féle „koreszme” szerkezetén módosítani, változtatni, azt „modernizálni” kívánó próbálkozásokat. Világnézetüket nyíltan vállalják, akarják képviselni, titkolózás, bujkálás, fölösleges konspiráció nélkül, és bárkit befogadnak tagként, aki vallja és gyakorolja a világnézet „teljességét”, valamint leteszi az 1935-ös *Hungarista Esküt*. Egyesek szerint 27, mások szerint 40–50 felesküdtött tagjuk van, és ennél jóval több, előadásainkat is látogató szimpatizánssal rendelkeznek. A Budapesten kívül Pécsen működik területi alapszervezetük. (Az MJCS-nek

erőszak, a brutalitás mint a korábbi hasonló mozgalmak tradicionális eszköze kapcsolódtak, és kerültek összefüggésbe a fehér és a magyar felsőbbrendű faj identitásával, a „nomád” és „harcos nép” történelmi erényeivel. (Mára egyébként szélsőjobb és a szkinhedek is igyekeznek tartózkodni az erőszak mint eszköz alkalmazásától, egy olyan értelmiségi középréteget kívánnak kinevelni, akik „baseballütő helyett könyvet vesznek a kezükbe”.) Ezzel kapcsolatban Szabó Máté nagyon helyesen jegyzi meg munkájában, hogy a valóságban „»Ideológiát« politikai értelemben a szkinhed subkultúra (s természetesen a mai szélsőjobboldal – M. T.) [...] nem hoz létre [...], hanem ezt azok a politikai szervezetek, illetve vezetőik viszik bele, akik a szkinhedeket mint ifjúsági »rohamcsapatot« kapcsolják magukhoz. Ezek a szervezetek a két világháború közötti szélsőjobb rasszista hagyományait közvetítik a szkinhedek felé,

kb. 150–200 pártolója van, köztük állítólag olyan személyek, mint dr. Aradi Éva indológus, Gyárfás Ágnes történész, a miskolci Nagy Lajos Király Magánegyetem igazgatója.)

A politikai befolyásra aspiráló szervezet úgy gondolja, hogy a „Csonk hazában” jelenleg nem kormányválság van, hanem maga a rendszer egésze van válságban, így nem pusztán kormányváltásra, hanem egy „totális rendszer- és paradigmaváltásra” lenne szükség. Ez a változás eredményezné azt is elgondolásuk szerint, hogy „elpusztul a több száz éve haldokló, működésképtelen liberális világnézet, és helyet ad az Isten rendjét a történelemben megvalósító nemzetiszocialista koreszmének.” Az MJCS azt is célul tűzte ki, hogy a második világháborút és a népbírósági pereket követően a kizárólag a „győztesek torz, gyűlölködő szemléletén keresztül” bemutatott hungarista mozgalom „valódi arcát” bemutassák – a már említett – előadások keretében (ilyen előadásra került sor a belső-ferencvárosi Gizella Malomba, a Tinódi utcába meghirdetett, végül egy kocsmá galériáján megartott rendezvényen is), a sajtóban (pl. vezetőjükkel az első interjút a Bencsik András fémjelezte *Magyar Demokrata* készítette, ezt követte a *168 Órában* Káli György írása, mely Belső-Ferencvárosból egy mozgalmi összejövetelről tudósított), illetve internetes orgánumokon keresztül (pl. a www.nemnesoha.hu és számos szélsőjobboldali vitaforum foglalkozott a nézeteikkel).

A szervezet vezetője Bácsfi Diána, az 1978-ban született, egyiptológus-, régész- és filozófus hallgató, (vallás)történész, mitoszkatató,⁶ aki szülei nem kis megdöbbenésére, gyermekként, ösztönösen fordult a nemzetiszocializmus felé, vált meggyőződéses nemzetiszocialistává, és serdülőkkora óta tudatosan készül politikusi szerepre. Ekkor állítólag egy belső hang súgta neki, hogy a hungarizmus semmiképpen nem negatív ideológia. Később Aquinói Szent Tamás és Rousseau művein keresztül jutott el Adolf Hitler

*Mein Kampf*jáig, Benito Mussolini *A fasizmus doktrínája* című írásáig, valamint Szálasi eszmefuttatásaiig.

A hungarista hatalomátvitel filozófiai vezetői posztjára pályázó Bácsfi verseit, tanulmányait egyébként korábban több rangos folyóirat, így például az *Egyháztörténeti Szemle* is közölte. Tagja a *Mircea Eliade Nemzetközi Társaságnak*, a *Magyar Tolkien Társaságnak* (ennek keretében előadásokat tart a Gyűrűk Ura-trilógia vallástörténeti értelmezési lehetőségeiről, párhuzamokról a kelta, germán, indoárja, óiráni, egyiptomi, mezopotámiai stb. hőseposzokkal, beavatási rendszerekkel kapcsolatosan), összeköttetést tart fenn a *Mitológus Klub* elnevezésű, fiatal vallástörténészekből álló körrel. A József Attila Szabadegyetem (TIT) által szervezett előadásairól az egyik országos napilapunk rendszeresen adott hírt. Egyetemi tanárai tehetséges kutatóként ajánlották a *Fiatalkor Szövetsége* (FISZ) könyvsorozat-szerkesztőinek figyelmébe, s vallástörténeti dolgozatait tartalmazó kötetét 2003-ban jelentették meg, annak ellenére, hogy a szerző nem volt tagja a fiatal írókat és irodalmárokat tömörítő szervezetnek. A szenzációra éhes sajtó által nagy médianyilvánosságot kapott ortodox hungarista, ELTE-s hallgató, több fórumon máris jelentős filozófusként és vallástörténészként van számon tartva, aki – meggyőződése szerint – tudományos kutatásait mindig is alárendelte a nemzetiszocialista eszmének. Neve ismerősen cseng a nagy múltú egyetem tudományos diákeletének szereplői közt, több TDK-ülésen és egyéb konferencián tűnt fel különböző vallás- és szertörténeti tanulmányaival, előadásaival.

Bácsfi az ókori vallásfilozófiai irányzatok alapos ismerője. Eredeti nyelveken (latin, ógörög, szanszkrit, hieroglif egyiptomi, kopt) tanulmányoz műveket, de beszél angolul, németül is, franciául pedig olvas. Korábban

csodagyerekként tartották számon, háromévesen már olvasott, tízévesen pedig előadásokat tartott vallástörténeti, mitológiai, ókortudományi témákban. Hallgatósága szerint lelkes, szuggesztív és jó humorú előadó, aki korához képest imponáló jártasságra tett szert kutatási témájában. Fő kutatási területe az „aranykor-filozófia”, amely tárgyban tavaly a FISZ gondozásában publikált esszékötetet. Az aranykor saját felfogásában majdnem minden civilizáció mitológiájában fellelhető „archaikoutópisztikus” államrend, amelyben az egyén alárendelődik a társadalomnak, és ezáltal

személyiséggé formálódik. Annak okából, hogy az anyagi világot elutasító ősi irányzatok iránt széles hallgatóság érdeklődik, Bácsfi jól megélt az előadás-sorozatokból, amelyeket jóga-központokban, a TIT József Attila Szabadegyetemen, az ELTE Pszichológiai Intézete kihelyezett szemináriumában rendeztek meg. Ezekon természetesen az sem maradhatott el, hogy előadásaiba becsempéssze a Szálasi-féle eszmerendszert, amelyre az eddig számos fórumon kibontakozott előadó tekintetében csak mostanában derült fény.

Bácsfi hungarista elméletében, Szálasi nemzetiszocialista (hungarista) elgondolásához híven, a fajelmélet⁷ (persze nem a német nemzetiszocialista értelemben) is szerephez jut, amelynek az a feladata, hogy az életteret védje. Úgy gondolja, hogy a magyar nép nem a finnugorokkal rokonítható, hanem a protoindoeurópai ősrasszhoz tartozik, így a magyar őstörténetet

sem igazán értheti meg, aki a korai indiai filozofikus műveket – például a hindu vagy a jógafilozófiát – nem tanulmányozza. Vélekedése szerint a protoindoeurópai árkák voltak a legalkalmasabbak az „aranykor” létrehozására (de elvben minden népnek lehetősége nyílt saját életterében „népszemélyiségként” élni). Azonban szerinte a történelem azt bizonyítja, hogy néhány etnikum erre nem volt alkalmas, mert nem „honképes és talajgyökeres”. Ezen a népek közé sorolja például a zsidókat és a cigányokat is. Utóbbiakat Bácsfi kevésbé tartja veszélyesnek, mert ugyan más nemzeteken élőköd-

Jövő Csoportot, amelyet néhány éven belül párttá akar szervezni. (Az említett plakátot követő újságcikkek hatására egyébként édesanyját elbocsátották munkahelyéről.) Bácsfi nyíltan vállalja hungarizmusát, és nem zavarja az sem, hogy nézeteiért bármikor letartóztatathatják. Úgy tartja – Szálasi nyomán –, hogy a börtön és a szabadság édestestvérek, s a testi jelenlét másodrendű kérdés a nemzetiszocializmusban. Zavaros elképzeléséhez ragaszkodva álmában is kizárólag hungaristaként létezik, és úgy véli, saját édesanyja a hungarizmust szolgálta azzal, hogy testet adott neki.

A MJCS rendezvényeit mostanában a *Két Hollós könyvesbolt* előadótermében tartják, miután eredeti székhelyükről, a *Magyar Világ* nevű újság által bérelt szerkesztőségi irodából elküldték őket. Az előadásokra Bácsfi Diánát a Magyar Jövő Csoport delegálja. Szervezetük majdnem jelen lehetett Kismaroson, a *Magyar Sziget* elnevezésű találkozón, ahol saját pavilonjuk lett volna, de a szervezők idejében letiltották őket. (Végül a kismarosi futballpályára szorultak ki a hívek, és a gyűlöletbeszéd, valamint a minősíthetetlen viselkedés miatt a hatóságokhoz több lakossági bejelentés is érkezett.) A Magyar Szigetet szervező *64 Vármegye Mozgalmon* kívül egyébként a csoport baráti viszonyt ápol még a *Fehér Kör* nevű szervezettel, nem tartanak viszont fenn kapcsolatot a *Vér és Becsület Kulturális Egyesülettel*, akiket ideológiátlan, szkinhed életérzést képviselő mozgalomnak tartanak.

Az MJCS összefogatalelín a „Kitartás! Éljen Szálasi!” köszöntés sűrűn elhangzik, és bevett a karlendítés, a zöld egyenruha és a nyilaskereszt viselése. (Egyes értesülések szerint a csoport jelenleg egyenruhát és karszalagot készített, és a tagoknak kötelező lesz kitzúzni nyilas-jelvényt is.) A találkozó helyszínén gyakran megjelenik a Szálasi-kép és a – jelképtörvény miatt –

a stílizált nyilaskeresztes zászló. Az előadások témája a hazaszeretet és az irodalom, Kertész Imre kedvelt cél-tábla, de olykor Zrínyi (aki némelyikük szerint horvátként a fekete hunok leszármazottja), Petőfi vagy az aradi vértanúk szintén szóba kerülnek, akik bár származásukat tekintve nem voltak magyarok, de mégis a magyarságért küzdöttek.

Az előadások előtt és utána mód nyílik a szélsőjobboldali-antiszemita irodalom terjesztésére, az értékesítésre szánt portékák közt megtalálhatók a Gede Testvérek kiadványai, Wass Albert művei, irredenta nótákat tartalmazó felirattal, „Igazságot Magyarországnak!” feliratú matricák és nyilaslajványok.

Bácsfi Diána gyakorlott szónok. Ebbéli képességeinek csillogtatása közben lelkesen magyarázza hallgatóságának, hogy a nemzetiszocializmus a legfejlettebb filozófia, melynek eszményeiért a liberálisokkal szemben küzd szervezete. Előadásaiban a második világháborút legszívesebben „második világszabadságharcnak” nevezi, amely szerinte egy monumentális árja függetlenségi összecsapás volt, és amely során „még az ellenségnek is feltűnt, hogy a nemzetiszocialista hadseregek katonái milyen magas erkölcsi nívón állnak”. Az esteken „oktató-nevelő” céllal kérdések hangzanak el a hallgatóság felé. Ezek „a hármas jelszóra”, a „hungarizmus három alappillére” vonatkoznak: az „Istenhitre, a nacionalizmusra és a szocializmusra”.

IRODALOM

- A Bácsfi-Szabó jelenség háttere. In: <http://www.veresbecsulet.hu/view-topic.php?t=73>, Fórum, 2004. augusztus 27. péntek.
- Bayer József (1998): A jobboldali radikalizmus előretöréséről. In: Feitl István (szerk.): *Jobboldali radikalizmusok tegnap és ma*. Budapest: Napvilág.
- Bayer József (1999): *A politikatudomány alapjai*. Budapest: Napvilág.
- Betz, Hans-Georg (2004): Az „új jobboldal” az Európai Unió fejlett demokráciáiban. *Eszmélet*, 61. szám.

42

KÉK

nek, de nem próbálnak maguk számára hatalmi pozíciót szerezni. A cigányokról azt tartja, attól, hogy Indiából származnak, nem tekinthetők árkáknak, hanem dravidáknak. Ebben különböznek az árkáktól, akik indoeurópaiakként ma is a legmagasabb hindu kasztokat foglalják el.

Bácsfi Diána 2000-ben már feltűnt a MIÉP Ifjúsági Tagozatának újpesti rendezvényein. Később szoros kapcsolatot ápol a Munkáspárttal. (Talán esetében is felvethetővé válik a történelemtudományban Mussolini jelen-ségként ismert pálfordulás.) A MJCS sem az első mozgalom-alapítási kísérlete, hiszen néhány évvel ezelőtt már próbálkozott ilyennel. (Annak, akkor az lett az eredménye, hogy rendőrtiszt édesapját meghurcolták miatta, aki ezután elhagyta a családját.) Ezt követően egy darabig felhagyott politikai törekvéseivel. Az idei év áprilisában látta a szervezetalapításra újra elérkezettnek az időt, létrehozta a Magyar

Beyme, Klaus von (1985): *Political Parties in Western Demokraties*. Aldershot: Gower.

Bibó István (1994): A kelet-európai kisértelmek nyomorúsága. In: *Demokratikus Magyarország. Válogatás Bibó István tanulmányai*iból. Budapest: Magvető.

Enyedi Zsolt–Körösi András (2001): *Pártok és pártrendszer*ek. Budapest: Osiris.

Eörsi Sarolta (2004): Egy nemzetiszocialista: „A létezésem ünnepe”. *Magyar Narancs Online*, 2004. 08. 27.

F. ZS. (2004): Hungarista plakátok. *Nép-szabadság Online*, 2004. június 23.

Fromm, Erich (2001): *A rombolás anatómiája*. Budapest: Háttér.

Hazafi Zsolt (2004): *A nyilaskeresztes mozgalom ma is létezik Magyarországon – Szálasi nyomdokain* – interjú Tóth Tibor történésszel. <http://www.hetek.hu/index.php?cikk=3760>

Káli György (2004): Nyilasszemeszter Pesten – Diána, ha belekezd. *168 Óra*, 31. szám. 2004. augusztus 25.

Karsai László (1996): Szálasi, a demagógia diadala Magyarországon. *Rubicon*, 3. szám.

Lipset, Seymour Martin (1988): *Political Man. The Social Bases of Politics*. The Johns Hopkins University Press. Magyarul: *Homo politicus. A politika társadalmi alapjai*. Budapest: Osiris, 1995.

Machiavelli, Niccolò (1996): *A fejedelem*. Budapest: Kossuth.

Mann, Thomas (1988): *Naplók / I. 1918-1921, 1933-1939*. Budapest: Európa.

Nemet Bácsi *Hungarizmusára!* A MIÉP Ifjúsági Tagozat Országos Elnökségének nyilatkozata. <http://www.nemnemsoha.hu/egycikk.php?cikkszam=1370>, 2004. 08. 24.

Ormos Mária (1996): A század legnagyobb demagógja: Hitler. *Rubicon*, 3. szám.

Ormos Mária (2003): Politikai szerepek és személyiségek a huszadik században. *Magyar Tudomány*, 1. szám.

Pratkanis, Anthony-Aronson, Elliot (1992): *A rábeszélő*gép. Budapest: Ab Ovo.

Prohászka Ottokár püspök (2003): *Az én antiszemitizmusom*. Budapest: Gede Testvérek.

Szabó Máté (1997): *Az idegen mint a civil erőszak és a civil jogvédelem tárgya Magyarországon a rendszerváltás után*. <http://www.unimiskolc.hu/city/Olvaso/ujholnap/97januar/szabo.html>, Új HOLLAND, január.

Szerencsés Károly (2002): *„Az itélet: halál”*. Budapest: Kairosz.

Tilkovszky Lóránt (1984): *Magyarság és nemzetiség. Nemzetiségpolitikai irány-*

zatok Magyarországon (1919–1945). In: Lackó Miklós (szerk.): *A két világháború közötti Magyarországról*. Budapest: Kossuth.

Tilkovszky Lóránt (1984): *Szálasi „hungarizmus” és a nemzetiségi kérdés*. Az 1944. év története. História könyvek. Budapest.

Zinner Tibor–Róna Péter (1986): *Szálasiék bilincsb*en. I–II. Budapest: Lapkiadó Vállalat.

JEGYZETEK

1 A „hamis realista” vagy „álrealista” típusát voltaképpen Machiavelli már nem csak ismerte, de általánosította is, hiszen követelménynek tartotta a fejedelem szempontjából a látszat megteremtését, megőrzését, függetlenül attól, hogy mi az igazság. A meghatározás Bibó Istvántól származik, aki a 20. századi közép- és kelet-európai politikusokra alkalmazta azt. Azonban az elmúlt évszázad során csakúgy hemzsegték a világon az álrealisták. Tucatjával találhatunk olyan politikusokat, akik jól tudták, hogy veszedelmes lépéseket tesznek a jövő szempontjából, mégis megtették, mert a pillanatnyi hatalmi helyzet a döntésüket látszólag alátámasztani. Ormos Mária szerint: „Lloyd George tudta, hogy Németországtól nem lenne szabad megkövetelni minden háborús kár megtérítését, beleértve ebbe a hadirokkantak, özvegyek és árvák ellátását is. Ostobaságnak tartotta Ausztria–Magyarország gazdasági egységének megszüntetését, és hibásnak a lengyelek megajándékozását több mint kétfélmillió nemettel, Csehszlovákiát pedig több mint hárommillióval. Tudatában volt annak is, hogy ésszerűtlen és egyúttal igazságtalan a magyar milliók elszakítása anyaországuktól. E hibás, ostoba és igazságtalan döntéseket mégis sorra aláírta. Vajon nem volt-e ő is álrealista?” (Ormos, 2003)

Erich Fromm a „fogható realizmus” kifejezést használja könyvében Hitlerrel kapcsolatban, amely alatt azt érti, hogy bizonyos személyek a „szabadságot” a felelősség és a kööttség teljes hiányaként értelmezik, ezáltal személyiségjegyek közt megjelenhet az uralomvágy, de legfőképpen a valóságtól való elszakadás. Egy mondatban megfogalmazva, az ilyen embert a „kellemes játékok és álmok vegyülete” jellemzi, és nem

találja a kivezető utat ebből az állapotból. (Fromm, 2001:554–563)

Bibó a zsákutcás, megkésített közép- és kelet-európai fejlődés politikai életre tett hatásaként regisztrálta ezt az új típusú politikust. Mint a kelet-európai kisértelmek nyomorúsága című esszéjében ezt írta: „E típusnak, mely hol arisztokratikus környezetből ereszkedett le, hol népképviselői, demokratikus erők szárnyán emelkedett fel a politikába, kétségtelen tehetség mellett bizonyos ravaszság és bizonyos erőszakosság volt a jellemzője, ami kiválóan alkalmassá tette arra, hogy a demokrácia meghamisításának, a demokratikus formák között folyó antidemokratikus kormányzásnak vagy valamely erőszakos politikai álkonstrukciónak a keze-lővé és letéteményeseivé váljon. Ennek

révén megszerezték a „nagy realista” re-noméjét, s a nyugat-európai típusú politikusokat mint „doktrínér”eket és „idealista”-kat sikeresen háttérbe szorították. Bismarck volt ennek a típusnak a nagy példaképe, és a Tiszák, a Bratianuk, Pasic, Bethlen, Venizelosz stb. a jellegzetesebb képviselői. Mindez érdekes, de logikus módon arra vezetett, hogy ezekben az országokban az államfői hatalom, melyet a demokratizmus előretörése itt is kezdett háttérbe szorítani, ismét megerősödött. A kormányok ereje ugyanis abból áll, hogy egyensúlyt tudnak tartani két tényező között, mint-hogy azonban az egyiket, a népképviselőt rendszeresen korrumpálták, ezzel megerősítették a másikat. Sőt éppen az államfői hatalom lett az a fórum, amely-től a hű alattvalók az éppen garázdálkodó kormányhatalomtól való megmen-tésüket várták. Ez pedig a meglévő demokratikus erők szétszórását jelentette, és visszaesést abba a demokrácia előtti állapotba, amikor a társadalom a bajtól való megmenekülését nem törvénytől, a kormány hatékony ellenőrzésétől és az állampolgárok politi-kai értelmességétől várja, hanem az ál-

lamfő, a személyes hatalom kegyes jóakaratótól és bölcs elhatározásától.” (Bibó, 1994:174–175)

2 Szálasi Ferenc elképzelése szerint, aki meggyőződésesen hitt az ideológiája európai, sőt világkuldetésében, a konacionalizmus a hungarista állam nemzetközi kapcsolatrendszerét jellemző együttműködés, amelyet a többi nemzetiszocialista nemzetközösséggel folytat. Az a kifejezés, amelyet az ő általa elavultnak tekintett fogalmak helyett használt, és a többnemzetiségű állami jelleg melletti határozott területi érdek összefoglalására céljai elérésére jellemzőjének tartott. A fogalommal felrúgta az addig csak a baloldali és a polgári radikálisok által be nem tartott konszenzust, amely szerint a magyar nép különleges jogállása, egyedüli államalkotó volta megkérdőjelezhetetlen a Kárpátmedencében. E mellett jelentette gondolkodásában a szocialinternacionálé az ország belső munkarendjét, amely alapján a gazdaságot és a társadalmat újjá akarta szervezni. Ez tulajdonképpen a szocializmus és a nemzeti gondolat egyesítése volt, amely által megszüntethető az osztályharc, kialakítható a korporációs társadalmi szerkezet és megteremthető a „nemzetiszocialista munkaállam”.

3 Az *Office of Strategic Services* (OSS) a CIA elődje volt.

Politika

4 Néhai Martin Himler ezredes, a CIA elődszervezete, az OSS magyar osztályának vezetője volt. A magyar zsidó származású amerikai tiszt 1945-ben hallgatta ki Szálasi Ferencet. Himler négyszemközt beszélt Szálasiival, aki a személyi adatok egyeztetése után közölte vele, hogy államfőként nem köteles válaszolni semmilyen kérdésre. Az alacsony termetű katona ekkor elvesztette önuralmát, és állítólag úgy vágta pofon Szálasi, hogy az megtántorodott, és csaknem elesett. Emlékírataiban nem említi az esetet.

5 A plakátok egyébként azt követően kerültek elhelyezésre a hirdető oszlopokon, hogy a szervezet tagjai egy rendőrtől megkérdezték, kiragaszthatják-e őket. A rendőr állítólag azt mondta, hogy kiragaszthatják. Az oszlopok tulajdonosát, a MAHIR Cityposter Kft-t senki nem kereste meg ilyen kéréssel, ezért a cég munkatársai letépkedték az egykori nemzetvezető arcképét, illetve később egy korábbi nyilas plakátot utánzó hirdetményeket. A szervezet vezetője szerint ez az akció nem az „egyszerű munkások, hanem csakis az anarchisták vagy a pacifisták műve lehetett.”

6 Bár a diáklány elvégezte az egyiptológia és a régészet szakot, de diplomát még nem szerzett. Tanult összehasonlító indoeurópai nyelvészetet is, három évet végzett a jogi karon, jelenleg pedig filozófia szakos, ahol szakdolgozatát Szálasi Ferencről készül megírni, *A legnagyobb magyar filozófus és világnézete* címmel, vállalva annak kockázatát, hogy diplomamunkájáért esetleg eltávolítják a felsőoktatási intézményből. Tudományos előadásai kezdetén rendszerint elúvult magát, hogy „aki még nem ismer, Bácsfi Diána vagyok, régész, egyiptológus, indológus, összehasonlító indoeurópai nyelvész, néprajzos, filozófus, vallásfilozófus, történész, hivatásos tudományos forradalmár, és örök bajkeverő”. Megjelenésével, stílusával is megdöbben a publikumot, hiszen általában katonai gyakorlónadrágot, katonabakancsot, terepszínű egyenruhát, heavy metal zenekarok pólóit viseli.

7 A Magyar Jövő Csoport szerint mozgalomuk nem fajgyűlölő, hanem rasszista, azaz fajelméletet valló, demokráciaellenes (ahogy mondják „democsokráciaellenes”) és nem hisz a többségi elvben. Néhányuk azt vallja, hogy Jézus magyar volt, magyarul beszélt, és a magyarok turáni árkak.

A „technológiai megváltás”
ideológiája és a mai
kapitalizmus trendjei

Pierre-Paul Renders filmjének főszereplője, Thoma Thomas nyolc éve él önkéntes fogságban saját lakásában: azóta nem tette ki a lábát otthonról, s egy lelket sem engedett be magához.¹ Minden pontjában neki tetsző szerelmi életét virtuális partnerével éli egy agystimuláló készülék segítségével, az ételt és használati tárgyait a világhálón rendeli. Egyetlen hús-vér kapcsolata egy pszichológus, aki megpróbálja kigyógyítani a technika rabságából és

tekintetében. Ez a megközelítés azonban (amely a hetvenes évek mendedzserizmus, illetve „új osztály” elméleteiben oly divatossá is vált)⁴ elfeledkezik arról, hogy a professzionizmus ethoszában – ahogyan azt Robert McAdams megfogalmazza tanulmányában – minduntalan van valami társadalom és élet-ellenes, ami lehetetlenné teszi, hogy a technokratizmus a valódi társadalmi kontextustól függetlenül, saját erőből ideológiai primátusra jutva kifejthesse hatását.⁵ Régióinkban ez a paradigma még mélyebb gyökerekkel bír, amennyiben „e nemzetek a történelem porondjára

Kiss Viktor

Érték és technológia a „technokratikus társadalomban”

45
K É K

beírta egy „real World” társkereső adatbázisba. Az itt megismert Vanessával való kapcsolata során végül ráébred, hogy őt nem is a cybertechnika, sokkalta inkább saját életvitele, létezés technológiája tartja fogságban. A modern világ legnagyobb dilemmája az övé. A film végén persze nem kapunk választ arra, hogy elhagyja-e szerelméért, a számára legértékesebb dologért a lakást. De a mai kapitalizmusnak előbb utóbb válaszolnia kell arra a kérdésre, *hová vezet, ha a technika mindenhatóságának tétele után immár a technológia mindenhatósága válik az új korszak megfellebbezhetetlen credójává.*²

A „technokratikus társadalom” problematikája legkevésbé sem új a társadalomtudományi gondolkodásban.³ A leginkább elterjedt megközelítés szerint, amely a technika és azt kontrolláló technológia problémájából született, a „technokratikus társadalom” egészen új korszakot jelent a társadalom célmeghatározó aktusai

elavult technológiai és szociális örökséggel igyekeznek bejutni, s persze igen nagy vonzerőt képvisel számukra a technológiai és tudományos forradalmak fénye és hatalma. Nem nehéz belátni, miért is keltenek mély benyomást bennük a technokratikus politikai berendezkedések. Az ilyen politikai berendezkedések esetében a tekintélyelvű bürokrácia van túlsúlyban, s a politikai szervezetek az emberi és a társadalmi manipuláció eszközeiként működnek”.⁶ De ha ezektől el is tekintünk – amennyiben ezekből kiindulva próbáljuk napjaink legfontosabb „érték konfliktusait” felszínre hozni, talán túlságosan könnyen eljuthatunk a „technokratikus társadalomnak” valami olyasfajta meghatározásáig, amely szerint annak lényege a „szakértők” szociális, kulturális, gazdasági „hatalomátvétele” és „diktatúrája” volna.

A XXI. század elejének kapitalizmusa a „technokratikus társadalom” kérdéskörének eddig kevésbé a fegyelem

középpontjában lévő mozzanatára tereli a figyelmet. A *polgári átalakulás* ezen fázisát úgy határozhatjuk meg, mint amelyben a *szociotechnikák és létezőtechnológiák a társadalom valamennyi szférájában (a reprodukciós folyamatoktól az értékképzési mechanizmusokig) döntő jelentőségre (ontológiai elsőbbségre) tesznek szert.* A technokratikus társadalom nem csak a szakértők, hanem a technológiák uralmát is elhozza – ma még nem tudhatjuk, hogy megmáshatatlantényként, vagy csupán apostolainak várakozásaiban és reményeiben.

A „technokratikus társadalom” kifejezést abban az értelemben, ahogyan

növekedett szerepe, a meg-megújuló tudással, a magasan képzettség problémájával, amely a tehetség újfajta kiválasztódását ígéri – egyben új ellentmondásokat. Az audiovizualitás veszi át a vezető szerepet, a tömegek aktivitása mind politikailag, mind gazdaságilag az interaktivitás felé mutat.

(1) Ebből két fontos következmény is adódik szerinte. Egyrésztől, hogy *megjelenhet* egy olyan ideológia, amely a legfontosabb értéknek azoknak a technológiáknak a kidolgozását tekinti, amelyek segítségével a társadalmi status quo és a „lehető legszélesebb” társadalmi csoportok előréjtása az új körülmények között – az új korszak ismérveként – *együttesen* garantálható. A „technológiai megváltás” ideológiája a társadalom tagjai számára azt jelenti, hogy a korábbinál nagyobb aktivitásuk és a hatalommal való kölcsönös viszonyuk ellenére is újratermelődhetnek a társadalmi ellentmondások és egyenlőtlenségek. Ez már a jóléti állam időszakában is így látszott, de ekkor valójában még csak arról volt szó, hogy a biztonság és gyarapodás látszata mögé rejtették ezeket. A mai *situációban ezzel szemben a „technológiai megváltás” ígérete azt jelenti, hogy a szubjektum a priori adottságaitól függetlenül, bizonyos mechanizmusok segítségével, kvalitások megszerzése által alkalmazására.* Ahogyan U. Beck megfogalmazta: azon feltételezésről van szó, hogy az egyéni lehetőségek már függetlenednek-függetleníthetők a társadalmi egyenlőtlenségektől és igazságtalanságoktól az új korszakban a polgári társadalom fejlődésének következményeként. Brzezinski példájával: „Az ipari társadalomban a vezetés egy arisztokratikus-tradicionális elit kezéből egy plutokratikus elit kezébe kerül át. A technokratikus korban a plutokratikus pre-eminencia megváltozik a politikai hatalom bűvkörébe kerülve, amely egyre inkább megköveteli az in-

dividuális, speciális képességeket, és az intellektuális tehetséget. A *tudás a hatalom eszköze lesz, a tehetség valódi mobilizációja pedig a hatalom megtartásának legfontosabb útja.* (kiemelés – K. V.)⁸

(2) A másik döntő változás a folyamatok negatív oldalára jelent válaszreakciót, s azt mondja, hogy az össztársadalmi válságérzet kieleződése szintén a technokratikus átalakulás *következménye, s egyben motorja.* A „technokratikus társadalom” felgyorsult és veszélyekkel teli világa a permanens válság érzésével párosul, amely konkrétabb és ezért „megoldhatóbb”, mint a korábbi időszakok „kulturális szorongása”. Egy ilyen „válságkorszakban” – mint látni fogjuk – nem is létezhet nagyobb ígéret, mint, hogy a biztonságot egy külső autoritás garantálja, a nyílt represszió állítólag demokratikus és szabadságra törekvő kizárásával. A munka és munkanélküliség viszonya és a biztonsághoz kötődő illúziók ezért Brzezinski szerint átadják a helyüket a szabadidő, a pihenés, a szórakozás kérdéseinek, *amelyek mindegyike egy megerősödő középosztály politikai joga lesz.*

Mai szemmel nézve a „technokratikus társadalom” ideológiai tehát éppen azt ígérhetik a válságba került jóléti államok polgárainak, hogy technológiák segítségével újfent viszakerülhetnek a biztonság világába, ahol a célok elérése még biztosabb jogosultsággá válik, mint korábban. A „technológiai megváltás” hívei szerint ők csak még biztosabb és hatékonyabb értékrendszert kínálnak, mint a korábbi korszakok bármelyike. Természetesen, amikor a „technokratikus társadalom” ideológiájának problémájáról beszélünk, nem vállalkozhatunk arra, hogy nyomon kövessük a „technológiai megváltás” ideológiáinak számtalan megjelenési formáit és hatásmechanizmusát. A „technologizmus” ugyanis sokkalta inkább a modern világ központivá váló gondolata, mintsem koherens elméleti rendszer.

Jelen tanulmányunkban azt a folyamatot szeretnénk bemutatni s következményeire

jelen tanulmányunkban tesszük, Z. Brzezinski használta először⁷ a hatvanas években megjelent *Between Two Ages* című könyvében. Tíz pontban foglalva össze az átmenet legfontosabb sajátosságait azon az „úton”, amely – elsősorban Amerikában – az ipari társadalomból a technokratikus (technikai és technokrata alapú: „technetronic”) társadalomba vezet. Ezek közül csak a legfontosabbakat vehetjük sorra – inkább a megérzések bizonyosságaként, mint elméletének bizonyítékaként, amely sok tekintetben más kanyarulatokat vett. „Egy ipari társadalomban az átalakulás a mezőgazdaságból az ipar felé történő tendenciát jelenti, míg a technokratikus társadalomban az ipari munka eltolódik a szolgáltatások felé, az automatizálással és a cyber-technikával, amely újrafogalmazza az egyén és a gépi-termelési irányítás viszonyát.” – hangzik Brzezinski alaptétele. Már ekkor világosan látszott az oktatás meg-

utalni, amely során a technológiai megváltás ideológiájának primátusra jutásának következményeként döntő fordulat áll be a technológia és az értékek viszonyában. A korábbi kapitalizmus egyre burjánzóbb technológiai arra irányultak, hogy általuk a különböző értékek realizációja hatékonyabban menjen végbe, s erre remek alapot teremtett a bipoláris világrénd és a jóléti állam emocionálisan és morálisan túltelített légköre, valamint a polgári társadalom alapvető szerkezete. Állításunk szerint napjaink kapitalizmusában egyre inkább megfordul ez a viszonyrendszer, s az bizonyítja valamely fennálló (akár a szubjektum) értékes voltát, ha egy technológia számára hasznosként jelenik meg, értékévé az válik, ami összeegyeztethető a technokratikus társadalom valamely valóság-komplexumával. S a cél-értéktételezések esetében is egyszerűen a technológiák által kínált „eredmények” kerülnek azonosításra az érték fogalmával. A „technológia” ideológiai egy túlélésre berendezkedő kapitalizmushoz vezetnek, amely végzetesen hadat üzen a társadalmiságnak.

A feltérképezhetőség és kiszámíthatóság világréndjének alakváltozásai

Az az érzület, amely lehetővé teszi a „technokratikus társadalom” ideológiai primátusát tehát korántsem valamifajta reménykedés szülötte, éppen ellenkezőleg: a mai nyugati társadalmak legfőbb válságtendenciáival áll összefüggésben. Ha a multinacionális cégek reklámkampányait megfigyeljük, rögvest nyilvánvalóvá válik, mi az a „korszükséglet”, amelyet ezek kielégíteni igyekeznek. Gondoljunk csak az Old Spice dezodorok reklámfilmjeire: egy veszélyekkel teli, extrém világban, amely akár félelmetes is lehetne, ez az extrémítás kívánatos és „vagány”, mert a reklámfilm által termelt hamis összefüggések által a kozmetikai szer a biztonságot kínálja. Maga a kozmetikai szer pedig „bizonyítékká” válik arra, hogy a reklámozók világértelme-

zése helyes volt. Egy kihívásokkal teli világban pedig éppen erre van szükség: a reklámok értelmezik a világot saját pszeudovalóságuk valódiként való beállításával, azután megoldást kínálnak ennek az álvilágnak állítólagos legfőbb problémájára.

A modern manipuláció erejét az adja, hogy a mai ember számára elvezett az a lehetőség, hogy az őt körülvevő világot az eddigi reflexek alapján értelmezze.⁹ A feltérképezhetőség és kiszámíthatóság fogalmi (melyek egészen napjainkig a társadalom tagjainak világértelmezési folyamatának döntő mozzanatai voltak, egyre szélesebb társadalmi rétegek világréndjévé válva) új értelmet nyernek, elszakadnak korábbi társadalmi alapjuktól, így végtelen lehetőségeket látszanak biztosítani azok számára, akik éppen általuk szeretnék a tömegeket befolyásolni.

Mit jelent ez pontosan? A társadalom szubjektumai számára megszűntek azok a biztos, saját aktivitáson alapuló „karrierutak”, amelyek nemzedékről nemzedékre öröklődve a mindennapok rutinjában lehetővé tették, hogy a jövő megtervezésének képében a biztonság és a szabadság fogalmi konkrét tartalommal töltődjenek fel. Ezzel lehetetlenné válik, hogy az egyén saját „értékeinek” (identitásának és tradícióinak) nevében alkalmazkodjon a megváltozott külső környezethez, hiszen annak végeztes külsődlegessége, idegensége, a „turbókapitalizmus turbulenciája” miatti változékonysága okán a konformitás sikeressége éppen saját identitásának feladását követelné. A konformitás kétségbeesett kísérlete nem saját autonómiájának megalapozását szolgálja ezután. Nincs többé minnek a nevében és nincs mihez alkalmazkodni. Így egyszerre válik bizonytalan a környezet és az individuum, s ez a kapitalizmusban egészen új szituációt teremt, amit posztmodernnek szoktak nevezni.¹⁰

A kérdéskör szempontjából legalapvetőbb szituáció lényegét azonban csak akkor érthetjük meg, ha éppen a „feltérképezhetőség” és a „kiszámíthatóság” előzőekben kiemelt sajátos társadalmi összjátékára vetünk néhány pillantást.

(1) A korábbi kapitalizmusban (a Manchesterizmus korszakától, a II. világháborúig – ugyan elsősorban csak a társadalmi mobilizáció ideológiáját hordozó osztály, a polgárság különböző rétegei számára!) a világ adott egyén általi megismerésének hátterét (is) az ember citoyen és burzsoá énjének sajátos összjátéka bizto-

47

K É K

sította. Ahogyan Almási Miklós fogalmaz: „az egész polgári életvitel alapja: a profán polgári életvitel valósága és a közösségi-társadalmi lét idealitása, valótlansága közötti ellentmondás. A kialakuló polgári rend [mindig újra, meg újra] profanizálta ezt a kettősséget: a képmutatásban. A látszatterkölc, a szavalt erkölcs jelensége átlagos tényé válik.”¹¹ Azonban ennek a mindennapiságnak van egy másik, döntő oldala is: a korai polgári fejlődés „kvázi közösségisége”, amely szerint a közember életvitelére vonatkozó normák és szabályok azt is jelentik, hogy nem tehet meg (legalábbis elvileg) büntetlenül bármit saját nyereszkedésének céljából, ha a polgári osztály tagja kíván maradni.

A kapitalista életfilozófia alapja mindenkor az, hogy a polgárság önmegismerése egyben a világ adekvát leképezése is (feltérképezhetőség). Vagyis már ezek a szabályok is rögzítik azt, hogy is kell nyereszkedni, gazdál-

kodni és végső soron termelni és fogyasztani „helyesen”, tehát ezeknek az erényeknek a követése a burzsoá lét biztonságát is megadja – nem hiába gondolta a korai polgári ideológia, hogy a meggazdagodás egy bizonyos távoli határon túl kezdődik és annak több köze van a szerencséhez, mint a spekulációhoz (kiszámíthatóság).¹² A citoyen és burzsoá szerep történelmi kettészakadása (Hegel) – számtalan negatívumai mellett – kínált egy fontos áldást is: hogy előbbinek feltérképezése és az abban való konformitás spon-tán módon garantálni volt képes a má-sik kiszámíthatóságát, biztonságát.

48 K É K

(2) Ez a szerkezet persze minduntalan bomlik, de éppen a kispolgárosuló „dolgozó tömegekben” nyer polgárjogot évszázadnyi időre az alsó osztályokban is valamikor a II. világháború környékén. Hogy azután a „jóléti állam” időszakában az átlagpolgár már azt gondolhassa, hogy amennyiben az elvárások szerint él, tanul, dolgozik stb. az egyben azt is jelenti, hogy mint bérmunkás is „gondtalanul” nyilvánulhat meg mint a társadalmi test (a fogyasztói társadalom) része, egyszersmind saját előrejutásának ko-vácsa. A „karrier” kifejezés nyugaton elsősorban azt jelentette, hogy a biztos előrejutás és a váratlan „kiemelkedés” között nincs kirívó ellentmondás, mert az egyik a sors kiszámítható, a másik annak kiszámíthatatlan feléhez tartozik – de hát ugyanarról a sorsról van szó, amely ezáltal már társadalmi-sult is. R. Sennett szellemesen jegyzi meg, hogy ennek az ideológiának a nevében olyan színházzá változtatták

az életet, amelyet a színészi ethosz tarthatott össze: a szívből eljátszott szerep.

A „fogyasztói paradicsomban” nem kellett racionálisnak lenni, ez a kisember számára nem is vetődött föl mint kérdés, a jóléti állam státuszgaranciáinak lényege ugyanis éppen abban rejlett, hogy intézményi közvetítésekkel állították helyre feltérképezhetőség és kiszámíthatóság hagyományos komplexumát, amelyet az osztályantagonizmusok évszázadnyi ideig szétzúzni látszottak. A társadalmi technológiák elsődleges célja az volt, hogy a bomlási folyamatot meggátolják, illetve bizonyossággal szolgáljanak a haladás látszata felől. Az „osztálykonszenzus” annyit jelentett, hogy a polgári társadalom már nem csak a burzsoázia számára tűnhetett fel ebben az értelemben „természet adtaként”, hanem a munkásosztály számára is kvázi természetessé maszkírozták.¹³ A polgárság reménye a szélesebb tömegek sajátjává válhatott: a technológiák, amelyek segítségével a társadalom szubjektumai (a háziasszonytól a politikusig) leképezik és hatalmukba kerítik a világot, nem módosítják annak alapvető értékstruktúráit és preferenciáit, csak esetleg még hatékonyabbá változtatják az értékek realizálását. A politikus bármilyen kétes eszközökkel is nyerte meg a választásokat, adva volt számára a jóléti modell és az atompatt által megszabott társadalmi keret, amelynek kategóriáit alapjában nem kérdőjelezhetette meg. Fel sem merülhetett az a helyzet, amelynek során a technológia „önkéntesen” alakítja mind az értékeket, mind pedig a legfőbb értéként határozza meg önmagát.¹⁵ A kapitalizmus és a szocializmus egyaránt azért volt képes alávetni a széles tömegeket saját játékszabályaiknak, mert a racionalitást a kiszámíthatóság fogalmára cserélhették, így nem állt fenn annak veszélye, hogy azok esetleg túlságosan „végiggondol-

ják” saját helyzetüket. Az ígéret és a remény a fennállón nyugodott, anélkül, hogy abból következett volna.¹⁶

(3) A hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára a polgári ideológiáknak és egyáltalában a „jóléti államnak” szembe kellett néznie azzal, hogy a társadalmi mobilizáció felgyorsultával, a „forgalmi kör” időtartam-rövidülésével, az amortizáció és a technikai megújulás felpörgésével stb. az életvitel mozzanatai mint a konformitás elsődleges tárgyai a konkrét egyének és a gazdasági szereplők számára azonosíthatatlanná váltak. Beck „kockázat-társadalom” meghatározása sem utal másra, mint hogy a külvilágot az egyén innentől kezdve olyan kihívásnak és válságforrásnak éli meg, amelyre minduntalan racionális aktusokkal kell reflektálnia.¹⁷ Amint a korábbi kiszámíthatóság elvész, a modern kapitalizmus egy valódi alternatívával néz szembe: a racionalitásra össztársadalmi igény támad, hiszen tovább már semmi sem alkalmazható a régi receptek közül, de erre nincsen meg az egyén korlátlan lehetősége a hagyományos reflexek szerint.¹⁸ A társadalmi folyamatok olyan flexibilisek és összetettek lettek, hogy azok feltérképezésére nincsen mód, csak a kapitalizmus mint rendszer volna leírható egy azt tagadó perspektíva nevében. Az egyik lehetőség tehát a racionalitás történelmileg kialakult szűkített értelmezésének (amely végezetül a racionalizmus állandó zárójelbe tételeit célozza) a leváltása volna, egyben szembenézés a kapitalizmus valódi problémáival. Ezzel szemben áll a „könnyebbik lehetőség”, az az alapvető új szituáció, amely életre hívja a technokratikus megoldásokat.

A modern ember (az említett centrumkapitalizmus embere is) egy olyan rengetegben érzi magát, ahol a fák közt számtalan ösvény vezet (Camus járatai?), de ezek az első kanyarulatnál a bozótba vesznek. Az újkapitalizmus legfőbb ideológiai eleme és manipulatív ígérete, hogy a társadalom útjai továbbra is racionálisak, ám

ez a racionalitás továbbra már nem az életet behálózó, természetes és „garantált” alkotóelemként van jelen, hanem csupán társadalmi technológiaként, amely saját erőből való felismerésére – az éhenhalás terhe mellett – se energia, se idő. „Egykor a zarándokok olyan problémával szembesültek, amelyet nehezen tudtak volna megoldani: honnan tudhatnák, „hogyan jutnak el odáig?”. Ez ma leginkább arra a problémára hasonlít, amellyel a csavargóknak, a hajléktalanoknak, a hivatalos papírokkal nem rendelkezőknek kell nap mint nap megküzdniük: „Hová mehetnék, hova kellene mennem? És vajon hová vezet ez az út, amelyen elindultam?”. A feladat immár nem az, hogy elég erőt és elszántságot gyűjtsünk, s tapogatózva meginduljunk azon az ösvényen, amely a horizont felé visz. A feladat az, hogy a „legközelebbi útkereszteződésben” kiválasszuk a „legkevésbé kockázatos” kanyart, hogy még időben irányt változtassunk, mielőtt az előtünk álló út járhatatlanná válik, mielőtt nyomvonala megváltozna, mielőtt az úti cél, ahová eljutni szeretnénk rajta, megváltozik, vagy teljesen elvész a vonzerejét.”¹⁹

A technológia egy ilyen helyzetben azt kínálja, hogy nem elsősorban értelmezi, hanem rendezi a világot, még-hozzá azt a kényelmességet is ígéri, hogy a kívánatos cél nevében rendezi. *A technológia: a világ újrabereendezése, azt állítja, hogy ha az egyén véglegesen lemond arról, hogy a világot ő térképezze fel, cserébe a végtelenségig garantálják számára a kiszámíthatóságot.* A citoyen és a burzsoá szerep teljes mértékben értelmét veszti, hiszen immár sem az érvényesülés, sem a világertelmezés nem kapcsolódik hozzá. Az egyén nem közember és magánember ketőssége szerint „szakad” immár, az új korszak számára a világot behálózó technológia komplexumban, rejtetten és alig észrevehetően a magánember egyre inkább a technológiák alanyává, a közember azok tárgyává, eszközévé változik. A technokratizmus a régi világ restaurációját hirdeti, de ideologikus

jellegét éppen annak köszönheti, hogy ezzel elleplezni igyekszik, hogy valójában valami egészen újat hozna létre.

A „technokratikus társadalom”: a „technológiai megváltás” ígérete

A technokratikus társadalom ideológiája a technológia pontosságával és kidolgozottságával elhető élet evangéliumát hirdeti egy válságtársadalomban. A „technokratikus társadalom” ideológiájának középpontjába így a „technológiai megváltás” ígérete kerül. A modern kapitalizmusban több évtizedes fejlődés eredményeként ideológiai primátusra jut az a gondolat, hogy létrehozhatók olyan (szocio)-technikák és létezőtechnológiák, amelyek segítségével az egyén újra saját boldogságának és boldogulásának eszközeinek birtokába juthat. Azonban napjainkban ennél minőségileg is többről van szó. A „technokratikus társadalom” – hívei szerint – ugyanis nem jelent mást, mint, hogy a modern technika vívmányainak alapzatán, a fejlett tőkés országok erőforrásainak bázisán, a felgyorsuló változások és állandó kihívások világában annak tagjai minden problémájukat előre gyártott technológiák nevében vetik fel és oldják meg, minden céljukat technológiák ígéreteként határozzák meg és azok segítségével érik el. A „technológiai megváltás” ígérete gyakorlatilag annyit jelent, hogy „*ha te mások technológiája számára hasznos vagy, olyan létezőtechnológia esélyéhez jutsz, amely konkrét életcélokat és azok elérésének módját is kínálja számodra.*”

A technológia válik a társadalmi elő-rejtás legfontosabb ideológiájává, amennyiben a technológiai megváltás világképe szerint a világot is technológiák hozzák létre saját képükre formálva azt. A „technológiai megváltás” ideológiájának éppen az az attitűd a kulcsa, amely a világ valamennyi je-

lenségét egy technológia mozzanataként próbálja beazonosítani, amely minden választás mögött választás-láncolatok súlyos terhét sejteti. A „technokratikus társadalomban” a felelősség kérdése egészen új megvilágításba kerül, amennyiben a döntések egy szuperracionális közegben fejtik ki hatásukat, tehát elvileg elvárják a legnagyobb mértékű körültekintést a legkisebb ütelágazás esetében is, de eközben még a legközvetlenebb következmények sem ismerhetők fel a *global village* lokális szereplői által. Az egyén elhatározása rendkívül jelentős, mégis egyre jelentéktelenebb.

49

K É K

Mindez – bár napjainkban még csak nyomai vannak jelen és tudatosulnak a társadalom tagjaiban – drasztikusan alakítja át a fiatal generációk értékrendjét, elegendő, ha csak a különböző magazinokban egyre többször emlegetett „kapunyitási pánik” jelenségére gondolunk. „A 25–35 évesek új tömegbetegsége, hogy tanulmányaik befejezte után rájuk tör a szorongás: jó foglalkozást választottak, van értelme a munkájuknak? Túl nagyok az elvárások, túl sok a lehetőség és a képtelenség. A midlife crisis (az utolsó lehetőségek elszalasztásától rettegés – K. V.) előtt egy másik, akár kapunyitási pániknak is fordítható válság veszélye lebeg fejük felett: a quarterlife crisis. A pszichológusok által nemrégiben leírt jelenség az életük negyedén átjutott fiatalokat fenyegeti. A felnőtté válás, a rengeteg lehetőség terhe, és a siker kényszer mellett a fiatalokat egyre inkább az foglalkoztatja, van-e értelme annak, amit csinálnak. Bizonytalanok,

nehezen hoznak döntéseket, mert félnék az egész életüket befolyásoló következményektől." A félelem oka éppen a „technológiai megváltás” ideológiájának értékprimátusa: akármit választhatok, de azután kívülről kapott technológiám minden követelményének meg kell felelnem, hogy az saját létezés-technológiámként értékek és célok sikeres kialakítására tegyen alkalmassá. De megéri-e az energia-befektetést, s ha nem sikerül, lesz-e még energiám újba kezdeni? S életem más technológiáival vajon megteremthető e az összhang: a szerelemtől a szórakozásig. Egy mai pályakezdő (karrier)tech-

ideológiája sokkal mélyebben gyökeres, a mai kapitalizmus termelési-értékesítési folyamataiban. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a kapunyitási pánik fogalmának sikertörténete: „A quarterlife crisis kifejezés egy 2001-es New York Times-bestseller nyomán terjedt el az Egyesült Államokban. A szerzőpáros, Alexandra Robbins és Abby Willmers együtt járt egyetemre, majd amikor pár évvel később találkoztak, észrevették, hogy hasonló problémákkal küzdenek: elégedetlenek az életükkel. Utánagondolva arra is rájöttek, hogy kortársaik jó része sincs ezzel másképp, ekkor született meg a jelenység definiálásának ötlete, majd közös opusuk, a *Quarterlife Crisis: The Unique Challenges of Life in Your 20s* címmel. Útmutatás tizenöt dollárért”²¹

Napjaink változásai minden bizonnyal csak akkor döbbennek meg bennünket, ha a „technokratikus társadalom” ideológiájának valódi problémáit figyelmen kívül hagyjuk. *Jelentül azt, hogy az értékek megsemmisülése és kiüresedésének érzete mögött éppen a technológiába vetett hit húzódik meg, azonban nem közvetlenül, ahogyan azt gondolni szokás. Nem maga a hívő nívellal minden értékrendet, hanem ez csak a hit szükségszerű következménye. A valódi folyamatokat feltáró gondolatmenet abból a megfigyelésből indul ki, amely szerint a nyugati társadalmak polgárai az elmúlt évtizedekben szinte teljes mértékben hozzászoktak ahhoz, hogy a különböző értékekhez gyakorlatilag technológiákon keresztül kapcsolódnak, esetenként technológiák segítségével termelik őket. A rendszer filozófiája már eleve arra az önigazoló ideológiára épült, hogy a jóléti rendszer „szocio-mechanizmusai” kaput nyitnak az igazságosság és az egyenlőség irányába. Hogy a rendszer hatalmi struktúrái lényegében a szabadságot szolgálják. Stb.*

Ez a megfontolás egészen a mindennapokig, vagy a fogyasztás világáig

„leszivárgott”, gondoljunk csak a kozmetikai ipar azon ígéreteire, hogy a divat és az arcpakolás együttes kombinációi teremtik meg a szépséget, amelynek így sem az egyén belső értékeihez, sem eredeti adottságaihoz nincsen köze. A technológia ebben az értelemben egyre több területre nyomult előre, s mai szerepe annak köszönhető, hogy ez a mennyiségi változás nem önmaga hozott létre új minőséget, hanem egy új válságideológiai szituáció hangszerelte át mindazt, ami évtizedek alatt létrejött a nyugati világban. Ha ez másképpen történt volna, bizonyára lelepleződhetek volna ennek a diadalútnak a mellékhatásai, esetenként visszasságai is, példának okáért az, hogy a szépségipar és a jóléti rendszer eredményei mégsem említhetők egy lapon, hogy a kétféle technológiát genezisuk és eredményeik is végzetesen minősítik és a technokratizmust *a priori* keverik gyanúba: a technológiák pluralizmusa az értékek szintjén szükségszerűen konfliktust termel – ha persze maradnak még értékek.

A technológiákkal szembeni differenciálatlan és kritikátlan attitűdök lényegében a modern világ legnagyobb hazugság-struktúráját hozzák létre. Hiszen a morált és az ebből következő társadalmi értékstruktúrákat eddig sem a technológia hordozta, hanem a gazdasági-társadalmi viszonyok, amelyek egyáltalában magát a technokratizmust is értékesként definiálták, miközben kijelölték sarokpontjait azáltal, hogy evidensen határozták meg a különböző dolgok és értékek rangját és helyét – amire a korábbiakban láthattunk néhány példát is. Az istenek halnak, a technológia él – kényszerül most mégis megfogalmazni a mai technokrata ideológiák döntő többsége, vagyis nyíltan kimondani, hogy semmi sem marad a régi világból, mint egy tartalmától megfosztott gondolkodási struktúra: a technokratizmus saját ontológiai háttere nélkül. A technológia így – bizonyos közvetítéseken keresztül – a

50
K É K

nológiák között válogatva nem saját életcéljai, hanem saját életesélyei között válogat (melyikre és hányra vagyok én alkalmas?) ez azonban a saját identitás minél sikeresebb leépítése esetén kínálja a legszélesebb választékot. „A kapunyitási pánikban szenvedők tünete ezért nemcsak a passzivitás, a döntésképtelenség és a depresszió lehet. A felfokozott, érték nélküli, élvezethajhászó élet is figyelmeztető szimptóma. Az ún. pörgős életmód háttérben gyakran egy bújtatott kapunyitási pánik húzódik meg.”²⁰ Nem is beszélve arról az ellentmondásról, hogy elvileg az új korszallem a technológiák párhuzamosságát, flexibilis változtatását, mennyiségi korlátlan-ságát követeli és kínálja, az egyén saját életében mégis csak keveset választhat, így a technológiák kiválasztásában is technológiákat követelne, amely törekvés abszurdá és esélytelenné teszi számára a valódi életet.

Persze az idézetek csak véletlenszerűek és a „technológiai megváltás”

bensőségesség és egyáltalában az antropomorfizáció formáját veszi fel, amennyiben ezt a háttérrel csak egy kvázi-utópia formájában termelheti újjá: ez maradt nekünk, ezek vagyunk mi, ebben bízhatunk. *Mutatis mutandis* már nem önmagunkban, hanemcsak önmagunk legfontosabb „felismerésében” – a technológiai megváltásban egy veszélyekkel teli világban. És ennek nevében az egyén konzervativizmusának, önvédelmi reflexének látszik az, ami valójában éppen ellene dolgozik és éppen oly felforgató, mint ahogy érzése szerint életét nap, mint nap felforgatják.

A „technológiai megváltás” paradoxona

Hogy ezt nem veheti észre, annak oka a mai világ érték-paradoxona: *minél nagyobb a válság (érzete), annál jobban vágyik az egyén a technológia megváltására akkor is, ha válsághelyzetét a technológiáknak köszönheti.* Innentől pedig már csak egy lépés a „totális technológia”, vagyis a „technokratikus társadalom” ideológiája a maga teljességében.²² Az egyént, akit az elmúlt negyven évben hozzászoktattak ahhoz, hogy minden baj koordinálható a technológia segítségével, most magát is olyan problémának látja, amelyre a technológia jelent megoldást. J. M. Wise *Exploring Technology and Social Space* című írásában pedig már ennek nevében a technológia „laissez-faire”-elméletéről beszél, amelyet az értéksemlegesség és ön-fejlesztés képessége beavatkozás nélkül is megfelelően működtet. Ez szerinte azt a mindennapi folyamatot jelenti, hogy a technika és a régi technológiák úgy egyesülnek egy új technológiává, hogy az újabb „szituációk” során automatikusan kiküszöbölik a korábbi hibákat, tehát nincsen szükség semmiféle hagyományos értelemben vett társadalmi parancsra. Ez annak köszönhető, hogy a régi technológia sosem fejejtődik el, igazából mindig is önmagát fejlesztette ebben az érte-

lemben és például az atompatt időszakában a politikusok inkább fenyegetést, mint megoldást jelentettek, miközben a technokraták mindig rajta tartották az indítógombokon ha nem is az újukat, de a szemüket.²³

Ráadásul akkor is tudatában vagyunk a tömegmédia problémáinak, ha éppen nem vagyunk televízió előtt, vagy ha egy újabb fajta médiumot kezdünk használni. – szól a második érv. Hova tovább: bizonyos új eszközök, mint például az internet még további lehetőséget biztosíthatnak ennek az önreprodukciós folyamatnak éppen a viták és a nyilvánosság megnövekedett tere által. A technológia mindenhatóságának tételén pedig inentől kezdve az sem változtat, ha hívei azért nem felejtetik el megemlíteni az új technológiai eszközökről zajló racionális vita, a technológia természetéről zajló vita kontrolljának és intenzitásának növelésének szükségességét, vagy a társadalmi interakciók spontán folyamatának veszélyességét, egyszersmind ígéreteit – természetesen egy újabb technológia nevében. *Az a kérdés pedig, hogy a technológiát szabályozó morális normák egy olyan világban, amelyben minden érték relativizálódik és folytonosan megkérdőjeleződik, vagy az egymást saját részterületük fennmaradásának nevében kontrolláló technológiák járnak-e kevesebb veszéllyel, hogy melyiket válasszuk – mindezek tükrében jogos kérdésfelvetésnek tűnhet.* Így a technokratikus társadalom ideológiája „józanabb”, önkritikusabb pillanataiban is racionális védelemre számíthat, éppen az állítólag morálisan már feloldhatatlan válság, a régi értékek leépülése, a racionálisan az egyén számára így már végképp feltárhatalatlan univerzum nevében.

Csak hogy valójában álkérdésről van szó, hiszen a technológia (illetve a totális technokrata-komplexum, a technokratikus társadalom minden tagjág bezárólag) végső soron sosem érték-

semleges, maximum csak tagadni szeretné saját kiinduló mentális és morális axiómáit. Jelen esetben például azt a társadalmi-gazdasági alapzatot, amely a korábbi etikailag túltelítet légtört éppen az amorális légkörével váltotta fel. *És amelynek érték kategóriája elsősorban a válság köré épül, így éppen ennek a gazdasági alapnak a nevében jelöl ki a társadalom minden szereplőjének olyan irányadó technológiai mozzanatokot, mint például mindennek az értékesítésének jelszavát, amely magát a válságot előidézte.*

Nem nehéz észrevenni – s persze ez csak a legfeltűnőbb jelenség – hogy

51

K É K

éppen ez a mozzanat lesz az a közös pont, ahol a kapitalizmus osztályai (amelyek így esetleg már újra nem antagonisztikusak éppen a technológia ígérete nevében – a neoliberalizmus előretörésének árnyékában sem) közös nevezőre találhatnak – természetesen a termelésben és a fogyasztásban. A munkavállalók számára a cégek saját válságuk evidens következményeként állítják be azt a tételt, hogy a megváltozott körülmények között a munkavállalónak is versenyképesnek, flexibilisnek, kiegyensúlyozottnak, tanulásra késznek és örökké készenlétben állónak kell lenni, hogy a piac aktuális igényeinek megfelelhessen. A vállalatok számára saját termékeik és szolgáltatásaik értékesítése szinte megoldhatatlan problémának számít és a munkaerőt ennek a célnak rendelnék alá. A gazdaság a válságra tehát az értékesítés jelszavával reagál, s az új krízisszituációk elé állított munkavállaló ugyanennek a techno-

lógának alávetve önmagát értékesíteni igyekeznek saját „képességeit”. Ezzel nyilvánvalóan egészen új piacok nyílnak, s ez első körben, átmenetileg a tőke oldaláról a terheket és feszítő erőket a bér munkások térfelére tolja át, amelyet azok fogyasztási cikként (hatékonyságukat növelő technológiák részeként)²⁴ meg is vásárolnak. Ezeknek az újólag értékesített technológiáknak egyik legjellemzőbb példái a különböző pszichológiai szolgáltatások és termékek. „Manapság módfelett divatosnak számít pszichológusberkekben az önbecsülést emlegetni mint valami olyat, amiről az amerikaiaknak

52
K É K

folyamatosan azt mondják, hogy többre lenne szükségük belőle. A Prozac (és a többi divatosabb anti-depresszáns, amelyet jelenleg az amerikaiak 15 százaléka szed – K. V.) ... a gazdasági és politikai szempontból leglényegesebb érzelmeiket: az önbecsülést és önértékelést képes befolyásolni. Ez azonban egy jelentős pszichológiai aspektussal áll összefüggésben, hogy [a modern társadalomban abszurd módon] a legtöbb ember vágyik az elismerésre.”²⁵ Mindezzel a legnagyobb probléma nem az, hogy nyilvánvalóan piaci érdekeket szolgál ezen szerek túlzott alkalmazása, hanem, hogy egyre több esetben fordul elő, hogy mint magát a megváltó technológiát próbálják alkalmazni, vagyis megoldásként az élet minden bajára. L. Diller írja egy másik szerrel kapcsolatban: „Adott számunkra a lehetőség, hogy a figyelemzavart mint valami minden állapotot magában foglaló kategóriát kezeljük. És bele-

gyömöszöljük a gyerekek legkülönbözőbb viselkedési zavarait. És az a tény, hogy a Ritalin oly sok problémán segít, arra ösztönöz, hogy egyre több esetben alkalmazzuk...”²⁶ A technokratikus társadalom alapvető értékproblémája, hogy szükségszerűen hívja életre a manipulációt, amennyiben nem hagyhatja, hogy valamely általa felkínált technológia primátusra tegyen szert, hanem ezeket úgy kell alakítania, hogy fokozzák, vagy legalábbis ne zavarják a más technológiák értékesítését. Csakhogy ez beleütközik az egyes értékesítők egyéni érdekébe. De mi másért is beszélne az anti-depresszánsok felszabadító hatásáról, ha nem azért, hogy megideologizálja azt a folyamatot, melynek során kitegyezett lelki zombikat állítanak elő, akik minden kontroll nélkül visszatérhetnek a gondtalan és gondolatlan fogyasztás világába? A fogyasztás az autonóm egyén szabadon választott preferenciáira építette saját ideológiáját, az új korszak egyéneit azonban magukat is technológiák által termelik. A technokratikus társadalom már nem a tömeges fogyasztási cikkek, hanem a tömeges fogyasztók világa.

A tömegtechnológiától a tömegesen termelt fogyasztóiig

Ezt a hatást pedig azzal éri el elsősorban a rendszer, hogy saját fogyasztóit úgy állítja elő, hogy saját termelőit hozza létre. Valójában a munkaerőpiac és az önépítés technológiái között válogató munkavállaló saját fejlődése során szükségképpen leépíti saját identitását, tradicionálisnak és elmaradottnak minősíti korábbi értékrendjét. A normalitás és a sikeresség nevében újraépíti ezeket, de természetesen pszichológiailag az egész individuum jóvátehetetlen sérüléseket szenved. Az egyre több potenciális tudással, egyre szélesebb világgéppel és lehetőségük szerint egyre szélesebb

érzelmi behatások által alakított egyének a munkahelyre kerülve alárendelik magukat annak a technológiának, amely oda juttatta őket, s ez saját potenciájuknak sajátkezü eltorzítását, leépítését követeli meg. A sikeres középmanager elvileg minden korábbi lehetőségnél többel rendelkezik, de gyakorlatilag csak egy lehetőség van számára: minél tökéletesebb középmanagerré válni. Az ezzel járó ismeretségek, behatások, anyagi kondíciók stb. adta lehetőségeket érzelmileg és ideológiailag se használhatja ki, hiszen ez egy határon túl saját létezőtechnológiáját veszélyeztetné. A modern kapitalizmus öncsonkításra kényszerít, s ebben a helyzetben az egyén végleg összezavarodik, hiszen minél inkább kiteljesedik, annál kevésbé élhet saját lehetőségeivel. S saját lehetőségei csak azután kezdődnek, hogy teljes mértékben belesimult a munkahely és a karrier technológiájába. A „tudatmódosító” és „pszichotechnológiai” szerek alkalmazása példának okáért középtávon az elviselhető szinten túl is lehetővé teszi az alkalmazkodást (gondoljunk a stressz, vagy a munkakör ürességének kezelésére), de eközben hosszú távon leépíti az individuumot – amelyet „tulajdonosa” (mert az egyén már csak saját egyéniségének tulajdonosa, nem azonos vele) körömszakadtáig védeni próbál. Egy ilyen helyzetben egyre inkább feltámad az igény az „adott személy lehetőségeihez méltó” élettechnológiákra, amelyeket elsősorban a fogyasztás világában tömegesen kínálnak. A tömegtermelő egyéniségéért vívott harcában egyre inkább tömegfogyasztóvá válik.

A technológiák által kínált megváltásra éppen úgy szüksége van tehát a gazdaság világának, mint a válságtársadalom kétségbeesett polgárainak. Az a tény, hogy a „technokratikus társadalom” nevében létrejövő új konszenzust annyira szorgalmazzák a különböző tőkés körök és politikai érdekcsoportok, éppen arra vezethető vissza, hogy a „jóléti állam” válsága mögött éppen a tőke soha nem látott

értékesítési problémái húzódnak meg. Ahogy pedig a tőke saját válságát ilyen egyedülállóan drámáinak érzékeli, úgy születik meg az igény egy olyan megoldás iránt, amely végérvényesen megszabadítja a kapitalizmust kríziseitől. Az alapvető ellentmondást Thoma László foglalja össze: „[a kapitalizmus nagy problémája mindenkor abból eredt] hogy csak egy bizonyos fokig fogyasztathatók bizonyos termékek. (Marx) A személyi szükségletek mindig használati értékekre vonatkozó, azaz korlátozott szükségletek, s az univerzális termelés feltétele, hogy ezen korlátozott szükségletek zárt körét szétzúzza s egy korlátlanul fizetőképességű világpiacon teremtsen. A feladat a többletterméket szükségletté transzformálni.”²⁸ Ennek azonban a kapitalizmusban minden időszakban „természetes” korlátai vannak, s a tőke számára történő megváltás, amelyet a technológia kínál, éppen azt jelenti, hogy ezeket a természetes határokat végérvényesen legyőzik.

A technokratikus társadalom újdonsága: a vertikálisan és horizontálisan kiépülő technológiai struktúrák

De miben különbözne a jelen kapitalizmus tendenciái kiteljesedésével kiépülő „technokratikus társadalom” a korábbi fogyasztói társadalomtól?

A kapitalizmus a fogyasztói társadalom megszületése óta szembesül azzal a problémával, hogy egyre nehezebb és nehezebb meggyőzni a vásárlókat arról, hogy egy újabb és újabb termékre is szükségük van. A használati értékek megújítása ezért egyre költségesebb és nehezebb, s érthető, hogy a maihoz hasonló időszakokban mindig újra feltámad az igény a használati érték kiküszöbölésére, arra, hogy azt „feloldják a csereértékben”. (Marx) És ami korábban lehetetlennek látszott, a technológia primátusának köszönhetően lehetségessé válhat. Baudrillard már a hatvanas években felfigyel arra

a tendenciára, amely ezt lehetővé teszi: „A legjobb megoldásnak azonban egy olyan tárgyrendszer látszik, amely képzeletbeli feloldásként lép közbe a legkülönbözőbb ellentmondásokba, rövidre zárja a kört a technika és a szükségletek között. Mint alibi a konfliktusok megoldásában, ez a tárgyrendszer csak a konfliktusok elutasításának jegyeit viselheti magán”. Ezek készítik elő a nihilista talajt a fogyasztói társadalom számára: „A hagyományos tárgyat nem fogyasztjuk, hanem használjuk. Ahhoz, hogy fogyasztás tárgyává váljék, az szükséges, hogy a tárgyból jel legyen, vagyis valamilyen módon kilépjen egy kapcsolatból – tehát önkényes legyen, ne pedig koherens, tehát jelentését is egy összes többi tárggyal való elvont és rendszeres kapcsolatából nyerve”.²⁹ A technokratikus társadalom ideológiája a fogyasztásnak ezt az „ürességét” tölti fel tartalommal, fordítja át pozitívvá és ebben rejlik hihetetlen szuggesztív ereje. A tárgy ebben a környezetben azt ígéri, hogy maga is egy technológia része, tehát megvásárlása esetén megkapjuk az adott technológia áldásait is, kaput nyitunk többi mozzanata felé. A „megvásárolható technológia” ígérete minden tekintetben hozzá láncolja az egyént a fennállóhoz, amennyiben a megoldáshoz való hozzájárás előfeltétele a normalitás lesz. Ha nem vagy „normális”, bizonyára baj van veled és ez lehetetlenné teszi számodra, hogy a felkínált technológiákat alkalmazd. A különlegességtől való abnormalis félelem ezért maga is technológiává válik: ahogyan a fogyasztás a boldogság elérésének technológiája, úgy egymás ilyen letesztelése a társas kapcsolatok belépési technológiája lesz. Az „akarsz-e majd gyereket?” kérdés a fiatal szerelmeseknél immár nem arra vonatkozik, hogy hajlandó vagy e holnaptól mindent ennek alárendelni, hanem, hogy normális vagy-e és amikor eljön az ideje nem lesz-e veled probléma. A reklám-

újságok böngészése közben a „szeretnél-e...?” felszólító kérdés a fogyasztásra így már nem is kell, hogy közvetlen a vásárlás aktusához vezessen, elég ha csak kaput nyit annak elméleti korlátlansága felé: amikor elmegyünk a Tescóba, nem kell győzködni, hogy úgy vásárolj, ahogyan azt szokás.

Az „életstratégiák” más szempontból sem az egyén alkotásai, öntevékenységei a technokratikus társadalomban, hanem minden pillanatban (látens) technológiaként kínálják őket – tárgyiasultan a fogyasztás rész céljaiban. Elegendő, ha csak Naomi Klein könyvére vetünk néhány pillantást,

53

K É K

amelyben leírja azt a folyamatot, melynek során a különböző multinacionális cégek létrehozzák saját pszeudo világukat.³⁰ A „használati érték” helyét átveszi az a törekvés, hogy egyáltalán „jogunk legyen” arra, hogy valamire szükségünk legyen. Ez pedig leépít minden hagyományos célokra orientáló értékrendszert.

Természetesen ezzel korántsem mérítettük ki azokat a területeket, amelyek a technológiai megváltás ideológiája segítségével lehetett a modern értékesítés folyamat megújításának. Ebben az értelemben pedig valószínűleg nem vehetjük számba ennek az átalakulásnak valamennyi kihatását a tőkés világ értékstruktúráira sem. Ami azonban jelen témánk szempontjából lényeges, s érték és technológia viszonyrendszerét döntően meghatározza a modern nyugati társadalmakban, az már ma is látszik.

A manipuláció és a technológiák értékesítésének köszönhetően lehetőség

kinálkozik arra, hogy a különböző technológiákat ne csak egymás mellett, hanem egymás fölé, tehát ne csak horizontálisan, hanem vertikálisan is rendszerbe szervezzék.³¹ Erre pedig éppen az nyújt lehetőséget, hogy a döntő kérdéssé az egyének a technológiához fűződő kapcsolata válik. Létrejön egy olyan imaginárius szféra-komplexum, amelyet igazán csak mesterségesen lehet elemekre bontani, hiszen az egyéni élet „egységes” – *de az új ideológia megkísérli leírni úgy az egyént mint aki egymás mellett létező technológiákban él és egymásra rakódó technológiák által fejlődik.* Így válik ideológiailag a szere-

összerakott, tökéletességet kínáló élet részletévé, elfeledkezve arról, hogy egy valóságos életnek minduntalan vannak spontán, vagy tökéletlen mozzanatai is.

A technológiák rendszere

Valójában nem történik itt más, mint a gazdasági élet „technológiai vívmányait” alkalmazzák az egyéni életre, hogy az értékesítés szempontjából hatékonyan bizonyuló technológiák nevében kísérlik meg újjászervezni a mindennapi életet a technológiai megváltás ígéretének bűvkörében. Ennek az exportnak talán legeklektánsabb példája a mcdonaldizációnak nevezett folyamat, amelyet Ritzer, a jelenség első teoretikusa úgy ábrázol mint a szabványosítás és a technológiai élet tendenciáját. „Ha nyilvánvaló problémákkal jár a mcdonaldizáció, milyen erők tartják mégis mozgásban a folyamatot? A szerző három ilyen tényezőt emel ki. Az első egy teljesen magától értetődő tényező: anyagi,

gazdasági érdekek állnak a folyamat háttérében, vagyis a racionalizáció csak eszköz a költségek csökkentésére és a profit növelésére. Kevésbé nyilvánvaló a második érdek: a mcdonaldizáció kulturális szempontból kívánatos, önmagáért szeretjük. Végül nem elhanyagolható, hogy a mcdonaldizáció folyamata azért maradhat fenn, mert a társadalmi változásokra ez adott adekvát választ (technológiai változások, személygépkocsik elterjedése, nők munkavállalása stb.).³² Ebben az értelemben pedig a humán élet *human projectt*e alakítása nem csak lehetséges, de maga is adekvát reakció. A mai kapitalizmusban ugyanis azt láthatjuk, hogy legalább három típusú technológia már eddig is kialakult, s ezek csak szaporodni fognak a későbbiekben, amennyiben a „használati érték” felszámolásának ez a módja látványosan a végtelenségig növelheti a tőke értékesítési lehetőséget, miközben az egyén számára a tartalmas élet lehetőségét kínálja anélkül, hogy ennek realizálódását bármikor is számon kérhetné. (1. táblázat)

(1) genetikus technológiák: ebbe a körbe azok a fogyasztási javak és eszközcsoportok tartoznak, amelyek se-

lem menedzselése, a munkahelyi konfliktuskezelés, vagy az angol nyelvtanulás módszere egy mesterségesen

1. táblázat

	Leírása	Főbb területei a gazdaságban	és a mindennapi életben
„genetikus technológia”	A „normális” – „abnormális” dimenzióiban a szubjektum „alkalmassá tétele” a technológiai környezet elsajátítására	Cégalapítási technológiák, vállalati alapok, budget stb.	Szociális beilleszkedés, szépségipar, általános tájékozódást segítő technológiák stb., történelmileg pedig a géntechnológia.
„megalapozó technológia”	A szubjektum kvalitásainak felhalmozása, amelyek alkalmassá teszik, hogy a célokat és értékeket realizálhassa.	Vállalatszervezési, irányítási, HR, innovációs, ipari kémkedési, K+F technológiák	Oktatás, kapcsolati és kulturális tőkefelhalmozás, tájékozódás, pszichológiai és életviteli technológiák stb.
„termelői-fogyasztói technológia”	A „megalapozó technológiák” által kínált tökéletes szubjektum elérhetetlen, így a célok realizációja is azzá válik. Ellenben a lehetséges termelésnek és fogyasztásnak megjelennek párhuzamos technológiai, ideológiai értelemben „átmeneti” jelleggel.	Marketing, értékesítés, piaci tevékenység stb. „laza” viszonyban a megalapozó technológiákkal.	A mindennapi fogyasztás és életvitel technikai „virtuális” viszonyban a megalapozó technológiákkal.

gítségével az egyén megszerzi azokat a képességeket, amelyek segítségével egyáltalán beléphet a valódi technológiák világába. Ez ideológiailag minduntalan arra a dualításra épül, hogy a világ „normálisokra” és „nem normálisokra” osztható. Számítalan jelenlegi marketingkampány már ezzel az eszközzel él: egészen a szájillatosító cukorka reklámjától (egyszerűen kell, hogy embernek tartsanak – mondja a leterhelt manager hölgy, ráadásul nem is hizlal), a legújabb multimédiás mobiltelefonig. A státuszszimbólumok technológiává szervezésének folyamatával újtára indult tendencia azonban mindig új területeket és célcsoportokat kínál, s a technika fejlődésével ebben vannak a modern kapitalizmus legnagyobb lehetőségei. A „használati érték” ebben a formában olyan speciálisan eltorzult, vagy nem létező módon van csak jelen, amelyet történelmileg nivellálni képes a technológia sajátossága: az egyén antropológiai, genetikai kreálásának szándéka s technológiájának piacra dobása. Ha, ahogyan Fukuyama *Poszthumán jövőndök* című könyvében ezt megírta, mindennappossá válnék a születendő gyermek külső jegyeinek meghatározása génszövet útján, nyilvánvaló, hogy ezt a szolgáltatást minden szülőnek meg kellene vásárolnia, hiszen ellenkező esetben még a társadalomba illeszkedésre sem lenne esélye a születő csecsemőnek felcseperedése során. A fogyatékosok világon kívülsége és a génmanipuláció etikai következményei: ezek jelentik a „genetikai technológiák” paradigmájának értékproblémáit. Példának okáért, a genetika, amely elvileg azt ígéri, hogy megszünteti a fogyatékosok biológiai adottságát. De eközben technológiai elvárásaként újratermeli azt, hiszen egy jövő társadalomban majd az számít fogyatékosnak, aki nem hasonlít a jelenkor legmenőbb modelljeihez, vagy filmszínészeihez. Az érték kategóriája így történelmileg ebben az esetben (is), ahogyan az dolgozatunk alaptézisében megfogalmazódik, hozzáláncolódik a technológiai folyamatához.

(2) megalapozó technológiák: Itt elsősorban azokról a folyamatokról van szó, amelyekről a korábbiakban már volt szó, s amelyek az első újítást jelenthetik a „technokratikus társadalom” kiépülése során. A gazdag nyugati társadalmakban a hagyományos fogyasztás tárgyai és annak lehetősége tulajdonképpen még a jóléti állam lebontásának időszakában sem szenvedtek döntően csorbát. A mai világideológiát ebből a szempontból úgy kell elképzelni, hogy a hagyományos fogyasztással párhuzamosan épít ki egy új fogyasztási rendszert, amelybe azután igyekszik minél többet a korábbiól is bevonni anélkül, hogy azt felszámolná. Ez talán úgy érthető meg legegyszerűbben, ha figyelmet fordítunk azokra a szociológiai vizsgálatokra, amelyek a „marketingcsalád” modelljének megjelenését mutatják ki a nyugati társadalmakban.

Elizabeth Vivin tanulmánya nagyszűrűen mutatja be azt a megdöbbenést, amelyet ez még a tudósok közt is keltett. Elmondása szerint ők tulajdonképpen azt kezdték vizsgálni, hogy a hagyományos értékek mint az autoriter férfiszerepek hogyan változnak a családban, hogy a fogyasztásról és az értékrendről vallott nézetek hogyan alakulnak át, érintik e őket az általános demokratizálódási és emancipációs tendenciák, mint a feminizmus előre törése. Ennek kapcsán azonban azt találták, hogy a családokban ezek a kérdések „zárójelbe tevődtek”, s ehelyett a harminc éven aluliak azt kezdték vallani, hogy a család egy olyan menedzselésre szoruló egység, amely mindenki számára kijelöli az ebben betöltött feladatát, s amelyet a szereplők teljes autonómiája és a közös feladatok teljesítése együttesen határoz meg. Ha fogyasztási cikkeiket hitelre veszik, akkor evidens, hogy annak törlesztése lesz az elsődleges kérdés és ennek rendelődnek alá a szociális és fogyasztói szerepek is. A „menedzsercsaládban” a

sikeresek élet ténye – a résztvevők szerint – először valósulhat meg történelmileg, szemben például szüleik és nagyszüleik kozmikus boldogtalanságával. A „menedzsercsaládban” ugyanis a boldogság alapjainak megteremtése folyik, azért veszünk hűtöt hitelre, mert a majdani teljes élethez kell ez is – s ez az alap azt ígéri, hogy utána realizálható lesz maga a boldogság is mint immár a résztvevők „öntevékenysége”. A kispolgári családi ethosz végérvényesen átalakul: a család autonóm, saját karrierjüket és boldogságukat építő egyének létezőtechnológiája lesz.³³

(3) fogyasztási technológiák: elsősorban azokat a technológiákat jelentené, amelyeket az egyén saját végcéljainak elérése és elfogyasztása során alkalmazna. A „megalapozó technológiák” kimerítése után – az anyagi javaktól az oktatásig – az egyén számára elvileg lehetőség kínálkozna arra, hogy megteremtse valódi boldogságát a kialakított és felhalmozott egyéni kvalitások és kapacitások bázisán. Természetesen látni kell azt, hogy a kapitalizmusban nem ez a szféra a leghangsúlyosabb, hiszen lényegében arról van szó, hogy csupán a középső technológiai szint látens ígéretéről van szó, tehát az egyén valójában nem érheti el. Igazából a modern értékesítési folyamatban a „megalapozó technológiákhoz” kapcsolva alkalmazhatják, de sokkalta inkább azok átmeneti hiányosságának, mint megvalósulásának nevében.

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a modern fogyasztás azoknak, akik a

„megalapozó technológiák” elfogyasztásában jeleskednek – például életvite-
lüket az anyagi felhalmozásnak rende-
lik alá – felkínálja azt, hogy a végcél
világából egyes, de csak egyes termé-
kekhez hozzájusson, mégpedig saját
választása eredményeként. A modern
„fogyasztói technológiák” erejét ép-
pen az adja, hogy az egyén az „isme-
retlen végcél világában” éppen úgy
nem igazodhat ki, mint saját világá-
ban, így külső segítségre van szüksége,
hogy kiválassza, lehetőségeihez ké-
pest mire is van leginkább szüksége.
A „fogyasztói technológiák” arra vo-
natkoznak, hogy az éppen rendelke-

„teljes” életet is kínálnak, amelyben a
technológia alkalmazkodik a fo-
gyasztóhoz.³⁴ Ennek egyik eklatáns
példája a Consumer Digital Technology
Handbook, amely arra épít, hogy a
különböző fizetési és vásárlási sziszté-
mák között már eleve úgy választ a
fogyasztó, hogy azok köre a megvá-
sárlandó jellemző termékek közül vi-
lágképet kreálnak: ha ilyesmivel aka-
rod boldoggá tenni magad, ezt a
fizetési metódust használd.³⁵

Jelenleg nem mehetünk bele részle-
tesebben ennek a „vertikálisan szerve-
zett” technológiai világnak követke-
zményeinek tárgyalásába. Azonban a
„technológiák értékesítésének” pro-
gramja mögött végtelenségig éleződik
ki a kapitalizmus érték-problémája
egy másik vonatkozásban is. Ugyanis
(ha az egyes szinteken belüli horizon-
tális elhelyezkedésből indulunk ki) a
piacon egymás mellett létező szimbó-
lumrendszerek gyökeresen ellentétes
morális tartalmakat gyökeresen kü-
lönöző mértékig legitimálnak, vagy
vetne el. Ha otthoni tárgyaink marke-
tingesei a belsőségesség, családiasság,
munkahelyi öltözékünk gyártói a rá-
menősség, erőszakosság, az általunk
nézett tévéműsorok kiöltői a megalá-
zás, a gyilkosság elemeit tekintik
megfelelőnek, azzal végérvényesen ki-
alakítják az egyénben az „erkölcsi re-
lativizmus” gyakorlatát, vagyis nem
kell immár egységes morállal rendel-
kezned, hanem csak mindenhol meg-
felelő morállal, vagy moráltalansággal.
A morál értelmét veszti a normalitás
és a hatékonyság mátrixában való ve-
gődésben. Remek érzékkel emeli ki J.
Naisbit könyvében, azt az esetet, ami-
kor a Doom nevű számítógépes gyil-
koló-játékon nevelkedett iskolások
fegyvert ragadtak és lemészárolták sa-
ját iskolatársaikat az Egyesül Álla-
mokban néhány esztendeje. A szerző
megdöbbenésének ad hangot, amiért
a pszichológusok azon kezdtek vitat-

kozni szerte a médiákban, hogy mi-
lyen veszélyesek ezek a játékok, mert
a gyerekek még nem tudnak különb-
séget tenni játék és valóság között.
Ezzel ugyanis senki nem kérdőjelezte
meg hogy a számítógép előtt szabad
gyilkolászni, de az iskolában ez nem
szép dolog.³⁶

Természetesen nem arról van szó,
hogy a tradicionális társadalmakra,
vagy a diktatúrákra jellemző előre
gyártott értékrendek és kötelező érté-
kelések világát romantizálnánk. Ép-
pen ellenkezőleg: a felvilágosodás
egyik legfőbb ígérete az volt, hogy az
autonóm egyén minden éleTSITUÁCIÓ-
ját egyedi morális döntések hatáskö-
rébe vonhatja. Azonban minden do-
log egyedi morális megítélését csak a
„technokratikus társadalom” elkötele-
zett hívei próbálják összemosni azzal,
hogy az egyén életét számtalan párhuzamos létszférára bontja, amelyekben
ellentétes erkölcsi normák és törekvé-
sek léteznek – *tesznek működőképessé*.
Az „erkölcsi relativizmus” lényege ép-
pen ez: azt, hogy mit szabad, nem egy
morális mérce, hanem az adott „al-
rendszernek” legmegfelelőbb techno-
lógia dönti el. Ebben a helyzetben pe-
dig nincs felelet arra a problémára,
hogy ha a használati értékek közül
egyre többet számolnak fel, szakítan-
ak ki közösségi gyökereiből, azzal
egyre több morális rendszert is szét-
törnek, s bár az értékesítés feltételei
ezzel javulnak, a nyugati társadalmat
destabilizáló tényezők a végtelen-
ségig erősödhetnek. Míg ezen új fejle-
mények azután az autoriter-rendőri
technológiáknak szerezhetnek csak
polgárjogot. A technológiai megváltás
ideológiája – felő – teljes mértékben
alárendelődik a tőke gátlástalanságá-
nak, s így még alapvetően kétes ígére-
teit sem válthatja be. S ha ez így van,
a „technokratikus társadalom” ideoló-
giája ebben az értelemben sem más,
mint a kapitalizmus évszázados pro-
jektjének újrafogalmazása: hogyan te-
remthető valamiképpen egyensúly az
értékesítés és az érték között.

zésre álló idő és kapacitások leghatékonyabb elfogyasztása hogyan is menjen végbe. A jogászhangot azért fogyasztja saját előrejutásának technológiáját, hogy előbb-utóbb eljusson az ügyvédek világának prototípusához, egy a technológia által kínált emberi és materiális értékeket realizálhassa. Azonban ugyanez a jogásztanonc, nagyrészt persze nehezen elkülöníthető módon már jelenleg is szembe találja magát egy hatalmas, számára is elfogyasztható potenciális árutómeggel, amely nincs fedésben sem az ügyvéd világával, sem saját létezőtechnológiájával (megalapozó technológiájával), ezért technológiák után kiált ebben a megelőlegezet fogyasztásban is. Így a fogyasztói technológiák az egyén számára alternatív megoldásként jelennek meg: ha nem tudsz alkalmazkodni a technológiai környezethez, vagy még nem jutottál a technológiai folyamat realizálásának végére, átmenetileg egy olyan

- 1 A szerelmes Thomas (Thomas est amoureux), rendező: Pierre-Paul Renders; forgatókönyvíró: Philippe Blasband, 2000. www.port.hu
- 2 A technológia meghatározása alig egy évtizedre tekint vissza és elsősorban annak köszönhető, hogy a korábbi jelentések számtalan olyan többlettartalommal telítődtek, amelyek az új társadalmi szituáció eredményeként láttak napvilágot. John Naisbitt klasszikusává vált „új” definíciója szerint: „A technológia immár nem csak olyan tárgyat, terméket, dolgot jelent, amely teljesen elkülönül az emberi tulajdonságoktól, de a társadalmiság környezetében kell működni, hanem immár a kölcsönhatásban az emberrel, a társadalommal, a természettel. Annak részévé kell válnia, megszüntetve azt a vákuumot, amely korábban szükségszerűen elválasztotta ezektől.” John Naisbitt: *High tech high touch*. London: NB Publishing, 2004/1999. xviii. Ezt azért fontos kiemelni, mert a hazai tudományban általában a technika és a technológia fogalmak szinonimaként szerepelnek, miközben a magyar nyelvben nagyon is eltér a jelentésük ahogyan ennek összefoglalását adja: Dessewffy Tibor: „Mindennap új varázslat!” *Kritika*, 2001/7.
- 3 A technokrácia klasszikus definícióját adja: Szelényi Iván–Konrád György: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest: Áramlat, 1985. A rendszerváltás után jelen definíciókkal dolgozik Szalai Erzsébet és Kemény István is. Az Apologia Kutatóközpont 2004-es elemzése remekül érzékelteti, hogy a különböző „izmuskok” között a technokratizmusra sem várt más végzet, mint túlzó reményeinek elvesztése, s ebben az értelemben szükségszerű volt a „technológia ideológiájának” profanizációja is. „Még mindig a kultúrforduló, az ún. paradigmaváltás idején élünk. A kereszténységet – mint a kultúra meghatározóját – a felvilágosodással kezdődően 'leváltotta' az ész (racionalizmus), az anyag (materializmus), a tudomány (szcientizmus) és az ipar (technokratizmus), illetve a társadalom kultusza (kommunizmus). Ezen izmusok elterjedése, részleges megvalósulása, csődje, romboló hatásának felismerése után szellemi vákuum keletkezett, éppen az ezredforduló előtt. A 'modernitás' tudományba, észbe vetett vakhitét felváltotta az élményközpontú, individualista 'posztmodernitás', amely

- különféle vallási-világnézeti irányzatokkal igyekezett a vákuumot betölteni.” Bizonyos szakmák, társadalmi rétegek körében azonban ebben a formában is tovább élt mint ethos.
- 4 Az új-osztály elméletek három hulláma. In: Szelényi Iván: *Új osztály, állam, politika*. Budapest: Európa, 1990.
- 5 Robert McAdams: Social Contexts of Technology. *Social Research*, Vol. 64. No. 3. 1997.
- 6 Gabriel A. Almond–Sidney Verba: *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*. H. n., 1965.
- 7 Erre a következtetésre jut Ágh Attila: *Tudományos-technikai forradalom és művelődés. filozófiai tanulmányok*. Budapest: Magvető, 1977.
- 8 Brzezinski, Z.: *Between two ages: America's role in the technetronic era*. Harmondsworth: Penguin Books, 1976.
- 9 Ehhez a kérdéshez lásd még: Schulze, G.: A Német Szövetség: Köztársaság kulturális alakulása. In: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Budapest: Osiris, 1998. 286–304.
- 10 vö: Reich Orsolya: *A politika mint fogyasztás*. Budapest: kézirat 2004, amelyben egy külföldi szerző szavaival jellemzi ezt a szituációt: „Míg a termelői társadalomban a (jellemzően stabil) életcélokhoz vezető út tervezhető volt, szorgalmat, kitartást, előrelátást kívánt, addig a posztmodernitásban az válik győztessé, aki flexibilis marad, a társadalmi előrejutás zálogává a változásra való képesség válik. Az egyén identitásmagja eltűnik, helyét a gyorsan változó, cserélgethető álarc-identitások veszik át. A termelői társadalomban az egyén ugyanazt a „szerepet” játszotta munkahelyén, a családban, a társadalmi térben, a fogyasztó társadalomban azonban egyszerre több szerepünk is lehet.” Majd folytatja: „Az identitáskonstruáló javak (bizonyos jövedelmi szint felett) bármikor lecserélhetőek, így az identitás felépítése nem kíván hosszú távú elköteleződést.” Ezúton mondok köszönetet a tanulmány elkészítése során nyújtott hasznos tanácsaiért Berg Krisztiánnak is.
- 11 Almási Miklós: *A látszat valósága*. Budapest: Magvető, 1971. 360.
- 12 Karikó Sándor: *A társadalmi-politikai megalkuvás*. Budapest: Gondolat, 1995. Ahogyan a korai proletár-létben ez a kérdés valójában föl sem vetődhetett, az élet kiszámíthatóságát a megnyomortító kényszermunka ritmusa adta,

amelynek időegységét nem az óra, hanem a gyári mechanika periódusaihoz igazították. Aki bér munkásnak született, az is maradt, a kiszámíthatóság identitáskérdés nélkül is tény volt, erre épülhetett a korai munkásmozgalom stratégiája is.

- 13 Sennett, R.: *A közéleti ember bukása*. Budapest: Helikon, 1998. Éppen ezen a ponton mutatkozik meg a legjelentősebb változás: a „tradíció”, a „rutin” önmagában még nem technológia „kivülről kapott megtervezettségével” egyetemben sem. A technológia abban különbözik ezektől és jelöli ki a megváltozott korszak világgépének sarokpontjait, hogy szándéka szerint immár nem lehetőséget teremt a megoldásra (mint a korábbi emancipációs tanok hirdették), hanem megold, és ebben

57

K É K

rejlük újdonsága is, amely a „reménykedés” aktusait is megváltozott kontextusban termeli újjá.

- 14 Ezt az ellentmondásos „reménykedés” talán Kelet-Európában még inkább megélhették az előző generációk, hiszen erre felé minden ésszerűtlennek és abszurdnak tűnt, miközben a „gulyás-kommunizmus” mégis a kiszámíthatóság és relatív jólét szinonimája lehetett évtizedekig. A nyugati műholdas adók (Eurosportról, Skyról, vagy RTL-ről lesett) reklámblokkjainak hatására persze a kelet-európai országok állampolgárai mindig ácsingózva tekintettek a videomagnóra, a Mercedesre, a tengerparti utazásra, vagy az áruházak deligyumolccsal teli polcaira, a hazai valóságot pedig szegényesnek és kilátástalannak élték meg. Másrésztől azonban ez az egész mégiscsak „majdnem logikus” lehetett, mert mégiscsak garantálni volt képes a biztos élet kereteit (alig hinnénk, hogy másfél évtizede még természetes volt, hogy munkahelyet nem lehet elveszteni...). Garantálni volt képes, hogy a dolgozó tömegek tudják: holnap mit tesznek felkelés után, mennyi pénz lesz a zsebükben, mikor juthatnak Trabanthoz, nyaralóhoz, magneto-

fonhoz. Egészen más kérdés, hogy bár ezt a munkásosztály vívmányának tűntették fel egy osztály nélküli társadalomban (ami már alapjában sok kalamajkát okozott), történelmi távlatból visszatekintve végtelenül reakciós és kispolgári volt. Ez a tény (a társadalom osztályszerkezete is az állampaternalizmus része: az osztályharc állásáról és taktikai céljairól bürokratikus döntésben értesítették a társadalmat) nagyban eldöntötte a rendszerváltás végkimenetelét is, amennyiben a munkásosztály végül már nem a paradicsomba, hanem csak a plázába vágyott.

15 A rendszerváltás tragédiája nem is az, hogy egy egész társadalomnak kellett szabályrendszere helyett egy másikat szocializálnia (mert ez utójára akkor történhetett volna meg, ha 1956 nyu-

18 Bauman, Z.: „Identitás és globalizáció”. *Lettre International*, 2001. 42.

19 Kapunyitási pánik a fiatal pályakezdeknél, M. ZS. J. *Figyelőnet*, 2004. október 3. Ugyanebben a témában közönyt Reich Orsolyának a szóbeli konzultációkért.

20 R. Andróczy Orsolya: Kapunyitási pánik: Mint a bárányhimlő. *MaNcs*, XVI. 42. 2004. 10. 14.

21 Ezen a helyen hívniük föl a figyelmet két, a témát érintő írásunkra: Kiss Viktor: *A baloldaliság „kísértetei”*. Budapest: Új Mandátum, 2004., illetve Kiss Viktor: *Válság a válságért*. *Ezredvég*, 2004. április

22 Wise: *Exploring technology and social space*. London: Sage Publications, cop. 1997.

23 Közismert, hogy az Egyesült Államokban nem azért sportolnak többet a polgárok, mert eleve elkötelezettek az egészség iránt, hanem mert a sport része annak, hogy sikeres munkavállalókat építsenek magukból, ellenkező esetben nemcsak karrierjüket, de munkahelyüket is elvesztik. Maróczy Magda: *Korszakváltás kuszobén*. (Hidasi Judit: *Vissza Japánba*). *Ezredvég*, 2004. augusztus.

24 Fukuyama, F.: *Posztumán jövődönk: a biotechnológiai forradalom következményei*. Budapest: Európa, 2003.

25 Vö: *A Mozgó Világ* érdekes vitaindítójával. Szendi Gábor: *A depresszióipar*. *Mozgó Világ*, 2004. október. „A helyzet azonban még ennél is rosszabb. A gyógyszergyárak igen sok negatív eredményű vizsgálatot eltitkolnak, jöllehet elvileg törvény kötelezi őket minden vizsgálat regisztrálására. Sorra derülnek ki újabb és újabb elsunnyogott vagy a negatív eredmények láttán időnek előtte félbeszakított vizsgálatok. (Hallgatásra kötelezett, megfenyegetett

kutatók tárják őket a világ elé.) Sok vizsgálat független újraelemzése ellenétes – negatív – eredményt hoz ki a nyers adatokból, mint amit a gyógyszergyári szakemberek produkáltak.”

26 Thoma László: *A szabadidő marxi elmélete*. Budapest: Kossuth, 1986.

27 Baudrillard: *A tárgyak rendszere*. Budapest, Gondolat, 1987.

28 Klein: *No logo: márkák, multik, monstrok*. Budapest: AMF:TVE, 2004.

29 Természetesen itt nem arról van szó, hogy a fogyasztási javakat kínáló valamilyen tudatos terv nevében alkalmazni ezeket a technológiákat, éppen ellenkezőleg: hogy mindig a hiányterületekre furakodnak be, de korábbi „össztesvékenységük” jelöli ki a hiányterületeket. Erre a gondolatra épül a marxista válságelmélet a modern kapitalizmusban.

30 Remák Edit: *A társadalom mcdonaldizációja* (George Ritzer: *The McDonaldization of Society*). Eszmélet.

31 Vivin Elizabeth: *Maneging money, maneging coupledom*. *Sociological Review*, 49. 3. 2001.

32 Kotler híres marketingkönyvében éppen ezt jelöli meg a tudományág alkalmazásának kitorési pontjaként. *Marketing menedzsment: elemzés, tervezés, végrehajtás, és ellenőrzés*. Budapest: KJK–Kerszöv, 2004.

33 „The consumer electronics market has never been as awash with new consumer products as it has over the last couple of years. The devices that have emerged on the scene have led to major changes in the way consumers listen to music, access the Internet, communicate, watch videos, play games, take photos, and even operate their automobiles. Digital electronics has led to these leaps in product development, enabling easier exchange of media, cheaper and more reliable products, and convenienz services. http://www.xilinx.com/esp/dct_handbook.htm

34 Nasibit: i. m.

gati szociális piacgazdaság ígéretei valódi versenyben mérettethettek volna össze a szocialista demokrácia valódi programjával), hanem hogy egy olyan centrumkapitalizmushoz csatlakoztunk, ahol többé már nem létezett ebben az értelemben semmiféle „szabályrendszer”.

16 Beck: *A kockázat-társadalom*. Budapest: Századvég, 2003.

17 Ezt nevezi az új revizionizmus szociáldemokráciája a modernitás „reflexív” szakaszának. Vö: Giddens: *Reflexive Modernisation*. Stanford: Stanford University Press, 1994.

„Magyarországon messzire kell menni ahhoz, hogy az ember látszódjék !?”
(Egy bordányi parasztember mondása)

T. Kiss Tamás–
Tibori Timea

Durkó Mátyás emlékezete

Elment az andragógusképzés debreceni pápája! Az emberileg és szakmailag is mintát mutató *Durkó Mátyás* Békésen született 1926-ban. Szülei kiskereskedők voltak. Anyai részről paraszti, apairól polgári értékrendet örökölt. Apja, a nyolc gyerek közül a legidősebb, kereskedőseggé lett. Amikor édesanyja öröklött fél házrészét

számos korabeli nagy alakja. Diákkorában kapcsolatba került a szabadművelődés eszmei képviselőjével, *Karácsony Sándorral*. Eljárt az „alexandriánus kör” nyári foglalkozásaira. Debrecenben, amikor magyar és francia nyelvet, irodalmat tanult *Karácsony* professzor tanítványaként, mestere szellemisége, elkötelezettsége magával ragadta, és egész életére meghatározó hatású volt. Mindenekelőtt az a hitvallása, amely úgy summázható: törekedni kell arra, hogy „a másik, az ő szemé-

59

K É K

eladták az 1920-as években, vásári kereskedőként járták az országot Békéstől Debrecenig, majd rőfös boltot nyitottak.

Első nevelői, népművelői élményeit a békési református gimnázium vallás-tanára révén szerezte. Román környezetben, falusiak, tanyasiak körében végeztek társadalmi és gyermekgondozói feladatokat. A lelkész tanítványainak gyakorta emlegette – *Tamási Áronra* hivatkozva –, hogy az ember életében kell lennie egy alapvető cél-nak. *Durkó* számára a célt a szolgálat jelentette. Ez mélyen beléivódott a szorgalmas és mindig tetre kész fiatalemberbe, aki maga is tele volt segítőkészséggel, tudatos jobbítani akarással. Emellett rendkívül érdeklődő, szenzibilis alkatával erősen vonzódott minden elsajátítható ismeret felé, szinte valamennyi készségét igyekezett fejleszteni.

Durkó Mátyás életében meghatározó szerepet töltött be a nemzeti kultúra

lyét nem kedvelő emberrel is” meg kell találni az együttműködési minimumot. Elmondható, hogy *Durkó Mátyás* egész nevelői munkáját, és emberi magatartását az vezette, hogy keresse a hangot és a kapcsolatot a legkülönbözőbb társadalmi és műveltségi helyzetű emberekkel, akiktől, mint vallotta, mindig elleshet valami újat, valami fontosat. Ellenfeleire, gáncsoskodó kollégáira, sőt ellenségeire is úgy tekintett, mint olyan emberekre, akiket meg lehet és kell győzni a saját felfogása jogosságáról, használhatóságáról.

Jellemző sokoldalú érdeklődésére, hogy minden élethelyzetben figyelt a társadalmi mozgásokra, a szellemi irányzatokra. Nagy hatást gyakoroltak rá a népi írók. Jelen volt 1943-ban a balatonszárszói találkozón, kapcsolatba került *Puski Sándorral*, *Veres Péterrel*, *Darvas Józseffel* és *Nagy Istvánnal*. Terjesztője volt a népi írók műveinek, a *Magyar Élet* könyveinek. Közösségi

élményeit diákfejlesztéssel a Ságvári Endre Népi Kollégium igazgatójaként szerezte. Részt vett a néptáncsoportban és furulyazenekarban. A furulyázás később, 1956-ban majdnem kettétörte induló tanári karrierjét. Ő játssza a Csokonai Rádió szignálját Debrecenben, amiért szerencsére csak szóbeli megrovást kapott. De másféle kihívások is csábították. Maga fabrikálta kajakkal járta be a Köröst. Tagja volt a tornagyőztes röplabdacsapatnak és Gulyás György világhírűvé lett énekkarának. Számos helyen fellépnek már az induláskor is, így többek között Békésen, a Körösparton és a Magyar Rádióban.

60
K É K

Magyar–francia szakon végez. Hallgatóként az Irodalomtörténeti Intézet demonstrátora, majd 1950 áprilisától tanársegédje. Mint a debreceni Magvető Kiadó vezetője és egyetlen alkalmazottja, 1954–58 között számos könyvet jelentetett meg. Megjelentette Móricz Zsigmond válogatott írásait. Kiadta az általa tisztelt, a szegényekért, elesettekért perlekedő Oláh Gábor novelláskötetét, sajtó alá rendezte életművét és válogatott verseit. A magyar–francia szakos középiskolai tanári diplomával rendelkező fiatalember Oláh Gábor írói munkásságáról készülő kandidátusi értekezésével már teljesen elkészült, amikor – Bán Imre professzor megrökönyödésére, aki egyszerűen „örülségnék tartotta”, hogy kutatásait abbahagyta – áttért a pedagógiai pályára. „Az igazsághoz hozzátartozik – említette egy beszélgetés során –, hogy sokkal nagyobb olvasottságra lett volna szükségem a magam állította színvonalhoz”.

Felnőttoktatás

Hatalmas energiával kezd dolgozni. Hatalmas energiával kezd dolgozni. Makarenkó tanításaival ismerkedő, a neveléstudomány kereteit tágítani igyekvő fiatal tanársegéd felismerte az iskolán kívüli népművelés fontosságát, a kulturális és közösségi nevelés jelentőségét, hogy eljött az idő a népművelő szakemberek képzésére.

A Pedagógiai tanszék vezetője, Jausz Béla figyelmeztette, hogy mindennek megvan a maga természetes érési ideje. Az egyetemi képzés elindítása oktatógárda nélkül nem lehetséges, és ahhoz, hogy érett munkatársakkal közösen kialakítsák a népművelés önálló tudományterületét, nagyhatású tudományos teljesítményekre és összefogásra, legalább tíz-tizenkét évre van szükség. Durkó számára az első időszak roppant nehéz volt: általános pedagógiát, pszichológiát, művelődéstudományt, művelődéspolitikát, történeti összefoglalókat és még sok más tanított. Kezdetben az ismeretterjesztés általános kérdéseivel foglalkozott, felhasználva irodalomnépszerűsítő tapasztalatait. Első könyvét még pedagógiai témából Borbély Andrással írta „Jutalmazás és büntetés a fegyelemre nevelésben” címmel. Kandidátusi fokozatát neveléstudományból 1967-ben szerezte meg.

Kezdő egyetemi oktatóként, mint valamiféle hályogkovács, „Bevezetés a művelődéstudományba” címmel mintegy harminc íves jegyzetet ír, melyet kemény elmarasztalások értek. „Nem volt más választásom. Ablakot kellett nyitni a világra...” mondta egy alkalommal, miközben önkritikusan hozzátette, hogy rengeteg fogalmat csak felvetett, de nem tudta még megfelelően adaptálni.

Durkó figyelmét felkelte a 1920-as években publikáló Radlinska professzornő munkássága, akinek közvetlen tanítványai közül kerültek ki a lengyel felnőttneveléssel foglalkozó szakemberek, egyetemi tanszékvezetők. Tanulmányozza Szewczuk, Urbanczyk és Suchodolski műveit. Megismerkedik Medinszkij felnőttoktatási nézeteivel,

deduktív úton jut el a hazai jeles gondolkodókig. Felfedezi a magyar Schneller Istvánt, akit a hazai felnőttoktatás szakmai előfutárának tekint. Szerinte Schneller már a 20. század legelején nagyon komolyan felvetette a felnőttképzés szükségességét, az iskolán kívüli intézményrendszer kiépítésének fontosságát.

Nagy érdeklődéssel kísérte Klebelsberg Kunonak, a két világháború közötti időszak kiemelkedő kultuszminiszterének tevékenységével foglalkozó kutatásokat. Érthető: Klebelsberg integráló kulturális intézményrendszerben, Durkó nevelési rendszerben gondolkodott. A felnőttképzés, a felnőttoktatás, a művelődés végső célját az embernevelésben látta. Maradéktalanul hitt a személyiség permanens formálódásában, hogy nem lehet csupán gyermeknevelésben és iskolarendszerű nevelésben gondolkodni, hanem a társadalomnak meg kell teremtenie a nevelés-önnevelés, művelés-önművelés-segítés, a megismerési és tanítási-tanulási, képzési-önképzési folyamat rendkívül differenciált lehetőségrendszerét. Az ismeretek szerzése, a képességek alakítása és formálása, a tanulás nem fejeződhet be az iskolában, csupán megalapozódik. A felnőttnevelés döntő kérdésének tartotta az autonómiát és az öntevékenységet.

Konferenciákat szervez, előadásokat tart, szakmai cikkeket ír, hevesen vitatkozik, dinamikus és szakszerűen érvel. Az 1960-as évek közepén Debrecenben megszervezett Országos Népművelőképzési Konferencia előadásai és az Alföld folyóirat 1964. évi számaiban megjelent írások olyan szakmai vitát kavarnak, melyek a közművelődésről szólnak, ám ráterelik a figyelmet a felnőttnevelésre is. Durkó Mátyás hitt a felnőttek nevelhetőségében. Ugyanakkor gyakorta figyelmeztette arra, hogy „amit Józsika nem tanult meg, azt Józsi bácsi számára is idegen maradhat”. Vagyis hangsúlyozta az életkori sajátosságok helyét és szerepét. Aligha tagadható, hogy tevékenységét taktikai megfontolások is

Felnőttoktatás

vezethették. Figyelt, figyelni kényszerült a hazai neveléstudomány „olimpuszi magaslatain trónolókra”, dogmatikus kánonjaira. Szívós szorgalommal egymásra jelenteti meg a „pedagógia falait repesztgető” köteteit (*Felnőttnevelés és népművelés* [1968], *A felnőttkor sajátosságai* [1971], *Felnőttoktatás és közművelődés* [1976], *Olvadás, megértés* [1976]).

Kitartó oktatásszervezői munkásságának eredményeként 1956. október 26-án népművelési szemináriumot indít, amely néhány év múlva – 1963-tól – már tanári szakhoz kapcsolt önálló egyetemi szakká fejlődik. Keserűen jegyzi meg a *Kultúra és Közösség* 1982. évi 1–2. számában. „Nem akarjuk azt mondani, hogy a karon mindenki örömmel fogadta a képzést, az ezzel kapcsolatban jelentkező új tudományos kutatásokat, hogy – különösen az elején – nem kellett néhány oktató társunktól nagyon sok gúnyos megjegyzést lenyelnünk, amitől mindenkori hallgatónk is sokat szenvedtek.”

A folyamatosan felmerülő nehézségekkel küszködve, tudatosan és következetesen fejleszti a Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszékét, alakítja a hazai felnőttképzés központjává. Vezetőként, egyetemi tanárként magas követelményeket támaszt, de segíti-egyengeti kollegái szakmai fejlődését. Munkatársaival közösen publikál (*Harangi B. László, Sári Mihály, Sz. Szabó László*). Személyiségként számos emlékezetes közösségi összejövetel szervezője, házigazdája.

Szakmai teljesítménye és tudományos tevékenysége eredményeként, a *Kossuth Lajos Tudományegyetemen* 1971-től felnőttnevelési, közművelődés-elméleti és művelődéselméleti-politikai főtémákból egyetemi doktori cím megszerzésére nyílik lehetőség. Hatalmas lépés ez a felnőttnevelés (andragógia) hivatalos elfogadtságában! A rendszerváltást követően alapot teremt a *Debreceni Egyetemen Kozma Tamás* nevével fémjelzett Nevelés- és művelődéstudományi program, és ezen belüli felnőttnevelési és közmű-

velődési alprogram akkreditálásához, a PhD fokozat megszerzéséhez.

Durkó Mátyás feljegyzései még hosszú évek elteltével is emlékeztetnek arra, hogy hallgatói a szigorlaton, melyik tételt húzták, milyen eredményt értek el. Kik, milyen témák kidolgozásával szereztek doktori címet, később PhD fokozatot. Teljes személyiségében andragógus volt! Figyelemmel kísérte, egyengette tanítványainak szakmai életútját, tartotta velük a kapcsolatot. Büszke volt arra, hogy közülük többen az MTA tudományos kutatójaként, a felsőoktatás, a nemzetközi és a hazai felnőttoktatás, a kulturális élet mértékadó személyiségeiként állják meg helyüket.

A megromlott egészségi állapota 1984-ben nyugdíjba kényszerítette, de képtelen megpihenni. Hatalmas energiák feszültek a folyamatosan gyengülő szervezetében. Tapasztalja, hogy az általa megszervezett és tudatosan épített tanszék képzési stratégiájában az andragógia háttérbe szorul, érzékeli és látja, hogy szakmai téren a felnőttnevelési koncepciót kezdi felváltani a munkaerőpiacra figyelő felnőttképzés és felnőttoktatás különféle irányzata. „Egyszemélyes intézményként” hatalmas offenzívába kezd. Előadásokat tart, ír, publikál. (Felnőttkori sajátosságok és a felnőttnevelés [1988]). Bevezetés a közművelődési ismeretekbe [1990], Felnőttnevelés és társadalom. Tendenciák, rendezőelvék a 90-es évek andragógiájában [1993], Az andragógiai képzés alakulása a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán [1995]). Még arra is vállalkozik, hogy hallgatóként vegyen részt a Kontaktstelle Arbeit Beruf Ausbildung (Svájc) andragógusképző kurzusán, tréningjén (Jászberény, 1996).

Az 1990-es évek második felétől törekszik arra, hogy a változások tükrében a kritika–önkritika eszközeivel

megőrizze az általa képviselt andragógia, felnőttnevelésre épülő koncepcióját. (*Társadalmi kihívások és a felnőttnevelés funkciói* [1998], *Andragógia* [1999]).

Durkó keresi és kutatja, hogy hol és kik tudják folytatni, fejleszteni munkásságát. Úgy véli, hogy szervezetileg a *Pécsi Tudományegyetem* keretei között létrejött *Koltai Dénes* vezette FEEFI, majd egyetemi kar, szakmailag a tudományos intézményekben dolgozó és az ország különböző egyetemi és főiskolai tanszékeken oktató tanítványai képesek továbbfejleszteni törekvéseit.

61
K É K

Akaratát és heroikus munkabírást az egyre súlyosbodó betegség 2005 elején végleg megtörte. A gazdag és tanulságos életművet maga után hagyó, „magyaros szakmai karriert” elért *Durkó Mátyás* nemcsak édesanyja intelmét tartotta be, hanem azt a protestáns hitvallást is, mely szerint: „Aki egyszer fölteszi a kolompot, az rázza is! Mert ez a kötelessége!”

Durkó Mátyás megbecsülése, szakmai munkásságának helyénvaló és árnyalt értékelése még várat magára. Nem lehetett a *Debreceni Egyetem* emeritus cím viselője. Tevékenységét elismerő kitüntetések szerények. Temetésén az egyetemi vezetők (ha meg is jelentek) szótlanak, a minisztériumi hivatalnokok tartózkodó magánemberek.

Az andragógusképzés debreceni pápájától nagy számú volt tanítványa és tisztelője, az andragógia kiváló hazai képviselői vettek igazi végső búcsút.

„Mindenfajta érintkezéshez két ember kell. Kettőn áll a vásár: az eladón, meg a vevőn”

(Karácsony Sándor)

Durkó Mátyás emlékére!

A kommunikációról általában mint eseményről vagy cselekvésről szoktunk gondolkodni. Olyannak tekintjük, ami megtörténik velünk, vagy éppen mi műveljük: esetleg olyan, amit állandóan teszünk egymással. A kommunikáció egy feladó (címző) tevékenysége, amely arra irányul, hogy információ jusson el a vevőhöz (cím-

vevő személyekre jellemző sajátos interakció is, amely elősegíti a közös, együttes cselekvést, valamilyen információban kifejeződő eredmény megszületését.

A személyközi kommunikációt befolyásoló lényeges tényezők

A mindennapokban számos tényező gyakorol hatást a két személy között zajló kommunikációra. Minden emberi kapcsolatnak létezik általános normatív kerete, amely a kultúra által meghatározott. A kultúra a személy-

T. Kiss Tamás

A kulturális értékcsere

zethez). Ezt a közkeletű képet szokták a kommunikáció *tranzaktív modelljének* tekinteni. A jelenségszféra azonban más keretek között is értelmezhető. A kommunikáció *kultivációs modellje*, amely eredetileg a tömegkommunikáció jelenségeinek értelmezésével kapcsolatosan jelent meg, a kommunikációt nem egyszerűen a kommunikatív jelenségek felszínén megjelenő esetlegességeknek kategorizálja. A modell szerint a kommunikáció az, ami meghatározza, hogy mit tartunk létezőnek, fontosnak, helyesnek, illetőleg helytelennek, és mit, mivel tekintünk összefüggőnek. Az *interaktív modell* segítségével a résztvevők akciójukkal vagy éppen aktivitásukkal egy közös cél elérése érdekében munkálkodnak. Szó lehet valaminek a megértéséről valakivel, lehet közös nézet kialakítása valamiről. Az interaktív modell nem csupán kommunikációval továbbított egyszerű információ adása-vétele, hanem a részt-

közi kommunikáció talán legfontosabb tényezője. A kultúra olyan kontextus, amely a meghatározott területi és történelmi közösségben élő vagy élt emberek hiedelmeinek, értékeinek, normáinak és magatartási sémáinak, továbbá szokásainak és rítusainak rendszere, fokozza a kommunikáció hatékonyságát, mert elég a bonyolult összefüggésekre, jelentésekre egyszerűen csak utalni, nem szükséges ezeket részletesen kifejezni. A kontextus alapján történő utalások az emberi kommunikációt olyan sűrítésekre és tömörítésekre teszik képessé, melyek a közlésmódokat és a recepciót mindenfajta gépi kommunikációnál árnyaltabbá és gazdaságosabbá formálják. Gondoljunk például a gyermekjátékokra, amelyekben egy-két szó, néhány mozdulat elég ahhoz, hogy a játékos kommunikációban szereplő történések szereplői az adott kultúra (szubkultúra) magatartási sémái, szokásai és rítusai által váljanak „valósá-

gossá” két kisgyerek interakciójában. Vagyis nemcsak a beszéd, hanem mindenféle viselkedésmód kommunikáció, és mindenfajta kommunikáció még a személytelen környezet, kontextus kommunikációs ingerei is hatnak a viselkedésre. A kontextus, melyet a mindennapi kapcsolattartásban észre sem veszünk, hatalmas közös kódrendszer, amely az élményközösségben azonnali megértést és közvetlen választ tesz lehetővé.

A kultúra által meghatározott normatív keret a rendi kötöttségekkel rendelkező társadalmakban még szűk és behatárolt, de az individualizációt biztosító társadalmakban már jelentős mértékben kiszélesedik. Az interperszonális kapcsolatok terén bonyolult közös normastruktúrák alakulhatnak ki.

Egyazon kultúrában élő emberek természetesnek veszik, hogy megértik egymást, képesek eligazodni világuk kommunikációs „térképén”. Ennek ellenére, napjaink gyorsan változó (fogyasztói, információs, tanuló, tudásalapú stb.) társadalmában még ugyanazon kultúrában élő emberek is egyre gyakrabban szembesülnek azzal, hogy nem ismerik ki magukat, kevésbé értik meg a közlések árnyalt tartalmát. Nagy műveltséggel rendelkező is bolyonghat intézményekben, észlelheti, hogy számára ismeretlen a kontextus, nem érti meg a közlések mélyebb értelmét. Amennyiben valaki betéved egy idegen vallási felekezetbe, kapcsolatba kerül annak képviselőjével, átélheti a helyzetmegélés nehézségeit.

A kultúra maga alkotta *szimbólumokkal* telített világ. Ernst Cassirer arra hívja fel a figyelmet, hogy az emberi szellem szimbólumokban manifesztálódik, és „szimbolikus formák” – mítoszok, a nyelv, a művészet, a vallás, a történelem, a tudomány – segítségével ragadja meg a világot. A *szimbólumhasználat* az emberiség a valóság új dimenzióját nyitotta meg. A központi, domináns szimbólumokba óriási energiák sűrűsödtek. Gondoljunk csak a kereszt, a félhold vagy a hatágú csillag alakzatokra. A szimbolikus jelentések

ismeretei segítségével kapcsolódunk és válunk az önmagunknál tágabb világ részeivé. *A szimbólumok alkotják a társadalom összekötő szövetét.* Az egyént hozzákapsolják a nálánál nagyobb egységekhez. A jó és rossz örök harcának, a kozmoszhoz, a társadalomhoz és annak kisebb formációihoz, közösségeihez való tartozás *kötő-jelét.* Kapcsolatainkban a szimbólumok olyan „olvasatok”, melyek identitásformákat fejeznek ki.

Köztudot, hogy más kultúra megértésének legfőbb feltétele a *nyelvtudás.* Azt tartja a mondás, hogy az egyén ahány nyelvet beszél, „annyi ember”. A köztudat a kultúra megértésének legfőbb nehézségét a nyelv tudásának hiányában látja. Úgy tűnik, hogy a nyelv elsődleges kontextus a kultúrában, olyan *alaphód,* amely a megértés és megértetés nélkülözhetetlen eszköze. Az emberiség történelme során viszonylag ritka, hogy azonos nyelven beszélők különböző kultúrát képviselnek. Az eltérés és differenciálódás leginkább akkor kezd megjelenni, amikor valamilyen társadalmi-történelmi változás a közös nyelvet beszélőket huzamosan elszakítja egymástól. Magyarország esetében hivatkozhatunk például a török kiűzését követően betelepülőkre (svábok, tótok), vagy az első világháborút követő időszakra, amikor a trianoni békediktátum következtében elszakított részek különváltak fejlődnek. Példa erre az erdélyi magyarság, különösen a csángók beszéd kommunikációja. A lassan elkülönülő nyelvi kultúra képviselői közé sorolhatóak az angol nyelvet beszélő országok is. Az USA, Egyesült Királyság, Írország, Ausztrália, Új-Zéland, EU tagállamok olyan dialektikus nyelvhasználatot alakítanak ki, amely atavisztikus és nem divergáló kultúrafejlődés eredményeként jött létre.

A dialektusok különböző *nyelvi szubkultúrákat* (kódvariációkat) hozhatnak létre. Az uralkodó irodalmi nyelvet

tömegesen tanuló emberek nem jönnek zavarba, ha kommunikálni kell. Az egyén érti, amit mondanak neki, közli, amit közölni szeretne, megérti az audiovizuális kommunikáció tartalmait. Mégis gyakori, hogy mindennapi személyközi kapcsolatokban zavarok támadnak, félreértések keletkeznek. Az egyén nehezen tudja magát megértetni a másikkal. Ilyenkor érzékelhető és tapasztalható, hogy a nyelv milyen gazdag hagyományt jelent, jelképeket és jelentésárnyalatot tartalmaz, konvenciót őriz. Az irodalmi nyelvet elsajátító bosszankodva fedezi fel, hogy a mindennapi életben nálánál jobban

63

K É K

kiigazodik a szegényes szókinccsel rendelkező, nyelvtani hibákat vétő, magát nehézkesen kifejező vendégmunkás, vagy betelepülő. Az irodalmi nyelvet birtokló számára az is kiderül, hogy mennyire valóságos társadalmi közeg a kommunikációs világa. Az elvont kifejezések jelentéstartama, a szövegstruktúrák, a szemantikai árnyalatok más implikációkkal bírnak, mint a köznapi szólások-mondások, tréfák, élcek, apró trágárságok és kétértelműségek. Ráébred arra, hogy igen hosszú időre lesz szüksége ahhoz, hogy ténylegesen belépjen egy számára idegen kultúrába, kiismerje magát a szubkultúrában.

Az egyén személyközi kapcsolataiban akarva-akaratlanul különféle *kommunikátori szerep* (el)játszásra kényszerül. A szerepek alakítását számos tényező határozza meg. Következzen közülük néhány.

Jelentős befolyással bír az *én identitása,* és a *személyiség.* Az ember társa-

dalmi státuszától és egyéni érdekek által meghatározott. Az egyén szüksége szerint egész személyiségével, vagy annak csupán valamelyik szeletével vesz részt a kommunikációban. A személyiség rendkívül bonyolult struktúra. A személyközi viszonyok alakulásában, működésében, abbamaradásában a résztvevők egymás iránti érzéseinek kulcsszerep jut. A rokonszenv, tetszés, rajongás, valamint az undor, az ellenszenv, a nemtetszés arra szolgál, hogy az ember a világot saját személyiségének tükröként kezelhesse. Az egyént az intim szféra veszi körül, amelyben csak a leginkább szeretett, legköze-

getsz, *senkinek* nem tekintesz, *mindent* megteszek érte(d)tek, *rám soha* nem figyelsz, *megszólalni csak szabad ...*”) verbális és érzelmi alapú megnyilvánulásai, a férfiak esetében a szavak és a kijelentések szó szerinti, *lényegretörő értelmezései* (ün. „egyenes” beszédmódjai), melyek megoldás-orientáltak, racionálisak, gyakran udvariatlanok, jól tükrözik a nemi kommunikáció jellegzetességeit.

A kommunikátori szerepet befolyásolja a *társadalmi státus és foglalkozás*. A bíró–vádlott, tanár–diák, tulajdonos–autószerelő, vásárló–eladó, igazgatótató rendőr–sofőr, főnök–beosztott, fegyőr–elítelt személyközi kommunikációja között jól leírható társadalmi és situációs szerep-különbségek léteznek.

Az egyén szerepeit befolyásolják a *térbeli és települési viszonyok*. Nem mindegy, hogy zárt vagy nyitott térben, kisebb vagy nagyobb helyiségben zajlik a kommunikáció. Más és más személyközi kommunikációhoz nyújt miliót a parlament, a tanterem, a konferencia terem, elegáns szállodai étterem, egy családi ház, kocsma vagy egy sétatér.

A *kisebb településeken (községben, kisvárosban)* élők cselekvéseiben sok a személyes elem, amely jól megmutatkozik a szerepelvárásokban. Az egyént az interakció során a másikra, mint személyiségre néz, akinek reakcióiban érzelmeinek és érdekeinek összessége jut kifejezésre. A dolgokhoz való viszony is nemegyszer mint személyek közti kommunikációs viszony jelenik meg. A *nagyvárosban* ezzel éppen ellentétes irányú folyamat figyelhető meg. A nagy népsűrűség miatt az emberek közötti differenciálódás rendkívül magas szintet ér el. Az egyénnek jóformán mindenkivel ismeretlenként kell szembenéznie. A nagyvárosban a szerepek pontos definiálására van szükség. A differenciálódásnak aztán az a következménye, hogy az interak-

ciók során az egyén arra számít, hogy a partnere a neki szánt szerepet fogja teljesíteni. Ám minél inkább standardizáljuk a szerepeket, annál kevésbé van lehetőség arra, hogy a szerepteljesítésbe sajátos egyéni motívumok, a személyiség elemei vegyüljenek. A szerepek merev formalizálása miatt az emberek közötti kapcsolatok is inkább dolgok közötti kapcsolatok formáját öltik.

A tér (helyiség) mérete mellett nem elhanyagolható a berendezés sem. Két ember kapcsolatában „igen beszédes lehet” a személyközi kommunikációt övező vizuális *tárgyi környezet*. Az egyén általában arra törekszik, hogy környezetébe került-kerülő tárgyakat aránylag rövid úton beépítse – *Hernádi Miklós* megfogalmazásában *intimizálja* – a saját személyes világába, hogy biztonságos hátteret, ismert környezetet teremtsen önmaga és tevékenységei számára. (Például gyermekkorunk számos tárgyában évtizedek múltán is fölfedezzük egykori „kipróbált kommunikációs kapcsolatainkat”. A tárgyakhoz való ragaszkodás mögött gyakorta az intimizáció megőrzésére való törekvés húzódik meg. Egy tárgy elvesztését ezért éli meg sok ember jelentős – elsősorban nem anyagi – veszteségként.)

A tárgyi környezet ugyanakkor sajátosan tükrözi, vizualizálja a *személyes „rendet”* de a „*rendtelenséget*” is. Mert a tárgyaknak valamikor, valamilyen formában közük volt egymáshoz, ezért a „rend” eltervezőjének és jóváhagyójának ez jelenti a személyre szabott rend tartalmát és értelmét. A rend ismerője a tárgyakat bármelyik pillanatban fellelheti és előkeresheti. A másik fél azonban ezt a tárgyi „rendet” tekintheti „szanaszét heverő” kaotikuságnak, rende(ze)tlenségnek. Amennyiben az egyén nem vagy kevésbé képes kiismernie magát az őt övező környezetben, akkor személyközi kapcsolataiban felerősödhet a „bizonytalanság–bizalmatlanság”, melyhez társulhat a másiknak való kiszolgáltatottság érzése is.

lebbi társak kapnak helyet. Ezt követi a barátok köre, majd a rokonok, ismerősök még tágabb köre. Egészen kívül húzódik a potenciális ismerősök köre, akiket a személy még nem ismer, de megismerhet, és a megismerésüket követően majd valahol helyet kapnak a szeretet–gyűlölet skálán. A tranzakció-analízis értelmében az ember például megnyilvánulhat *gyermekként, szülőként, felnőttként*, melyek jól leírhatóak verbális és nonverbális szemiotikai megnyilvánulásokkal, valamint kulturális szignálok segítségével.

A személyközi viszonyokban viszonylag pontosan érzékelhetőek a *nemekre* jellemző kommunikáció. Közérthetően és szemléletesen mutatja be a különbözőségeket *Allan és Barbara Pease*. A szerzőpáros szerint a nőknél ún. utaló (üzénő, közvetett, célzó, „körtörfalazó”) beszédmódjai, komolyan nem gondolt *túlzásainak* („*soha* nem adsz igazat, mindjárt *szomjan halok*, *teljesen kikészültem*, az *őrületbe* ker-

Felnőttoktatás

Fontos szerepalakító az *időtényező*. Aligha mellékes, hogy mennyi és milyen idő áll az egyén rendelkezésére. Tibori Timea szerint nem mindegy, hogy a személyközi kommunikációra munkaidőben, kényszerszabadiidőben, szabadidőben, pihenőidőben, élményidőben vagy az egyén napirendjének idő-kényszerében kerül sor.

Szerepformáló tényező a személy magára méretezett és szabott *kommunikációs mozgásteré*. Meghatározó lehet az egyén kommunikatív alkata, beszédképessége, hogy a szókincse milyen, mennyire árnyalt és színes? A korabeli „kommunikációs közbeszéd” (pl. divatos szavak, kifejezések, szófordulatok, gesztusok) hogyan és miként vesz részt, mennyi helyet foglal el a személy kommunikációs kultúrájában.

Végezetül aligha hagyható figyelmen kívül az a *viselkedés-minta* sem, amely egy sor jól azonosítható verbális, non-verbális és *térköz szabályozási* elemet tartalmaz. Többé-kevésbé állandó irányultságot, illetve szándékot próbál érvényesíteni, jelezve, hogy az egyén magáévá tett vagy elutasított egy adott (tanult) viselkedési mintát.

A kommunikátori szerepeket jelentősen befolyásoló említett tényezők gyakorta együttesen, ugyanakkor különböző mértékben jelentkeznek.

Ismert, hogy a személyközi kommunikáció minden esetben valamilyen *situációhoz* kötött. Másféle személyközi kapcsolatot kíván meg a vizsga és megint másfélét az udvarlás, a családi közeg, baráti diskurzus vagy idegenrel kezdeményezett kapcsolat felvétel.

A situációt különböző módon lehet minősíteni. A diagnózist meghatározhatja egyrészt a kommunikáló felek kulturális értékrendje, amely tartalmilag lehet egyedi-egyéni és társadalmilag meghatározott, másrészt a kommunikáló felek között kialakult – *együttműködő-versengő, baráti-ellenséges* pólusok által határolt kommunikációs struktúra. A situációt árnyalhatja, hogy a személyközi kapcsolat a két fél között *intim, közvetlen* vagy *nyilvános-e?*

A situációt befolyásolhatja a *társadalmilag meghatározott idő és tér* viszonya is, amely lehet *tartós és időleges: állandó, vagy csak időszakokra érvényes, de függhet a kommunikáció helyétől és környezetétől* is.

A személyközi kommunikáció tekinthető *értékközvetítésnek és értékcsere*nek is. Karácsony Sándor egyik művében szemléletesen mutatja be ezt a tevékenységet. Egy vásár ürügyén – képletesen – azt a teret és situációkat érzékelteti, ahol az emberek „egymás kedvéért” kérdések és feleletek segítségével „információkat (kinálnak-vásárolnak) cserélnek” egymással, különféle kommunikációs alkukat kötnek.

Szükséges megemlíteni, hogy a személyközi kommunikáció gyakoriságára és intenzitására hatást gyakorol az egyén *kommunikációs alapszüksége* is. Az *személy olyan információ igényéről, ingeréhségéről, közlési vágyáról, megszólalási, illetve befogadási kényszeréről, szótlanúságáról* (ez utóbbi nem biztos, hogy azt jelenti: *nincsen mondanivalója, hanem azt is üzenheti, hogy „nem akar beszélni”*) van szó, amely lehet *valóságos vagy látens, de mindenképpen napi és rendszeres kielégítést kíván*. A kommunikációs alapszükséglet egyénenként változó és személyiség függő. Az eltérések és különbözőségek viszonylag jól modellezhetőek a köznapi személyközi kapcsolatban résztvevő *kommunikátor alaptípusok* megrajzolása révén.

A *kommunikáló személyiség számos konzervatív elemet és változót hordoz* magában. Ismertek a pszichológia és a különféle „embertudományok személyiséget tipizáló klasszikus felosztásai. Az antik görög természetfilozófia „föld”, „levegő”, „tűz”, „víz” őselemek alapján jellemezte az embereket. Az ismert kategorizálást a pszichológusok később „kolerikus”, „szangvinikus”, „piknikus” és „melankolikus” temperamentumokká alakították, árnyalták, lehetővé téve a személyiség (kedélytelen, szorongó, merev, mértékletes, pesszimista, tartózkodó,

viszazahúzódó, csendes, introvertált, passzív, gondos, komoly, békés, kontrollált, megbízható, kiegyensúlyozott, nyugodt, szilárd, vezető, gondtalan, eleven, könnyed, fogékony, beszédes, kitarulkozó, barátkozó, extravertált, aktív, optimista, impulzív, változékony, izgatott, agresszív, nyugtalan, ingerlékeny, bizonytalan) további típusokká történő differenciálását.

A kommunikátorral alkotott képet több tényező is befolyásolja. Közülük érdemes kettőt megemlíteni. Egyrészt kiemelkedő helyet foglal el, egyre erőteljesebb szerepet játszik a vizuális kullemet, viselkedési, verbális-írásos

65

K É K

kultúrát „diktáló” televízió és számítógép (internet). Másrészt napjainkban a *közösségelvűsége* épülő társadalmakban (és életközösségekben) a közösen elfogadott alpnormák szabályai szerint élő egyén *másikról* rajzolt, egyedi *részletességgel és érvényességgel* megalkotott képe jelentősen eltér az *individualizálódó* társadalmakban (és életközösségekben) létező kép között.

A *kommunikátor típus* célja ma lehet *stratégia*. Ennek mértéke és léptéke attól függ, milyen tág kontextusban nézzük az adó és a befogadó viszonyát. A kommunikátor célja lehet *taktikai* szempontokat előnyben részesítő, amely rendszerint a konkrét kommunikációs folyamatra vagy a létező situációra vonatkozik. A cél tudatossága azonban személyenként is változó és különböző.

A személyközi kapcsolatok tapasztalatai arra engednek következtetni, hogy a személy képalkotását jelentősen befolyásolja, hogy milyen az egyénnek a másik kommunikációját *felfogó, észre-*

Felnőttoktatás

vevő fogékonysága, a kommunikáció csatornáinak és kulturális jelkonstellációinak alkalmazási (adaptív) készsége. A döntő lehet az is, hogy a másiktól alkotott kép még kialakulatlan, már változatlan és merev esetleg módosulhat.

Tekintettel az egyén (szabad, illetve szabadon hagyott) pszichikai mozgásterére és a kommunikációs kompetencia-terére, a mindennapokban általában négyféle kommunikátori alaptípussal találkozhatunk. Az egyik a „házörző”, a másik a „nyuszi”, a harmadik a „farkas” és végül negyedik az „elefánt”.

Annak, aki tisztában van mozgásterének határaival, mások tereimre

gainak hangsúlyozásával és érvényesítésével megbánt másokat. Stresszben van, valamitől és valakitől állandóan szorong.

Mások ugyan ismerik saját mozgásterüket, ám annak határait tudatosan átlélik, kommunikációjuk támadó és agresszív. Napjaink hazai társadalmá azt látszik igazolni, hogy „a cél szentesíti az eszközt” elve alapján olyan módszerek (rágalmazás, fúrás, pletyka, lejáratás, a másik személyére tett ellenőrizhetetlen kijelentés) „vezetnek eredményhez”, melyekkel meg lehet semmisíteni a másikat. Számos ember „kommunikációs terroristaként” hatol be mások világába, arra törekedve, hogy rombolja ellenfele személyes és nyilvános kommunikációs területeit. Ők azok, akiket a hétköznapi életben a „kommunikáció farkasainak” nevezhetünk.

Akadnak, akik kevésbé vannak tisztában azzal, hogy az őket megillető terület határain kívülre keveredtek, mivel egyszerűen nem ismerik a határokat. Nem a rossz szándék vezeti őket, hanem a tudatlanság és érzéketlenség. Ők az „elefántok”, akik úgy mozognak az emberi kapcsolatokban, mint a valódiak abban a bizonyos porcelán boltban. Gyerekes sértődöttséggel válaszolnak, ha valaki erre figyelmezteti őket.

Mindenkiben egyszerre él a „házörző” a „nyuszi” a „farkas” és az „elefánt”, mert jogos területeink határai rendkívül elmosódtak, a társadalom állapotától függően állandóan változnak. Az viszont bizonyossággal állítható, hogy egyesekben a bátortatlanság, másokban az arrogancia, megint másokban a tudatlanságból fakadó tapintatlanság dominál. Tapasztalható, hogy vannak olyanok is, akik „otthon érzik” magukat kommunikációs világukban, és beérik vele.

A mindennapi életben a kommunikátor alaptípusok különféle változataival találkozhatunk. Ismert típus a *normál beszélő*, a *mindenáron sokat beszélő*, a *csendes*, a *hallgató* a „*bajnok*”, a *bólogató*, a „*viccmester*” és a „*problémázó*”.

A *normál beszélő* akkor szólal meg, amikor van mondanivalója. Fogalmazása érthető és szabatos. Képes és akar is figyelni a másokra. Betartja a beszélgetés etikai szabályait: nem vág a másik szavába, hangerő helyett érvekkel próbálja a másikat meggyőzni. Jelzi, amikor befejezi a mondandóját. Az utolsó mondata végén leviszi a hangsúlyt.

A *mindenáron sokat beszélő* nincsen, illetve kevésbé van tekintettel partnerére. Szóözönnel, ha szükséges hanggal uralja a kommunikációs kapcsolatot. Mindent megtesz annak érdekében, hogy magánál tartsa a szót. Nem hagyja szóhoz jutni a másikat, akit „közönségének” tekint.

A *mindenáron sokat beszélő* elvárja, hogy partnere „elismeréssel nyugtázza, jutalmazza” „mennyiségi” kommunikációs produkcióját és megsértődik, ha ennek ellenkezőjét kénytelen tapasztalni.

A *csendes* lényegében egyetlen dologban különbözik a normál beszélőtől. Partnerként akar részt venni a társalgásban. Igényli és várja társa biztatását, felszólítását.

A *hallgató* még partnere kérésére sem akarja véleményét kifejteni. Eltolja magától, elhárítja a felszólítást, passzív (igen, nem, na, érdekes... szavakra korlátozott) kommunikációs szerepet vállal. Van véleménye, ám mondanójában bizonytalan. Erős benne a megfélemlés kényszer. Attól tart, hogy nem azt mondja majd, amit a többi, illetve partnere hallani szeretne, nem tudja magát érthetően kifejezni, esetleg képtelen lesz gondolatait érdeklődést keltően kifejteni. Lelkes „közönségként” vagy csupán fizikailag van jelen a kommunikációs kapcsolatban. Többnyire a győztes mellé áll.

A „*bajnok*” típus szereti átformálni, sőt kiforgatni partnere mondandóját. Átértelmezi a másik mondatait, amely gyakorta idéz elő szükségtelen feszültséget, vezet felesleges vitákhoz.

A *bólogató* elnevezéséből is adódóan mindennel és mindenkivel vizuálisan is egyetértő kommunikátor. Társaságban mindig azt a személy (hozzászólót) biztatja, aki éppen beszél.

66
K É K

tudomásul veszi, tiszteli, vagy legalább tolerálja, minden verbális és nonverbális agressziót visszautasít, ha szükséges visszaver, jó esélye van arra, hogy kapcsolataiban kiegyensúlyozott, magabiztos és határozott legyen. Az ilyen személy kölcsönösségi alapon mindig kész az együttműködésre, saját önbecsülését nem mások leértékelésével, lekicsinylésével próbálja egyesben tartani. Képletesen szólva „*örzi a házát*”, nem támadja meg a másikat.

A „nyuszi” a kelleténél szűkebbre szabja valóságos és lehetséges mozgásterét. Bátortalan, kétségbeesetten próbálja megvonni azokat a határokat, amelyek a hétköznapi életben a *jó* és *rossz*, az *emberséges* és az *embertelen* között húzódik. Biztos akar lenni dolgában, ezért annyira beszűkíti mozgásterét, hogy szinte már a „szorongás fogdjába” (Csepeli György szavaival a párkapcsolat esetén a „szeretet börtönbe” is) zár(hat)ja magát. Folyamatosan attól *retteg*, hogy *őszinte megnyilatkozásaival*, *jo-*

Felnőttoktatás

A „viccmester” kedélyes, humorral bíró egyén, aki képes feldobott hangulatot teremteni, de komolytalanná is teheti a beszélgetést.

A „problémázó” újabb és újabb kérdésekre keresi a választ. Törekszik a probléma alapos körüljárására. Ám gyakorta előfordul, hogy a „kákán is csomót keres”, vagy a „bolhából is elefántot csinál”, mellyel gyakorta szükségtelen „kommunikációs frontokat” nyit.

Végezetül szükséges megemlíteni, hogy a személyközi kommunikáció megismételhetetlen. A jelek és jelzések, sémái ugyan időről, időre visszatérhetnek, azonban pontosan ugyanúgy sohasem ismétlődnek meg. A személyközi kommunikáció egyik fontos jellemzője és mércéje nem annyira az ismétlődésség, hanem a módosulás és a kreativitás. A két ember alkotta ún. *spontán és egyedi kommunikációs rendszer* ugyanis jelentős mértékű szabadsággal rendelkezik.

Személyközi kommunikáció két alapmodellje

Az interperszonális kapcsolat lényege az *interakció*. Két személyről akkor mondható el, hogy kapcsolatot létesítettek, ha közöttük sorozatos interakciók figyelhetőek meg.

Az interakción *egyrészt* a két ember között visszatérő társas kölcsönhatások olyan sorát értjük, amikor a kapcsolat fennmaradásának meghatározója a *mindkét fél részéről közösen kimunkált, egyedi vonásokat is tartalmazó (verbális és nonverbális) jelentéskincs*.

Interakción *másrészt* azt értjük, hogy a személyek egymás jelenlétében *sajátos módon viselkednek, egymás számára termékeket állítanak elő és kommunikálnak egymással*.

Minden esetben akkor „ér el valamilyen mértékű lépcsőfokot” egy interakció, ha lehetőség teremődik arra, hogy az egyik személy kognitív, emocionális és fizikai kommunikációs üzenetei befolyást gyakorolhatnak a másik ember pozitív vagy negatív irányultságú kogni-

tív, érzelmi, illetve fizikai cselekvéseire. A különböző interakciók az egyénre nézve különböző következményekkel járhatnak. Bizonyos kapcsolatok jobban kielégítik az egyént, mint mások, és hasonló a helyzet egy adott kapcsolatban is az egyes interakciókat illetően. Jól megfigyelhető az a szelektivitás, hogy a kedvezőbb interakciók visszatérnek, ismétlést kívánnak, míg a kevésbé sikeresek eltűnnek.

A kulturális eltérések a kommunikációban résztvevők szerepműségei, az egyének különféle kommunikációs alapszükségei és különböző kommunikátor típusok ellenére viszonylag jól megrajzolhatóak azok az *interakciós alapmodellek*, melyekkel nemcsak nap, mint nap találkozunk, hanem magunk is élünk a mindennapi élet színterein zajló szemtől-szembeni kapcsolatainkban.

Nagy általánosságban kétféle személyközi alapmodellről szokás beszélni. Az egyikre az a jellemző, hogy a felek *egyenrangú, partneri (szabadon választott) kapcsolatára* épül. Ide szokás sorolni a baráti, szomszédi, testvéri kapcsolatokat, szerelmesek, a felnőtt családtagok, önkéntes civilszervezetek tagjainak kommunikációit, melyek a társadalomban lehetőségként mindenki számára adottak. A kapcsolat nem elrendelt, hanem szabad intellektuális-érzelmi, és pszichológiai mozgásszabadság, kommunikációs mozgástér. A kapcsolatokat a kulturális alapértékek és az emberi méltóság személyközi egyetértései határozzák meg.

A másik személyközi kommunikációs alapmodell az ún. *egyenlőtlen, melyet az alá- és fölérendeltség, a hierarchikus (kényszer) szerkezet* határoz meg. Ilyen például a parancsnok és az alárendelt, a gyermek (ameddig valóban az) és a szülő, vagy a főnök és a beosztott viszonya. Erre a kapcsolatra a hatalom, illetve tekintélyorientált érdekérvényesítés a jellemző, amelyben az önérvényesítés rendkívül korlátozott. Például egy vezető utasításait

nem lehet értelmezni a személyiségünk elleni támadásnak, mindaddig, amíg ez az utasítás a munkaköri kötelezettségen belüli dologra vonatkozik.

A partneri kapcsolatra épülő modell

A modell az egyenrangú, egymást kölcsönösen elfogadó és tisztelő, egymásban megbízó személyek szemtől-szembeni kapcsolatának kommunikációs szerkezete.

Szükséges megjegyezni, hogy a mindennapokban az egyén viszonylag kevés olyan igazi partnerségre épülő tar-

67

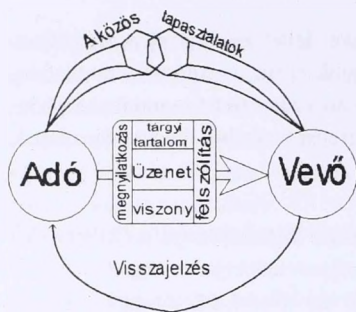
K É K

tós kapcsolattal rendelkezik, amelyről idő elteltével is úgy nyilatkozik, hogy az számára maradandó és személyiségépítő viszonyt, támogatást, segítő-kész szerkezetet jelentett.

Marco Siegrist (KABA Kontaktstelle Arbeits Beruf Ausbildung, Svájc) munkatársaival a munkanélküliek emberi viszonyait vizsgálva, olyan empirikus tapasztalatokra épülő személyközi kommunikációs modellt rajzolt meg, amely érzékletesen ábrázolja a partneri kapcsolat megtartását szolgáló interaktív struktúrát, annak alkotóelemeit.

A kutatások szerint a két személy közötti *partneri kapcsolat tartósságát, egyensúlyát és harmóniáját* alapvetően az határozza meg, hogy az *üzenet közvetítésében a tárgyi tartalom, felszólítás, megnyilatkozás* és a viszony hogyan és milyen arányban vesz részt.

A kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy a *partnerség mindaddig fennmarad és létezik, ameddig az üzenet*

(Marco Siegrist és munkatársainak – K.A.B.A. - modellje)

közvetítésében domináns szerepet játszó, négy kommunikációs elem azonos arányban van jelen és vesz részt a személyközi kapcsolatban. Amennyiben

68

K É K

valamelyik erőtelesebbé válik, vagy a többiek rovására nagyobb helyet foglal el, akkor a két személy között megbomlik a kommunikációs egyensúly. A felbillenés lehet pillanatnyi, tarthat hosszabb-rövidebb ideig, tartós fennmaradás esetén vezethet a kapcsolat széteséséhez. Az egyensúlyi állapoton olyan helyzetet értünk, amelyben az entitások közötti viszonylatok harmonikusan összeillenek. Nincs semmiféle nyomás, amely változás irányába hatna. Amennyiben az egyensúlyi állapot nem áll fenn, akkor az egyensúlyhiány feszültséget kelt.

Az alábbi példa segítségével jól szemléltethető az üzenet közvetítésében résztvevő kommunikációtípusok közvetítő elemek közti egyensúly megbomlása.

Férj és feleség leülnek az asztal mellé ebédelni. A feleség kedvesen kínálja a férjét.

– Tessék! Itt a leves! Szedjél magadnak!

Felnőttoktatás

A férj hozzálat, hogy merjen magának a mérőkanállal, amikor észreveszi, hogy barnászöld színű valami úszik az étel felszínén.

– Mi ez a zöld ebben a levesben? – kérdezi.

– Ha nem tetszik – csattan fel a feleség –, akkor elmehetsz máshová enni...

A két személy közti partneri kapcsolat pillanatnyi feszültségét, (esetleg) tartósnak mutatózó felbomlását tükrözi az üzenet közvetítésében résztvevő viszony megváltozott szerepe és kiterjedtsége, amely a tapasztalatok alapján „iszonyya” változva vett részt a kérdésre adott válasz üzenetté formálásában.

Természetesen a fenti párbeszéd másként is zárulhatna.

– Mi ez a zöld ebben a levesben? – kérdezi a férj.

– Egy új ételizesítőt próbáltam ki. Kíváncsi vagyok, hogy ízlik-e? – feleli a feleség.

Az említett kommunikációs aktusra azonban akkor kerülhetne sor, ha a példában szereplő férj és feleség olyan közösen létrehozott személyközi kommunikációs tapasztalati tőkével rendelkezne, amelyben jelen van a koncentrált egymásra figyelés igénye, a nemek közti kommunikációs különbözőségek elfogadására történő törekvés, a korrigálásra való hajlam, és tartalmazná az egymásért „megküzdő” kommunikálás kultúráját.

Buda Béla szerint a partneri kapcsolatra épülő modell kommunikációs struktúrája akkor őrizhető meg, tartható fenn és működtethető, ha abban kiemelt helyet foglal el az *empátia*, a másik helyzetébe, érzelmi, lelkiállapotába történő beleélés. Az egyén a beleélés nyomán képes megérezni, és tudja megérteni a másikban azokat az emóciókat, indítékokat, vágyakat és törekvéseket, amelyek a társas érintkezés szituációjából nem következnek törvényszerűen, melyeket szavakban, direkt módon a partner nem fejez ki, legfeljebb a beszédstruktúrája tükrözi. Ha érezzük, hogy a másik jobban meg akar bennünket érteni, akkor mi

is erőteljesebben figyelünk rá, automatikusan igyekszünk elősegíteni, hogy megértsen minket, ezért akaratlanul is egyértelműbb jeleket adunk. A beleélő megértés során a figyelem elsősorban a mimikára, a vokális csatornára és a test jelzéseire irányul.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor kutatásai szerint ekkor már elsősorban nem az a fontos, hogy az egyén mit mond, hanem az, *ahogyan* kifejezi magát, *elmondja a véleményét*.

Aligha várható eredmény akkor, amikor a két ember verbális közlésmódjában az „én-közlés” helyett az „te-közlés” dominanciája érvényesül. Az „én-közléseket” szokás „felelősségközléseknek” is nevezni, mert a kommunikáló felelősséget vállal saját magáért. Minimális negatív értékelést tartalmaz, nem szemrehányó, nem ítélező, nem rontja a kapcsolatot, szemben a hibáztató, büntudatkeltő és kioktató „te-közléssel”. Az „én-közlések” a nemtörődömséget figyelemmel alakíthatják át.

A hierarchikus kapcsolatra épülő modell

A mindennapi életben az egyén személyközi kapcsolatainak túlnyomó többsége általában valamilyen alá- és fölérendeltségi (főnök-beosztott), különféle függőségi (vásárló-eladó, beteg-orvos) viszonyban, eltérő léptékű és mértékű hierarchikus kommunikációs szerkezetben zajlik, amelyben a helyzeti (pozicionális) előny mint *hatalom*, ha különféle mértékben is, de jelen van.

Az ember naponta tapasztalhatja, hogy a *hatalomjelek* a nyelvi viselkedésben miként érzékelhetőek, például a *bemutakozás*, a *megszólalás joga* a *kérés* vagy akár a *testhelyzetek* esetében. A hatalmi viszonyok beszédbeli jelzései már a két ember találkozásának pillanatában megmutatkoznak. Nem mindegy, hogy két embert összeismertetnek-e egymással, vagy az egyiket bemutatják a másiknak. Ha valakit bemutatnak, az már eleve hierarchikus viszonyokat feltételez. Fiatalab-

Felnőttoktatás

bat szokás bemutatni az idősebbnek, férfit a nőnek, alárendeltet a főnöknek. Vagyis a rangban, presztízisben, hierarchiában, hatalmi helyzetben magasabban lévőnek kell bemutatni az alacsonyabb helyzetűt. Hatalmi helyzetet fejez ki, hogy a beszélgetés, megbeszélés, tárgyalás során ki mikor és milyen hosszán szólal meg.

Az erőrangor jele az is a két ember viszonyában, hogy melyikük kérhet, mit és hogyan a másiktól, az pedig mit tesz meg neki. Az egyén az ún. *testbeszéddel* vagy csupán azzal, hogy *áll, ül, fekszik, kuporog, térdel vagy harmester* (igaz kultúrafüggően) ugyancsak árulkodó lehet egy személyközi kapcsolatban.

Az egyén azt is tapasztalhatja, hogy a kérdésére adott válasz, vagy a probléma megoldás olyan tekintéllyelre épülő, hatalmi, illetve előnyös helyzetből, pozícióból fakadó szituációra épülő kommunikációra épülhet, amely lényegileg „*győztesre és vesztesre*” oszthatja a személyközi kapcsolat szereplőit. Gondoljunk csak a főnök-beosztott, tanár-diák, rendőr-gépkocsivezető, hivatalnok-ügyeit intéző polgár, eladó-vásárló stb. közötti gyakori problémamegoldó kommunikációra.

Ismert azonban olyan modell is, amely másféle lehetőséget kínál.

(Lásd: Thomas Gordon: A tanári hatékonyság fejlesztése. T.E.T. módszer. Budapest: Gondolat, 1991. 219.)

A modell három lépcsőfokot tartalmaz, melyek egymásra épülő szintek képeznek.

1. Alapvetően fontos, hogy létezzen a két fél között kölcsönös kommunikáció. Egyáltalán beszéljenek egymással.

2. Erre épül a személyközi kapcsolat második szakasza, ha úgy tetszik szintje. A beszélgetés lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a két személy ismerkedjen, megismerje egymást, egymás nézeteit, gondolatait, értékrendszerét. Lehetővé válik a másik elfogadása, személyiségének tolerálása.

3. Mindezek alapot teremthetnek ahhoz, hogy a kérdések megválaszolása, és problémák megoldása mindkét fél közös megegyezése, elégedettsége alapján születessen meg. Fontos, hogy egyik fél se érezze azt, hogy vesztese, vagy győztese a személyközi kommunikációnak.

Az ábrán a tanárt és a diákot egyforma méretű kör jelöli, ami azt fejezi ki, hogy nincs köztük erőkülönbség. Kapcsolatuk horizontális, nem vertikális – jóllehet hierarchikus viszonyban állnak egymással – mindketten kinyilváníthatják belső igényeiket, érzéseiket.

Szükséges megjegyezni, hogy *minél nagyobb a személyiség individualizációs foka, vagyis kialakultabb az egyén identitása, annál nehezebben bírja elviselni az egyenlőtlen kapcsolatot*. A személyiség erőteljesen törekszik a kontroll birtoklására, vagy egyenlő arányúvá változtatására. Az ilyen személyközi kapcsolatban azután a változtatására irányuló metakommunikációs megnyilvánulások gyakoribbak, a kommunikatív küzdelem felerősödik.

Kimondatlanul is, de mindkét személyközi kommunikációs modell tartalmazza a *kompromisszumot*, amely kérdéseket fogalmaz meg.

Ismert, hogy az egyén élete során gyakorta (szándékosan, kényszerűlten) számos kompromisszumot köt. Ugyanakkor azt is tapasztalja, hogy a kompromisszumok következményekkel is járhatnak. A két ember személyközi kommunikációjában olyan nyitott kérdések, megoldatlanságok és „szőnyeg alá söpört elintézetlen dolgok” maradhatnak meg, melyek a

felek későbbi kapcsolatát fokozott – esetleg indokolatlan – mértékben megerhelhetik.

A köznapi emberi kapcsolatokban általában kétféle kompromisszummal lehet találkozni.

A köznapi tapasztalataink alapján általában kétféle kompromisszumot ismerünk. Az egyik a *rossz*, másik a *jó kompromisszum*. Az előzőről akkor beszélünk, amikor a felek úgy kényszerülnek egymásnak engedményeket tenni, hogy közülük az egyik, de előfordul, hogy mindkettő vesztesnek, esetleg veszteséget elszenvedőnek érzi-tartja magát. Ebben az esetben fennáll annak a ve-

69

K É K

szélye, hogy amennyiben a későbbiekben a két személy ismét hasonló probléma megoldására kényszerül, akkor felszínre kerülhetnek, felerősödhetnek a korábbi megoldatlanságok. A feleknek számolni kell azzal, hogy a személyközi kapcsolatban a kelletténél sokkal *nagyobb alapszűrés* indukálódik, amely jelentős mértékben csökkentheti az új kérdés eredményes kezelését.

A *jó és kreatív kompromisszum* ezzel szemben az jelenti, hogy a felek együttműködő (kooperatív) kommunikáció segítségével arra törekednek, hogy a *vita* ne az eltérő nézetek ütköztetését (konfrontációját), hanem az ismeretek *rendezését szolgálja*. Eredményként egyik fél se érezze és tartsa magát vesztesnek. Győztes maga az ügy legyen. A feladat megoldását mindkét fél közös eredményként és sikerként könyvelje el.

Manapság hajlamosak vagyunk a társadalmak szervezettségét, az állampolgárok innovációs képességeit, a tanulni

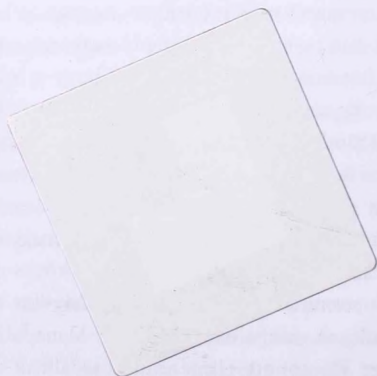
Felnőttoktatás

vágyók ismeretelsajátító tevékenységét, a kultúráközvetítés eredményességét a különféle információs struktúrák és mobil (Internet, e-mail...) hálózatok mennyiségével, használati mutatóival mérni. A fejlődési stratégia azonban aligha szűkíthető le az elektronikus alapú kommunikációs rendszerekre.

Továbbra is nélkülözhetetlen szerepet tölt be a társadalom, a közösségek és az egyén természetes információs világát életető, a kulturális értékeket őrző - fejlesztő - feldolgozó - közvetítő személyközi kommunikáció.

IRODALOM

- Barkó Endre: *Kommunikatív didaktika*. Budapest: Dinasztia, 1999.
- Bauer Edit (szerk.): *Interperszonalis kapcsolat és kommunikáció a tanár-diák szerepviszonylatban*. Budapest: Aula, 1990.
- Béres István-Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris, 1999.
- Bíró Mária-Nyarady Gáborné: *Közéleti kommunikáció*. Budapest: Perfekt, 2005.
- Buda Béla: *Empátia... a beleélés lélektana*. Budapest: Ego School, 1993.
- Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest: Animula, 1994.
- Cassier, Ernst: *An Essay on Man*. New Haven: Yale University Press, 1944.
- Canetti, Elias: *Tömeg és hatalom*. Budapest: Európa, 1991.
- Csepeli György: *A szervezkedő ember*. Budapest: Osiris, 2003.
- Fercsik Erzsébet-Raátz Judit: *Kommunikáció szóban és írásban*. Budapest: Korona, 1993.
- Galambos Katalin (szerk.): *A kommunikáció elmélete és gyakorlata II/1. Tematikus szemelvény gyűjtemény*. Pécs: JPT FEEFI, 1998.
- Gordon, Thomas: *A tanári hatékonyság fejlesztése. A T.E.T. módszer*. Budapest: Gondolat, Budapest: 1991. (Megjegyezni kívánom, hogy T. G. által megrajzolt modellben nem az „egymás elfogadása”, hanem „egymás tisztelete” szerepel. Véleményem szerint az elfogadásnak meg kell előznie a tisztelet kialakulását.)
- Hernádi Miklós: *Tárgyak a társadalomban*. Budapest: Kozmosz Könyve, 1982.
- Hidasi Judit (szerk.): *Szavak - Jelek - Szókások*. Budapest: Windsor, 1998.
- Hoppál Mihály-Jankovics Marcell-Nagy András-Szemadám György: *Jelképtár*. Budapest: Helikon, é. n.
- Időfelfogások. *Kultúra és Közösség*, 2004. II. sz.
- Karácsony Sándor: *Magyar nyelvtan társaslélektan alapon*. Budapest: Exodus, 1938.
- Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor: *Magyarország szimbólumok*. Budapest: Európai Folklor Központ-Teleki László Alapítvány, 1999.
- Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor: *Rejtjelek*. Budapest: Szoborán, 1993.
- Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor: *Rejtjelek 2*. Budapest: Kossuth, 1995.
- Neményiné Gyimesi Ilona: *Hogyan kommunikáljunk tárgyalás közben*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993.
- Oakwood, Alexander: *Mikor mondjunk nem-et és hogyan? Avagy út az önbecsüléshez*. Budapest: Bagolyvár Kiadó, 1992.
- Pease, Allan és Barbara: *Miért nem képesek többfelé figyelni a férfiak, és miért nem tudnak eligazodni a térképen a nők? Budapest: Fiesta, 2000.*
- Rakaczkiné dr. Tóth Katalin: *Interperszonalis kapcsolat, és kommunikáció a tanár-diák szerep viszonylatban. A középfokú szakképzés módszertani és tájékoztató füzetei*. Gödöllő, 1992.
- Siegrist, Marco: *Gestaltende persönlichkeitsorientierte Bildungsarbeit mit jugendlichen Arbeitslosen*. In: „*Psychosozial Jugend ohne Arbeit*”. Rowohlt Taschenbuchverlag, Reinbek bei Hamburg, 1985.
- Schlegel, Crista-T. Kiss Tamás (szerk.): *Csoportos önépítés. Módszerek és gyakorlatok a munkanélküliek továbbképzésében. Kézikönyv andragógusoknak, tanácsadók és tanfolyamvezetők számára*. Gödöllő: GATE Tanárképző Intézet, 1996.
- Tibori Timea: *Változó szabadidő-felfogások. Kultúra és Közösség*, 2004. II. sz.
- T. Kiss Tamás: *Az oktató és a hallgató közti kommunikációs viszony szerepe a főiskolai oktatásban*. In: *Lipták Ildikó (szerk.): Ahogyan I.* Budapest: Marczibányi Téri Művelődési Központ, 1993. 96-101.
- T. Kiss Tamás: *Játék az iskolában. Módszertani Közlemények*, 1987. 3.

Textus és kontextusok

Egy kutatási horizonton, amely közép- vagy kelet-európai tájon formálódik, aligha lehet úgy szétnézni, mintha hegyek magasából, jól áttekinthető sík tájak fölött száguldana a képzelet... Ám ennek a „lapályos” közelképnek is megvan a maga édes haszna. Kérdésekben, talányokban formálódó, elbizonytalanodott tudást tükröző, de legalább flexibilis, érzékeny, megváltozásokra és többértelműségre nyi-

tekintett megoldás, legszívesebben képekben, zenei hullámszóban, irodalmi állapotrajzokban utaztatnám az olvasót is (akár Esterházy Péter *Hanh-Hanh grófnője* stílusában, pillantásától kísérve, vagy Claudio Magris Duna-atmoszférájától telített hangulataival kísérve), s jelezve ugyanakkor a társadalomtudományi kutatások szélesebb köreinek, hogy vigyázat: elhamarkodottan és végzetesen merevek vagyunk a tudományterületi határokat tekintve, tompák és vaksik lettünk a

A. Gergely András

Interkulturális kölcsönhatások Duna-völgyi metszetben

71
K É K

tott marad. A mi tájainkon ezt a puha és belátó megismerést azonban korántsem övezi oly mértékű megértés, mint a világ számos másik táján, vagy a történeti gondolkodás és társadalmi önismeret megannyi más korszakában.

A tanulmányom címébe foglalt hármasság, a *kultúraköziség*, az *interaktivitás* és a *kvázi-regionális* térbeli határolás egy évekkel ezelőtt indult OTKA-kutatás (T 35241) „lazán” vállalt tematikus egysége kívánt lenni. Olyan „aprócska” áttekintés, amely a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig könnyedén átsiklik a Duna európai partvonalai mentén (gyakorta épp maga a folyó által) tagolt és árnyalt kulturális sokféleség fölött. Sőt, vállalt célom nem is pusztán az „átsiklás”, hanem épp ellenkezőleg: a megmerítkezés, az összehasonlító szándékú információgyűjtés, az egymásra vetíthetőséget és az összehangzásokat tesztelni hivatott szemlélés volt. S ha nem lenne tudományos gyakorlatunkról indokolatlanul idegennek

művészetek és a mindennapi élet eseménymeneteinek felfogásában, elhanyagoltuk asszociációs képességünk régi örökségét, s minden heveny tudásunkat fölládozzuk egy-egy táblázat, többszínű diagram vagy zordon számadatokkal teli szakmai beszámoló látszat-korrekttségéért...!

Kutatási tervem eleve reménytelen volt tehát, betáblázható kudarc, ha azt tekintem, mit tudnak majd kortársaim fölhasználni (szerény kutatási költségvetésem elpazarolt összegeinek gyümölcseiből) mindabból, amit ebben a témakörben föl lehet tárni és közre lehet bocsátani. Nem tudhatom, honnan a bátorság vagy merészség, hogy a lényegi eredménytelenség dacára úgy vélem, mégsem volt méltatlan az évekig meghosszabbított támogatási bizalom..., de immár úgy vélem, az összegző fázisba került kutatás nem volt érdemtelen, sem haszontalan, mindenestre nem méltatlanabb, mint oly sok más nem-definiált közhasznú

vizsgálódás. S ha ezt nem is tudhatom biztosan, azt annál inkább, hogy az interkulturális kölcsönhatások hazánkban hiányzó szakirodalmát sikerülni fog olyasmivel gyarapítani, amit talán nem csupán a mai (pragmatikus, haszon-orientált, politikailag fókuszált vagy érdekvizonylatok mentén tagolt) felfogásmódok tekintetnek eseti eredménynek, de annál inkább azok a szemléletmódok, kérdésekre irányuló megismerési szándékok, amelyek még korántsem a jelent, sokkal inkább majd a jövőt jellemzik...! Őszintén megvallva, ma még korántsem látom tisztán, miként

72 K É K

fogom tudni meggyőzni saját tudományos környezetemet arról: bár evidenciának tekintjük mindannyian, voltaképpen csak nehézkesen rászánható, fokozott figyelem eredményeként vagyunk képesek elfogadni, hogy a tudományterületek között kiásott csapdák, felépített akadályok, aknazárak, véderőművek nem saját diszciplináris identitásunkat szolgálják, hanem éppen saját lehetséges mentális korlátainkat támogatják meg. S ez nem is egészséges, nem is barátságos, még kevésbé érzékeny tudományközi kapcsolatokat eredményez, mely viszony mindannyiunk kárára egzisztál, sőt méltatlan a tudományokra ruházott társadalmi szerepfelfogásokhoz, a kiválósági és presztizs-nimbuszhoz is.

Még semmit sem mondtam el, semmit sem ismertettem, máris zsörtölődéssel és vádaskodással kezdem...?! Ez lenne a kultúraköziség szempontja? Ez lehetne az interaktivitás ered-

ménye...? Korántsem. Mindössze olyasfajta tapasztalat, amely néhány év alatt az egyre bővülő horizontú tematikus érdeklődés egyik savanyú konklúziója lehet, s melyre később, kutatási belátásaim ismertetése során már nem szeretnék visszatérni. De valahol, valamikor és valakiknek mégis meg kell fogalmaznom, hogy méltatlanok tudunk lenni egymáshoz, hogy merevek és sérülékenyek vagyunk, hogy a szomszédos tudományterületről áthallások esetén előbb kapjuk el tekintetünket, mint a szomszéd sátorban szerelmi életet élők intimitásáról...!

Másként fogalmazva: mivel interkulturalitást elemeztem, talán érzékenyebb voltam arra, hogy a saját, lehatárolt, definiált kulturális és tudományos miliókn szikárabban védi önnön határait, mint a mások tudásterületeit, amelyekre behatolni, ott helyet kérni és területet foglalni oly evidencia lett, amely már nem tart igényt bejelentésre sem. Viszont annak illő elfogadása, aminek megfogalmazása, szemléleti megformálása, sugalmazása épp a másik tudásterületen volt sikeresebb, roppant nehézünkre esik. Képesnek mutatkozunk belterjesen védeni a magunkét, nehogy kölcsönhatások kínálkozzanak...! Mintha bizony egy tudományág, teljes ismerethorizont sérülhetne azáltal, ha bekerül egy másik kilátásba, ha szerepet kap egy rokonvagy társtudomány felfogásterében... Kizárásokkal és bekebelezésekkel élünk, vagy így éljük túl a tudástermelés időszaki válságait, a tudásipar ellátási nehézségeit, vagy épp a tudáspiaci munkaerő-kereslet bizonytalanságait. Kutatási horizontomon pedig talán semmi sem volt biztosabb, mint hogy más tudásterületek fölismeréseire, más kutatások áttekintésére és (amenynyire épp e kutatás keretein belül vállalkozni merhetek) eredményeik megolvasására kell vállalkoznom. Ezt is tettem, tudományterületek és tudások, megfigyelések és tapasztalatok,

textusok és interpretációk más, új kontextusba helyezéseivel. Interkulturálisan.

Ha interkulturalitásról kívánok szólni, ennek hiányáról vélhetően nem szabadna sokáig morgolódnom. Éppen ellenkezőleg, eztán következő hosszas áttekintésem szinte kizárólag azokról a (süketségek és nehézségek dacára megformálódott) barátságos együttműködésekéről, tudástranzferrekről, kölcsöngondolatokról és aszociatív adományokról fog szólni, melynek révén mégiscsak sikeredett valamiféle Duna-völgyi belátásokra jutni... – amiért fölöttébb hálás vagyok mindazoknak, akik rácafoltak az együttműködés-hiányos tapasztalatok tömegére. (Neveik, intézményeik sora tetemes bekezdést igényelne, ám a fölhasznált szakirodalom jegyzéke és hivatkozásaim tartalmai a pusztá megnevezésnél érdemibb módon képesek majd jelezni a kapcsolatokból fogant kölcsönhatást!)

Bevezetőm érdemi részeként mindezt azt kell megfogalmaznom, hogy kutatásom nem pusztán nemzetek és nemzeti kultúrák, síkvidékek és hegyek, folyópartok és városképek, vízhiányok és „pancsolások” környékén folyt, hanem olyan diszciplináris átjárások, mentális kalandok során inkább, melyek nem nélkülözték a kultúrák közötti harmóniák és konfliktusok, együtthangzások és kakofón hatások sajátosságait. Végtelen sok textust gyűjtöttem össze, melyek helyét és tartalmát semmi sem segít jobban megtalálni, mint a különböző kontextusok alkalmazása, eltérő keretek és kiemelések, szűrők és rosták használata, s mindezek következményeként olyan interpretációk „kinyerése”, melyek kevésbé érzékenyek a durva elkülönítésre, az exklúzióra, ám annál befogadóbbnak mutatkoznak, minél szűrősebb és merevebb maga az ismeretanyag, szereplő vagy dokumentáció, értelmezés vagy emlékezés. Semmiféle jogosultságom nincs arra, hogy a kultúraköziség definícióját épp én adjam meg, vagy hogy az interdiszci-

Budapest

lináris nézőpont kijelölésében a magam választásánál példásabban ne tudjak elképzelni. Mindössze annyit tettem, hogy társadalomtudományi érdeklődéssel szemléltetem emberi jelenségeket vagy társas jelentőségű textusokat, úgy, ahogyan azt a kulturális antropológia, a nem merev átideologizáltságú multikulturális szemléletmód, vagy a komplex kultúrákutató próbálja tenni.

Elszámolni tartozom azonban azzal, hogy eredeti programom, befogadó intézményi háttérrel, sőt támogatási háttérrel is a politikatudomány szakterületére volt, mely – amennyire az elmúlt két évtizedben módomból volt megismerni –, nem szokta, nem is nagyon tudja befogadni és szerves részének tekinteni a kultúrák működését; annak ellenére sem, hogy a politikatudomány politikai kultúrát is kutat, hogy a szimbolikus politizálás is tárgyköréhez tartozik, hogy a társadalom nem szükségképpen policy-jellegű aktusai szintű vizsgálati körébe tartoznak (igaz, csak időnként, s csak időlegesen vagy parciális terepen, miként a politikai pszichológia, a mentalitástörténet, az etnospecifikus jelenségek, az identitás-problematikák vagy a régió-formálási szándékok kutatásai terén). S amennyiben a hazai politikatudomány lassan ugyan, de egyre vitathatatlanabban elfogadni látszik a politikai retorika, a politikai filozófia, a politikai szemantika, a multikulturális vagy etnokulturális gyakorlat intézményesülését, annyiban (legalább minimális) esély mutatkozik arra is, hogy a kultúrák köziség jelensége nem csupán a nyelvészek, pszichológusok, nemzetközi jogászok, migrációkutatók vagy a politikai marketing szakértői számára lesz mérvadó viszonyítási állandó. Márpedig az, hogy állandósul a kultúrák köziség, s hovatovább már sokkal inkább tartozik az egyes (politikai, intézményi, társadalmi stb.) kultúrák definíciójához a köztesség, mint a stabilitás; mi több: a köztesség és átmenetiség kap kiemelőt hangsúlyt a megállapodottság és állandósultság vélelmével szemben... – mindez ma már egyre kevésbé kérdés.

Alábbi textusom tehát ebben a kontextusban értékelendő. A textus változékonyságára, s a kontextus el-eltérő interpretálási lehetőségeire alább még számos formában kitérek. Itt azonban rögzítenem illik egy alapállást, a nézőpontválasztás és kutatási metodika (nem metodológia!) motivációit, mögöttes hatásait, továbbá ezek következményeit a kutatásból származó következtetésekre. Elsőként is a megközelítés, a vállalás miértjére, premisszáira és a megismerés módjaira vonatkozóan adnék némi eligazítást, ezekből következően pedig az interpretáció értelmét, céljait és alkalmazhatóságát, mint a kontextus érvényesítésének közegét fogom megvilágítani.

Az interpretáció módjáról és hasznáról

Korai talán írásom e pontján az a magyarázkodás, mely a textus és kontextus viszonyában, rész és egész, teljes körű belátás és szűk spektrumú elemzés miértjére világít rá. A továbbiakban kifejtendő, hogy ez itt csupán annyit bocsátanék, hogy nem vagyok a Duna-táj szakavatott, tanulmányokban elhíresült szakértője. Nemcsak szakértő nem vagyok, de mint egy jóérzékű fotós, aki tulajozik és sétálgat a tájban, korántsem rendezett, inkább impresszió-értékű felfedezésekre vállalkozom csupán. Mi több, ezek sem felvilágosító érvek, talán egészségesebb lenne más aspektusú, más megvilágítású tényértelmezéseknek mondani őket. S mindezt aligha volnék képes mással igazolni, mint olyasféle megfigyelésekkel, amelyeket nemhogy a Duna európai hosszán át, hanem egy-egy település „alvégén” és „felvégén” is másként-másként értelmeznek. Hogy csak egy, a földrajzi térben szinte azonosnak mondható paraméterű város-párhuzamra utaljak illusztrációként, hadd emelem ki Dunakeszi és Szentendre példáját. Jelen-

tésekről beszélek, nem pedig demográfiai adatokról vagy iskolázottsági mutatókról, gazdasági prosperitásról vagy lecsúszásról, társadalmi és rétegződési modellekről. Mindössze arról, hogy már pusztán a Duna egyik vagy másik partján lakás is meghatározott etnikai, kisebbségtörténeti, gazdálkodáshistóriai jelentéstartalmakkal; de ezen túl, magában a településen belüli világban is eltérő „üzenete” van a „felső” és „alsó” világnak. Nagyobb tömegekre érvényes az, hogy az alvégi/felvégi lakóhely a betelepülés történetével és belső mozgásokkal függ össze, Dunakeszin például a vízközeli település inkább a

73

K É K

vízi embereket, iparosokat, szegényebb népeket jellemezte, ahogyan Göd vagy Nagymaros esetében is, s a magasabban fekvő, áradáskor el nem öntött magaslatokon a tehetősebbek foglaltak házhelyet, telket, gazdálkodásra alkalmas tulajdont maguknak. Ez utóbb a telekterületekre is kihatott, midőn az út épült, mikor a vasutat alapozták Pest és Vác között, mikor az északi/déli szállítás a bal part mentén fontosságot nyert a hadi utak mentén, a hegyek felé, az északi határ irányában, vagy éppen a pesti agglomeráció településekor. Ugyanez Szentendrén épp fordítva zajlott, a város történelmi magja és ennek rangja mindvégig kiemelkedő fontossággal bírt, a lakótelepi, vagy Pilis-táji irányokban inkább már a későbbi betelepülők, a telektulajdonosok, az újjgazdag középréteg keresett életteret. Vagyis, ha azt tekintjük, milyen tényleges és szimbolikus fontossággal bírt a régi és az új lakóter, milyen jelentést hordozott a bir-

Budapest

toknagság, milyen etnikai csoport-kultúrák beszállásolási övezete lett és maradt a történelmi városrész, s melyek szorultak a perifériára, akkor ki lehet talán mondani egy történetileg szerveződő dzsentifikáció lezajlását, ugyanakkor mindez sosem volt anélkül, hogy maga a települési tér, vagy annak egyes részei ne kaptak volna szimbolikus megerősítést, esetleg külön nevet, rangot, mikrotörténeti értéktartalmat is.

Mindennek pusztá leírása és akár térképre vetítése aligha lenne elegendő ahhoz, hogy értsük, értelmezzük és nyomon kövessük a belső változá-

ányalt megközelítést, puha jelentésséget, változó kontextust egyáltalán érzékelni és megfogalmazni („tesztelni”) lehesse, elsőként magáról a helyi társadalomról, a helyi közösség fogalmáról, a megismerés és megértés feladatáról kell alapvető döntésre jutni. Nemcsak magunkkal, kutatók körével, hanem magával a képzelt vagy valódi közösséggel...

Nem kívánok itt pusztá „fizikai” vagy természeti jelenségekkel, egységekkel érvelni, de a közelítés, az esélyes vagy reménytelen megértés és az interpretáció „hasznát” is aszerint kívánom mérni, hogy milyen közelségből és mélységből táplálkozik (vagy táplálkozhat egyáltalán) egy ismeret. A szociológia, demográfiai, társadalomtörténeti „tényeket”, adatokat és folyamatokat lehetséges ugyanis egy jelképes repülőgéppel a táj fölött elszárvánva megállapítani, lehet ottlét és terepszemle nélkül is elmagyarázni, s ellenoldalon lehet a betelepültség, érdekeltség egy igen mély minőségével kiegészítve is megoldani. Talán leginkább egy darázs vagy méhecske feladatahoz, szerepéhez hasonlítanám a magamét, nem pusztán a gyűjtés és használat értelmében, hanem inkább a távolság, a terepismeret, az érzék, a rátalálás esélyeit, egyúttal a „röppenés” ívének és a beszállásoltság mértékének jelentéstartalma szerint. Magát a „lokálisat”, annak több száz vagy több ezer emberre vonatkozó tartalmát ugyanis lehetetlen vállalkozás úgy összefoglalni, hogy az tükrözhesse „mindenki” véleményét, a többség vallomását és értékelését, vagy a kisebbség karakteres máskéntgondolási módjait. „Adatot” formálni egy emberi életútból, egy interjúvallomásból, egy emlékmagyarázóból... – kell ehhez valami szívtelen távolságtartás, avagy az öntudat és világismeret olyan szintje, amelynek nem fáj, ha csak hozzátvetőlegesen az állítás igaza, ha azt nem hitelesíti senki

lehetséges partner, vagy ha kockázatmentesen elsimul a tudható dolgok tengerében... Én ezt – bátornak tűnő, ám önmagára éppoly érzékenyen reflektáló – gesztussal áltudományosnak mondanám, amit viszont okkal kikérne magának mindenki, aki megfelelőnek tetsző, „operacionalizált” adat-darálót működtet a társadalomtudományok manufaktúráinak egyikében...

A Kárpát-medencei és Duna-völgyi helyi társadalmak kutatásának antropológiai aspektusáról

A lokalitás témakörének kutatása a hazai szociológiai, politikatudományi, néprajzi és más társadalomtudományi ágazatok egyik kiemelt témaköre a nyolcvanas évek hajnalától kezdve. Számos korabeli urbanisztikai és várostörténeti vagy városzociológiai forrásközlés mellett „Helyi társadalom” címmel könyvsorozat jelent meg az akkori Társadalomtudományi Intézet kiadásában, igazgatáskutatási kézikönyvek és konferencia-kötetek láttak napvilágot a nyolcvanas évtizedben, s a rendszerváltás önkormányzati struktúra-átalakító modelljének kidolgozásába nagy energiákkal vetették magukat jogászok, politológusok, területfejlesztők és szociálgeográfus szakemberek. Felfedezték (ismét?) a helyit, a lokális érdeket, a helyek önképét, a múlttal és társadalmi-gazdasági környezettel kialakult kapcsolatokat, a táji vagy térségi szemlélet fontosságát. Néprajzi táj, város és vidéke kapcsolatrendszere, majd a régiók lehetősége és jelentése, igazgatási hagyomány és helyi cselekvés összefüggés-dimenziói kaptak új hangsúlyt, vagy újraértelmezési keretet.

A kor és a szaktudományok nyelvén „vizsgálatnak” nevezték mindazt, amit elvégeztek, s valóban, a kutatók s az igazgatási szakemberek mintha „ellenőrizték”, megfigyelték, nyomon követték volna a térségi változás-folyamatokat. A korszellem hatott a szociográfus, statisztikus, önkormányzati szaktanácsadó és párt-emberekre is, úgyannyira,

74

K É K

sok külső hatásait, vagy épp ez utóbbiak lenyomatait a belső jelentésszövegekben. Mindez akkor kap jelentést, ha maguk az érdekeltek, kérdezetek, helyi lakosok igazolják vissza, s nem csupán a kutató fantáziája kreálja. Csakhogy a helyiek, akármelyik településről van is szó, elsődlegesen a reprezentálható pozitív változásokat, vagy a reklamálható negatív trendeket emelik ki az interjúk során, s minden súlyozott véleménynek inkább a másikkhoz, a többihez van köze, semmint a kutató távolságtartóan idegen kérdéseivel. Az interpretáció módja ezért leginkább a folyamatos tesztelés, az alkalmi hipotézisek fölvezetése és látszólag kitartó védelme, ugyanakkor belátó és megengedő kíváncsiság mindazon máskéntgondolások, elbeszélések mentén, amelyek a kollektív vagy kisközösségi emlékezet „átbeszélését”, magánérdeklődés továbbgondolását valószerűsítik, nem pedig az „objektívált” helytörténeti mintákat. Ahhoz pedig, hogy ez

Budapest

hogy ha egyáltalán egy falusi, kisvárosi, lakótelepi vagy tanyai „terep” szóba került, mindjárt úgy tűnt, mintha azt tőviről hegyire átvizslatták volna a számoszlopokat tologató, kérdőíveket kódoló, adatbázisokat konstruáló tudorok. Valamelyest még a helyi értelmiségi szerepek, feladattudatok, közösségi vállalások is ebben a dimenzióban lettek jelentéssé vagy kaptak szerepet a hatalom-ellenes értelmiségi közbeszéd szempontjából.

Nem véletlen ezek nyomán, hogy midőn a hazai kisedkorú antropológiai oktatásban szóba került a lokális terepmunka kötelezettsége, ifjú szakemberek is azonmód arra vetemedtek, hogy a kiválasztott honi terepen úgy vonuljanak fel, mint akik az utolsó szegélylécig lajstromba vennék, kulináris titkok mögé lesve alkotóelemeire bontanák a helyi társadalmak életének, gondolati tartalmainak, rétegzett-ségének minden komplex egységét.

Az eltelt két évtized, s az antropológiai szemléletmód csekély térnyerése azonban arra enged következtetni, hogy mindazt, amit kutattak, tematizáltak vagy megérteni próbáltak, azt a csoportszintű- vagy makro-egységek szintjén regisztrálták inkább, mintsem az interperszonális kapcsolatok, kommunikációk, üzenetek és értelmezések szintjén. A tanult elemzés módok, átvett eszközök, készen kapott adatbázisok is fölöttébb egyértelműen azt szolgálták, hogy akár viselkedéskutató, hagyomány-kereső vagy társadalmi értékrendeket megérteni próbáló szándékok nyomán is elsősorban az legyen „társadalmi ténynek” tekinthető, amiről adatok vallanak. S meglehetősen megkésve lett szempont az, hogy a „tények” vagy adatok (jobbára szociológiai, statisztikai, demográfiai kontextusban érvényes számszerűsége) mellett a társadalom puhább szférái is bekerülhessenek a kutatói érdeklődés horizontjába, s ezek se a maguk „tényszerűségében”, hanem inkább mögöttes tartalmaiban, sugallataiban, mentális „univerzumaiban” kapjanak jelentést. Jelentést annyiban, amennyiben egy-

részt a kérdezett és kérdező viszonya, a kapott válaszok tartalma, másrészt maga a közlés relatív érvényessége, „fordításra” vagy értelmezésre szoruló jellege szorul további reflexióra – anélkül, hogy „evidens” üzenetet hordozna.

Egyszerűbben szólva: úgy vélem, minden kutatás esetében a „vizsgálat” helyett a „szövegolvasás” lenne méltóbb módszertani alapmagatartás, akkor is, ha a kortárs társadalomtudomány (és a helyét egyre inkább kikövetelő antropológia néhány kutatója nem különben) úgy remélné, hogy szakmájának „tudományterületté válása” épp az adatok talicskázása révén válik majd lehetővé. Ezt a „textus versus kontextus” tartományt nem könnyű módszeressé tenni, s olykor még nehezebb elfogadtatni vagy a tudományos közfelfogás részévé tenni. A legtisztább illusztrációként talán kínálkozik itt egy, a kilencvenes évek első harmadában az ELTE Bölcsészkar Kulturális Antropológia Tanszékén megszületett szigorlati dolgozat, amely a „Bevezetés az antropológiai informatika alapjaiba” címet viselte (Piróth István valóban szakszerű könyvtár-informatikai feltáró rendszerekre épülő módszertani írása ez, kétségtelenül első a szakma rövid történetében, s unikum annyiban is, hogy leplezetlen távolságtartással kezeli a kutató és a kutatásra érdemesített társas világ „módszertani” megközelítésének egy lehetőségét, amely talán ismeretes a rokon tudományok terén, de nem éppen indokolt a kulturális antropológia feltáró szándékát bemutatandó). Alább még bővebben visszatérek e módszertani alapvetésre, itt pusztán csak jelezni szerettem volna, hogy a *terepmunka* végzése, a különböző társadalmi közegben kezdeményezett megismerő gyakorlat nemcsak más és más jelent különböző diszciplínák, kutatók és metodológiák területén, de ugyanazon tudományterületen sincs teljes konszenzus a működési alapszabályok egy nem lényegtelen részét illetően.

Tudománytörténeti tény (s a maga módján áldás is), hogy a társadalmi „terepen” végzett kutakodás határai gyakorta változnak, maguk a kutatók is részben követői, részben meg-meg-újítói a bevett megközelítésmódoknak. *Változik tehát a kutatás fogalma is*, s még inkább változnak eszközei. Ez termékenyítőleg is hathatna, ám nem mindig van így. Korántsem mindegy, ki mit tekint információnak, adatnak, közlésnek, jelentésséggnek. Durván körvonalazva véleményemet: antropológus az, aki nem használja a „mintavétel”, az „adatközlő”, a „mintasokaság” szavakat tapasztalatai leírásánál

75
K É K

és értelmezési kísérleteinél. Aki „adatközlőt” mond ember helyett, aki „válaszadónak” tekinti a vallomástevő személyiséget, akit (adott esetben sikerült korántsem könnyed közlésre rábírnia) az oly mértékben tárgyiasít, ahogyan talán megethetik statisztikusok, demográfusok, esetleg szociológusok vagy néprajzkutatók, akik számára az adat egyúttal tény is, nem tartalmazva a rejtett információt, a közöltek viszonylagosságát... De a mentális világba, a személyiség vagy egy csoport spirituális terébe betekintést nyerő antropológusnak vajmi kevés köze lehet ilyesmihez. [Persze a „puszta” szóhasználati párhuzam alapján ellenem vethető, hogy korunk antropológus atyamestere, Clifford Geertz is használja olykor az „adatközlő” (informátor) kifejezést, de nála a jelentések és értelmezések komplexitása nem csupán technika, hanem olyan szemléleti alap, amelyet egész nemzedékeknek tanított meg immár,

megalapozva az interpre(ta)tív antropológiát is. Ő, aki meg tudja különböztetni a formális információt egy emberi megnyilvánulás bonyolultságától, talán megteheti, hogy – mondjuk arra a kérdésre: milyen gyakran van Bali szigetén kakasviadal? – a kérdés válaszát, s a pusztán időhatárok „megvallását” nem tekinti „adatnál” többnek akkor, ha nem ellenőrizte érvényességét, nem hitelesítette más közlésekkel, vagy nem tud mögé emelni negyven oldalnyi részletes és élménydús beszámolót magáról a kakasviadalról és annak egész jelentéséről, gazdasági, szerepstruktúráis,

lés és regisztrálás sokszínűségét képes táblázatokba, mátrixokba, adatlapokba, kérdőív-kódokba taposni, az lehet kiváló szaktekintélye a maga módszertani készletének, vagy „objektíven” képviselheti tudományát, de lehetőleg ne vallja magát kulturális antropológusnak.

Merev állítás ez, s a maga módján éppoly tolerancia-hiányról tanúskodó talán, mint a bírált szemléletmód. De hadd illusztráljam röviden, néhány szövegekkiemeléssel a két értékrend vagy értékszemlélet különbségét... Erre itt azért van szükség, mert mindaz, amit objektív és „szubjektív” ismeretként a Dunáról és társadalmi-kulturális környezetéről, szimbolikus határszerepéről elmondhatok, csakis ebben a kontextusban és viszonylagosságban értékelhető.

A szóban forgó „antropológiai informatikai” dolgozat „származtatott adatokat rendező táblázatokba” tagolja a gyűjtött ismeretanyagot. „A valóság megragadása több objektíválható, számszerűsíthető, és ezért ellenőrizhető vizsgálatot igényel” – írja (21. p.). Az empirikus kutatás – vagyis a terepmunka – segítségével megszerzett ismeretek rögzítése szerinte operacionalizálható, adatkezelési technikák révén az ismeretek halmaza gyorsan, pontosan és maradéktalanul rendszerezhető... (4. p.). „...Az antropológus a vizsgálat során információkat képez... [...] tehát az antropológiai vizsgálat funkciója antropológiai információk előállítására, végzője pedig az antropológus” – vélekedik (31. p.). A kutató vizsgálatának tárgya az egyes elemek (objektumok, illetve azok együttesének) összefüggései – hivatkozva a szerző Borsányi László egy 1991–92-ben elhangzott terepmunka-feldolgozó szemináriumának megállapítását. Ebben az összefüggésben az adat a táblázat és skála révén válik információvá, ezért a kutató feladata az adat- és táblázat-szervezés, illetve a

logikai adatmodellek elemzése (36. p.). Ugyanis „Damoklész kardja fejként fölött...: amit éppen most megfigyelünk és rögzítünk, vajon összefüggésben áll-e eredeti kérdésfeltevésünkkel, kutatásunk valódi céljaival”, s ha információink nemcsak kezelhetetlenek, de utólag nem is igen ellenőrizhetők, mert újabb adatfelvételnél már más arcukat mutatják vagy másként hangzanak el, akkor hogyan leszünk képesek a hitelesség igényével földolgozni, összefüggéseinek megragadásával tudományos igényű tanulmányba foglalni...? (4. p.).

Talán árulkodó lehet az is, hogy a szerző szerint „a leírni kívánt objektumok fogalmi kategóriáit nevezzük egyednek” (34. p.) – vagyis az egyed nem bizonyosan személy, még kevésbé személyiség, sokkal inkább a fogalmi kategóriák foglalata, porhüvelye vagy épp egy kívülről a kutatásba hozott fogalmi kategóriát megjelenítő valami... Mint a szerző is finoman elkülöníti: az informátor nem okvetlenül azonosított személy, az adatközlő viszont minden esetben az (30. p.). Ennélfogva „antropológiai tény a terepen szerzett adat” (24. p.). Egy ismeret, antropológiai tény megszerzése a terepmunka egy kulturális eseményének tükröképe, közlés, melynek értelmezése a közönség által elfogadott konvenciók, szintaktikai szabályok alapján lehetséges (26. p.). „A vizsgálat szabályainak összességét operacionalizációnak nevezzük” (hivatkozva újfent Borsányi előadását a 30. oldalon).

A dolgozat gondolati és szövegszerű földidézését ennél tovább nem folytathatom. Nemcsak azért, mert az a vád érhetne, hogy oktatóként egy volt hallgatóm szemléletmódjának totális kritikájára törekszem, s teszem ezt utólag, nem pedig jó előre tettem, mikor diákom volt... Hanem mert a lényeges kérdésnek itt nem az adatgyűjtés vagy -feldolgozás teoretikus részét tartom, hanem magát a szemléletmódot. A dolgozat ezt követő (hozzávetőlegesen, s ha a pontoskodóan szakszerű adatközlés hangnemében

politikai és szimbolikus univerzumáról. Meggyőződésem, hogy óriási különbség van a választópolgár mint adatközlő, a repülőtéren tájékoztatói szolgálat mint adatközlő, és a bonyolult kulturális öröksége birtokában formális tények mellett sokrétű jelentés-hátteret is ismerő vagy közlésre érdemesnek tartó ember között. Ezért a pusztán adatot, még több másikkal összefüggésben sem tekintem magában véve jelentéshordozónak, csupán helyi értékű jelnek, amely csupán kontextusaival együtt ér valamit, magánvaló tartalma éppúgy lehetetlen, mint a térben egyetlen pont egzakt meghatározása.]

Még egyértelműbben szólva: bár az antropológia „módszertana” nem egyféle, sőt kifejezetten sokféle törekvést tűr meg a maga keretei között, változékony mivoltában sem tekinthető alapvető kritériumának a kutatás *operacionalizálhatósága*, sem pedig „objektív” jellege. S aki a tapasztalás, érzéke-

Budapest

kivánok szólni magam is:) 47,3%-a hasonló felfogásmódot tükröz, maradék részében egy községi adattárból vett alapanyag gépies feldolgozásával illusztrálja, miként lehet kartotékolni az embert. S bizonyos vagyok abban, hogy ennek a megközelítésmódnak is szólnia kell valamiről, hogy nem veszt minden élőlényt egyszerűen „adat-számba”, s hogy mindennemű adatgyűjtés vagy forráskutatás fontos lehet a további feldolgozásokat megelőzően, főképp ha hasonló feltárások vagy adatbázisok nem állnak rendelkezésre. De abban is bizonyos vagyok, hogy a kutatás és az előzetes tudás igénye, a felkészülés és az érdeklődés irányának hozzávetőleges betájolása még nem adhat okot az adatbázis-építésre és impozáns operacionalizálásra – mert ez egyszerűen nem ebbe a szakmába való eszköztár! Ahogyan a vérvétel, az ujjlenyomat-készítés vagy az anamnézis sem, hogy a „vizsgálat” mentén főlsejő fogalmakat cibáljak ide rögzvest. Meggyőződés, hogy lehet (sőt gyakorta van is) prekonceptió egy érdeklődés megindulásakor – jó értelemben véve azt nevezem prekonceptiónak, amely előfeltevést, előzetes értelmezést, magánérdekű magyarázatot tartalmaz a teljes bonyolultságukban még nem ismert társadalmi jelenségek egy köréről, összefüggéseikről vagy jelentéseikről. Viszont azt a helyzetet, amelyben a kutatói képzeteket maguk a társadalmi „tények” nem győzik meg, nem terelik más irány(ok)ba, nem képesek befolyásolni – antropológiai értelemben nem nevezem kutatásnak. Ugyanis adatokat gépektől is lehet kölcsönözni (lásd hálózati adatbázisok, statisztikák), az emberektől jövő beszámolók és vallomások, értelmezések és emlékezések ebben a kontextusban csak „zavarhatják” a „pontos” képet, melyet rögzíteni vagy közölni óhajtunk; sőt, e tekintetben semmi szüksége a kutatónak arra, hogy „megzavarják” a társadalom vagy az emberek bonyolalmas, nehezen áttekinthető viszonyait, nélkülük is képes lehet elméle-

tet gyártani valamely gondolatmenet mentén...

De, félretéve a rosszmájú piszkálódást, ha a kérdésfeltevő és választ kereső mégis „megmerítkezik” a mélyben, akkor nem illik csodálkozni meglepő fordulatokon, nem igazán ésszerű ragaszkodnia előfeltevéseihez, nem kell meghasonulnia vagy „tudománytalan” képzelmenyekbe kapaszkodnia, sőt „Thodományos” evidenciákban sem kell elbotlania... – elegendő, ha arra figyel, amit a változatos világ jelez, közöl, sugall, sejtít, s ezt követően sok-sok aprócska teszt során módja van ellenőrizni belátásai érvényességét. Rugalmasnak illik lennie, ha akárcsak minimális szinten azt várja másoktól, hogy elfogadják, megértsék a kérdéseit, megajándékozzák egy viszonzatlan válasszal, kiszolgáltatassák magukat az ismeretlen „tudós” információgyűjtő és -forgalmazó hajlamának, s hagyják elvinni maguktól azt a többlet-tudást, ami magának a kutatásnak is eredendő célja volt.

A társadalomkutató elég vegyes figura: a kulturális antropológia (avagy a komplex kultúrakutatás) fogalmi apparátusával leírható gyűjtőfogóként és vadászaként, termelőként és kereskedőként, valamely idegen rendszer követeként és katonájaként, tudománya (adott esetben magas rangú) uralkodójaként és akár valaminő hazárdőrként is, akinek viselt dolgairól a legkevésbé a helyi társadalomnak lehet fogalma. Ezért maga a kutatási helyzet, a kérdezés és válaszolás joga/lehetősége igencsak megkívánja a rugalmasságot a jelenlétben, a kérdésben, a válaszadásban, a megértésben, a közvetítésben, a „szövegolvadásban” éppúgy, mint az emberek közti viszonyok kezelésében, ajándék és csere, értékbecslés és -közvetítés situációiban. Nemigen illik bevallani, pedig elemi terepkutatói tapasztalat is igazolja, hogy a fennköltlen föl-épitett kutatási tervet oly könnyen

befolyásolhatja a véletlen változások legkisebb hatása, hogy pillanatok alatt romba dőlhet – ha bevallják utólag, ha nem. De hogy miképpen szövi az értelmezés hálóját a kutató a terep és az emberek köré, aligha igazolhatja jobban az a tény, hogy maga a terep, az ott élő emberek, a hely lakosai, kapcsolataik, rejtett viszonyaik legalább oly nehezen kezelhető hálót szőnek a kutató köré. Emlékezetes példa erre, amit Clifford Geertz ír le a bali kakasviadal elemzésekor, a hosszsan tartó történeti, nyelvi, politikai, szociológiai, vallási ismeretgyarapítás dacára is „döcögösen” haladó beillesz-

77

K É K

kedés és a hirtelen menekülés alkalmával kialakuló szerepazonosság és helyzetközösség nyomán megnyíló emberek megközelíthetőségéről. S ha ehhez a kutató minden kérdése és értelmezési kísérlete közé „szűrőként” beiktatja a maga hozott tudásának fénytörő szerepét, felméri és irányítani tudja a nyitottság mértékét, illetve tudatában van a másság-tűrés fölöttébb fontos szerepének, akkor már valóban egy kis esélyt nyer arra, hogy egy idő múltán talán már nem fogja tökéletesen félreérteni a helyzeteket és válaszokat, nem fogja elemi értéként kezelni a kutatói másságot sem...

Miféle kutatói másságról van itt szó...? Nem kerithetek módot itt mindegyik említésére, de utalni is elegendő arra, hogy például a tér- és időszemlélet mennyire más a bennszülöttek kultúrájában és a kutatóéban, vagy akár a paraszti életformát vivő és a kutatói-értelmiségi létmódból érkező ember szemszögéből, s hogy

mennyire mások az északiak és déliek, a zsidók és a keresztények, a mítoszok és ritusok, az életcélok és értékrendek, a halálképek, a drogfogyasztásról vallott nézetek, az „akadémiai” és a köznapi szótárak, stb. A Duna-medence vagy a Duna teljes hosszában „mért” kulturális sokszínűség és identitás-meghatározó komponens-együttes tehát nemcsak lehetségessé, véleményem szerint egyenesen kötelezővé is teszi a kutatóknak azt a távolságtartó, distinkció-teremtő attitűdjét, amely másként és másként tekint honos vagy őslakos népekre, mint „jöttmentekre” (erre példákat akár a Csal-

tár-szereppel, technokulturális vagy települési funkcióval, gazdasági vagy kulturális hagyományfenntartó szereppel. Erre mintegy ráadásként jön csupán, hogy a kívülnézeti kép (lett legyen az hadúr, királyi adószedő, káptalani notáriusé, tanácshatalmi komisszáré vagy megyei tanácsi térségfejlesztő mérnöké) miképpen találkozik – s találkozhat-e egyáltalán – a helyi társadalom önképével, annak reprezentált vagy rejtkezve maradt intonációival. S még minderre felülbírálati vagy megértési feltételként számítja rá a megértés vagy a félreértés palástját maga a kutató, aki ha igyekszik is a kép teljességét szem előtt tartani, olykor maga sem tehet arról, hogy helyenként homályosan vagy csak egyes térfoltokat láthat be.

Aki pedig mindeme másságokat, feltárási és megértési, reprezentált és rejtve maradt kulturális tartalmakat átfogni képes lehet, az ugyanakkor azt a veszélyt is szükségképpen kell vállalja, hogy összefoglaló vélekedésének (vagy okadatolt ismeretanyagának) épp annyi az érvényessége, amennyit a megismerés mélysége és intenzitása éppen ott és akkor megengedett, s amennyit a változások pillanatait követően még elfogadhatónak tudnak mondani bárkik, akik a pillanatok értelmezői voltak vagy lesznek. A kulturális antropológia ekként tűnhet olybá is, mintha a pillanat művészet, valamely művészeti vagy intellektuális gesztus időlegessége jellemzné, s nem volna méltó a tudomány jelzőre. Ez pedig részint így is van, de tekinthető éppenséggel ellenkezőleg is: mindaz, ami nem hajlamos a pillanat változásait nyomon követni, s nem hajlik a hatások regisztrálásra, a lehetőségek tudomásul vétele irányába, még művészetnek is kevés, hát még tudománynak...!

Kísérletem, hogy a Duna-völgyiség néhány lényeges elemét megragadni próbáljam, minden esetlegessége dacára, éppen ezért tükrözi látszólag a ne-

hezen igazolhatóság tudományos (?) kritériumrendszerébe nem illő elemek túlsúlyát és esetlegességét, ugyanakkor talán számíthat arra, hogy épp azok, akik nem föltétlenül a tudományost, de a mindennapjaikra érvényesen vonatkoztatható, lényegi tartalmakat fölismerhetik benne, ezáltal ne az idegen tájékozatlanságát, vagy a valóságidegen tudós közömbösségét érzékelték, hanem inkább azt a megértő attitűdöt, amelyet az intuitív antropológia (Papp), a mentalitáskutatók, a mikrotörténetírás, a kollektív emlékezetet elemző történeti kérdésselvetések, meg a szociálpszichológiai vagy identitásföldrajzi (Bugovics) ráközelítések tettek igazolhatóvá az elmúlt év(tizedek)ben. Mindezek közül itt most csupán egyetlen aspektust emelnék ki: a helyi világ, a lokalitások fogalmát, melynek áttekintő elemzése nem kerülhet bele ebbe az összefoglalóba, de amelynek figyelembevételével nincs térségpolitika, nincs ágazati fejlesztés, nincs településtervezés, sem nemzeti vagy nagytáji identitás, amely érvényes lehetne. Sem a Duna-tájon, sem pedig távol ettől. E szemléletmód lehet idegen az olvasó számára, s lehet túl „új” a kutató számára, de mentségemre szolgáljon, hogy alapjait nemcsak a reformkori haladó értelmiség szemléletmódja, Jászi Oszkár dunai konföderációs elképzelései, vagy a második világháború utáni hatalmi tömbösödés foglalta részben-egészben magába, hanem magának a Duna-tájnak lakossága, identitás-tudata, helykeresése és önmegfogalmazása nemkülönben.

Egy politikai „átnézetre” alkalmas kérdéskör: a helyi társadalom

A „helyi társadalom” fogalma könyvhosszan tárgyalható tematika; kutatási irányzatainak ismertetése (elnagyolt módszertani áttekintéssel együtt) korántsem fér bele egyetlen összefoglalásba. Kutatásmódszertanból amúgy is rendelkezésre áll a földrajztudomány számos ágazata, táj- vagy ter-

78

K É K

lőközben, akár a Duna–Tisza közén, akár Dobruzdza vidékén is bőséggel találni), másként érzékeli és kutatja az erőteljes identitással rendelkező vagy azt elhalványodni hagyó népcsoportokat (így mondjuk a dunai svábok német, osztrák és magyar folyó menti vidékeken kutatott csoportjainak önonazonosság-tudatát leíró forrásokat is másként és másként olvas); továbbá, ha mai kutatóról van szó, azoknál nemkülönben evidenciaként kezeli nemcsak azt, hogy egy településről vagy népcsoportról, szubkulturáról vagy tájtörténetről miként írunk (pl. Glatz és mtsai Duna-kötete vagy a kalocsai szállások népeiről szóló Bärthtanulmányok sora), hanem azt is, hogy egyazon táj vagy település az egyes történeti dimenziók szerint miként jelent meg a szaktudományokban, a helyi kiadványokban, a turisztikai kalauzokban, a történeti kézikönyvekben, s miképpen azonosult a neki kívülről felülről szánt térségi besorolással, ha-

Budapest

mészetföldrajz, településtudományok közül a város- vagy vidékfejlesztés, az iparosítások elméleti és korszakai, az agrárreformok időszakai, a Duna-szábályozás és hajózás hullámai, s egészen a „dunai civilizáció” programjának meghirdetéséig (Lengyel) kínálkozik a regionális tervezés, a térségpolitika, a kulturális ökológia seregnyi teóriája is. Ami pedig a kisebbségkutatási vagy éppen kulturális antropológiai megközelítéseket illeti, ott van több dunai kutatóintézet tengernyi kutatása, ott van a határkutatások és etnoföldrajzi kutatások végtelen tömege, s kínálkozik Borsányi László alapvetése, Piróth István kutatás-metodológiája, meg számos egyéb kutatás-módszer-tani kezdemény is ... Újat ezek alapján, vagy ezekhez képest legföljebb szemléletmódban adhatok, ha egyáltalán lehetséges ilyen...

Új lehet talán az ószinte *vallomás* arról, hogy bár ezzel próbálnék érvelni, erről a területről jövet és onnan nézvést fogalmazom meg, amit tanulmányomban érintek, ám mégsem tudom egyértelműen állítani, hogy lenne valamely specifikusan „antropológiai terepmunka-módszertan”, amely teljességgel alkalmas e tér-identitás „leképezésére”. Inkább azt állítanám, hogy a kulturális antropológiában és komplex kultúrákutatókban jobbra kölcsönvett módszerek, követett és megújított eljárások vannak, érvényes kérdések és rossz hipotézisek, nyitottság és érzékenység, sűrű leírás és adekvát interpretáció. Étikus és/vagy émikus (azaz: fonetikus = alaki, illetve *fonémikus* = tartalmi, lényegi, mélységi) megközelítés egyaránt lehetséges. Az antropológiai gondolkodásban akár a belülről kifelé nézés (kitekintés), akár a távolról-kívülről ráközelítés (belemélyedés) egyaránt és egyformán vitatott, épp annyi kutató és kérdező számára elutasított, mint amennyi számára elfogadott.

Ha immár beljebb merészkedünk abba a körbe, ahol a definíciók készülnek, rögtön érzékeljük, hogy (ügymond: egzakt) tények helyett kö-

tetnyi a *körülírás*. A lokális tudás szempontjából a helyi társadalom lehet a saját életkörnyezet, a helyi identitás feltűnés módja, lehet egyben lakóhelyi egység, öngazgató közösség is, vagy területi érdekcsoport, *communitas*, mikrotársadalom, együtt élő közösség, elsődleges közösség, lakópolgári „mitudat” határolta egység, kicsinyített makrotársadalom, stb. egyaránt. Melyik hát igazándiból, és ha nem egyik vagy másik, akkor melyek együttese, állandó vagy időleges komponense?

A lokalitás, miközben a nyolcvanas évek elejéig szinte nem is volt megfogalmazott tünemény a magyar társadalomtudományban, ma már annyi mindent tartalmaz, hogy szinte „kinötte” kereteit. Annyit bizonyosan tudunk róla (s épp azoktól, akik számára a belső, a saját tartalmakat jelenti, nem pedig a külsőt és idegent), hogy nem valami „nagy egésztől” elkülönült szféra, nem sziget (s ha az lenne is, úgyszintén megvolnának környezeti kapcsolatai, mint például a városnak a saját vidéke, a pusztának és ökológiai környezetének egysége, a falugazdaság és a globális piac, a helyi kultúra és az információs társadalom kölcsönhatásainak egyvelege, a nemzeti kultúra szimbolikus rendje, vagy épp a korszak interpretációinak, eseményeinek és narratíváinak, interferenciáinak változó struktúrája, ..., stb. Ha pedig a lokális (mint jelző) nem szükségképpen csak a globális ellenpontja egy meta-diskurzusban, hanem a helyiek számára is értelmezhető, akkor már könnyű a felismerés, hogy mint jelentéshordozó nem is egynemű, hanem belsőleg tagolt, rétegzett, megosztott és kifelé megannyi kapcsolattal, érdekvonalommal bír is.

Ám ez még mindig javarészt csupán egyetlen téri-történeti pillanatban megfogalmazott jelenség így – mintha a Duna fogalma mindenkinek csupán a hullámzó víztömeg egyetlen kiemelhető, cseppnyi jelentőségű vízmintá-

ját jelentené, holott nemcsak a Duna hömpölyög évezredek óta a tájban, de maga a „helyi-ség” is elszenvedett többféle jelentésváltozást:

A legjellemzőbb a térszemlélet változása volt az újkor óta: az egykori zárttság, védekezés, belsőleg átél *saját tér* (köznapiban szólva: a *dobozba* zárttság érzése, a szobai rendezettség, a kockaház) helyett immár az univerzumra hasonlít a formája, *relacionista* képzet fejezi ki inkább, térbeli pontok közötti kapcsolat, kölcsönviszony. Erre olyan példák hozhatók, mint a *primitív* társadalom tér-képzete, amely változásában kettős: egyrészt ismert *topológiai*

79

K É K

helyszín, „belakott” táj, antropomorfitizált természeti környezet; másrészt *mitikus* tér, folytonos jelen idővel és megismerésített tárgyi tartalmakkal... Ugyancsak példa az *archaikus* vagy tradicionális tér, amely a (profán) *élettér* és a *szakrális tér* teljes egészeként formálódik, a kettő együtt alkot komplex univerzumot, kölcsönösen feltételei egymásnak. Ugyancsak példa a *modern* tér-átélés kiformalódása, mely szélesebb horizonton, az univerzum egyszerre több terében keresi vonatkoztatási pontjait. Ráadásul e modernitás mentén szemlélve a topológiai tényeket, a társadalom egyik meghatározója immár a sok *mozgás* is, „kitágult” az átfogható, megismerhető, kezelhetőnek tartott horizont; nyitottabbak lettek a határok, átjárhatóbbak a *kommunikációs* és mentális térhatárok, maga a tér is fölvette a „negyedik dimenziót”, ugyanis a sebesség és idő jelen van benne mint olyan komplexum, amely (akár tech-

Budapest

nikai mozgásról van szó, akár információkérő vagy eszmékérő) egyre csökkenő arányban egymással, át-meg-átjárja a létező határokat is, és kialakítja azt a képzelt közösséget, amely például a nemzeti kereteken túli csoportokat, etnikumokat, kulturális mintákat is a saját nemzetéhez sorolja, abba tartozónak véli. S épp ezen a ponton kell visszautalni a Dunának mint kultúrák közötti közvetítőnek, vezérfonalnak, a köztességet és időlegességet egyszerre tartalmazó mozgásnak megtestesítőjére.

Párhuzamosan a lokalitásfogalmak változásával vagy térbeli terjedésével,

még a terepmunka jelentősége, kiemelt rangja is a szaktudományban, empátia és intuíció egymást kiegészítő volta szintúgy más jelentőséget kapott, s velük kerül összefüggésbe a „más népek gondolatairól és érzéseiről” szóló „résztevő megfigyelés”, az empirikus tapasztalatok igazolhatósága, egyáltalán a forráshasználat bővülése az írott anyagok melletti orális történelem, kollektív emlékezet-kutatás révén. Az ilyen leírások készítésének nehézségeit „inkább a terepmunka, semmint a tanulmányírás problematikusságában látják az antropológusok” – véli Clifford Geertz. Ha megfigyelő és a megfigyelt közötti kapcsolat sikeres lett, akkor – ahogyan sokan vélik – a társadalmi tudást és a társadalomról megfogalmazódó tudást úgy kell immár felfogni, mint „szerző” és „szöveg” viszonyát, vagyis a kutató és a tudás kapcsolatában az utóbbi, szerzői művel igazolható teljesítmény lesz figyelemreméltó.

Mindez azért kardinális jelentőségű ma már, mert például a Duna esetében nem csupán egyetlen topológiai egységről, nem egy tanyáról vagy lakótelepi garzonlakásról van szó, hanem magának a folyónak hőmpolygése is folyamatosan befolyást gyakorol a kutatásra és a kutatói magatartásra. Saját kutatásomat kezdve még számos esetben vagy több interjúalany személyét illetően talákoztam a Duna mint ökológiai univerzum védelmére és ápolására fölesküdtött szakemberekkel, akiknek azonban két-három év múltán már változott a beállítódása, s ma már kevesebb energiát szánnak esetleg a Duna-jelenség ökológiai védelmének mozgalmi szintű fenntartására, mint egykor. A társadalmi változást és felfogásmódokat kutató azonban, aki javarészt tapasztalata alapján ír elemzést, úgy találkozik ezzel, hogy amit néhány éve maga is koncepciózusan képviselt, abban esetleg magára marad, viszont az események

sodrása új és új közegbe juttatja, ahol akár mások, akár ugyanazok az interjúalanyok sem ugyanazt mondják már, így hipotézise lehetett akármi-lyen pompás vagy pontos, azonban utóbb igazolhatatlan, mert változik a helyszín, változnak a szereplők, a konfliktusok, az erőviszonyok, a kultúra használóinak egész köre. Mindez nem akadályozza annak, hogy a terep tőle elváljon, elidegenüljön, s véleményét nem kell okvetlenül megváltoztatnia, csak „igazítania” érdemes a változásokhoz. Következőleg (ahogyan az a kutató terep, a „benszülöttek” és a kívülálló kutató kölcsönviszonyában talán mindig is megvolt), a kutató talán már öt perc múlva, hogy terepét elhagyta, „azzal vádolható, hogy érzéketlen, az embereket tárgyakként kezeli, hogy csak a hangokat hallja, de nem a zenét, és természetesen azzal, hogy etnocentrikus. Ahogy az intuíciónak hagyatkozó szerző is lehet impresszionista, aki az embereket bábuként kezeli, aki nem létező zenét hall, és természetesen szintén etnocentrikus.” (Geertz, 1994)

Egyszóval maga a terepmunka, a megismerés mélysége, a megértés bátorsága és teljessége eleve sem kínál többet, mint „fordítási” lehetőséget, egy textus kontextusba ágyazását. A meghallott szót, a felgöngyöltetett összefüggéseket, vagy a gyűjtött anyag vonatkozó részét a kutató nemcsak a táj, a nép, a nyelv vagy a jelentések „dialektusai” szerint raktározza el, hanem először a megértéshez szükséges formába le is fordítja, értelmezi magának, majd a rendszerezés és a jelentésadás során, otthoni környezetében még egyszer „lefordítja” a tudományos közösség nyelvére, így interpretációja nemcsak kettős, de kétszeres torzítást is elszenvedhet. Mindezt a társadalomtudományi kutatásokban nem szokás érdemben figyelembe venni, mintha bizony az interjúk, adatok, „tények” önmagukért beszél- nének, különösebb értelmezést vagy jelentésadást sem igényelve... De a kulturális antropológust nem érdekelhetik

80
K É K

a lokalitáskutatások szempontrendszere is többdimenziós lett. Elsőként kutató és kutatót átalakult viszonya által; ebben a leírás és a megismerés mechanizmusai már meghaladták az egykor hierarchikus viszonyt (Fényes Elek szótára például, ha közöl is változásokat, csupán multibeli tájékozódáshoz használható a Duna-mente települési szempontjából, viszont a térség geográfus, szociológus, néprajzos kutatói egy sor olyan fogalmi bővítéssel gazdagították a tudható tényeket, hogy azok maguk relativizálják részint az adatokat, részint a jelentéseket is; de a térség szakirodalmát tanulmányozva az is átlátható, hogy a mai, kortárs kutatások ugyancsak eltérnek már a korábbiaktól, több társadalmi dimenziót vesznek figyelembe). Mindezek szoros összefüggésbe kerülnek a társadalmi terepeken végzett konkrét kutatásokkal, s még inkább e kutatások összeolvasása, átértelmezése, másodolvasata szempontjából! Átalakult

Budapest

pusztán a dialektusok válogatásai, összehasonlító tartalmak, a lenyomatok vagy a „dokumentumfotók”, hanem mindig inkább az a társadalmi közeg foglalkoztatja, ahonnan információit gyűjtötte, ahol a kutatás közben ember kapcsolatai lettek, ahol értelmet nyert maga a kutatás, s azon belül minden adat, jelentés, összefüggés is.

A lokalitás, a helyi társadalmi történetés ráadásul mindig előbbre van a helyi tények, jelenségek értelmezésében, mint a kutató. Legalábbis a saját verzióját sokkalta előbb birtokolja mindarról, ami a kutatónak esetleg feltűnhet, de talán még jelentőségét nem is érzékeli. A helyi világnak messzebbre nyúlik vissza története, jelentéstörténete, funkcionalitása, szimbolikus tartalmának egész arzenálja is. A kutató önképe – még ha a legfelfoglatlanabb szemüvegét viseli olykor – aligha más, mint elkötelezett érdeklődések belső gerjedelme, feltörő kíváncsiság és tudásvágy, amelyről később, terepmunka-beszámolója idején kénytelen számat adni. Clifford Geertz idézi: „Nem azért írom ezt a némileg egoista beszámolót – írja mentegetőzve, miután ismertette tereptechnikáját, nyelvi képességeit, életmódját a szigeten, és így tovább –, mert azt gondolom, hogy az antropológiának könnyű olvasmányoknak kellene lennie..., hanem mert az antropológus és az embercsoport viszonyának leírása tanúskodik az eredmény természetéről. Ez mutatója annak, hogy az emberek mennyire befogadóképesek – bizonyos népek nem tűrik az idegent, mások pedig könnyedén befogadják” (Raymond Firth: *We, the Tikopia*; 1936:11).

Firth itt egyértelműen a hitelességről és hitelképességről beszél, (mint arra Geertz is figyelmeztet), s a kutatók általában is folytonosan vergődnek egyfelől a tudományos aggodás (hogy nem tud elég távolságot tartani) és a másik humanista aggodalom (hogy nem tud eléggé bekapcsolódni) között. Küzdelmük ugyanakkor mindörökké kiegyensúlyozatlan marad: „Az antropológiai elkerülhetetlenül

összetelalkozást jelent a Mászággal. Mindazonáltal az etnográfiai távolságtartás, amely elválasztja az olvasót az antropológiai szövegektől és magát az antropológust a Mászágtól, túlságosan is gyakran merev és időnként mestersegesen eltűzött. Ez számos esetben ahhoz vezet, hogy a Másikat kizárólag mint primitívet, furcsát és egzotikust látják. Az a szakadék a legfőbb akadály a Másik lényegi megértésének, mely az ismerős »mi« és az egzotikus »ők« között húzódik. Ezen csak úgy lehet túllépni, ha valamilyen formában részt veszünk a másik világában” (Loring Danforth: *The Death Rituals of Rural Greece*. New Jersey, 1982:5–7. című művéből).

A kutatói szerepvállalás, a megismerés- és megértésmódok különböznek abban is, hogy a társadalomleírások milyen megismerői szerepet tükröznek, mit közvetítenek a kutató attitűdjéből és vállalásának egészéből. Megoszlanak a kutatási anyagok és szerzői magaviseletek (mint ezt Geertz alaposan illusztrálja) a téren is, hogy a „résztevé megfigyelés”, illetve „szerzője”, az etnográfiai írások „...nemcsak ott voltam, hanem egy voltam közülük, az ő hangjukon szólok” hagyományát képviselve, az etnográfiát egy különösen bensőséges területté teszi: a megnevezést az önellenőrzés és az önátalakítás kérdésévé, az írást pedig az önleplezés formájává. [...] Malinowski abban reménykedett, hogy képes lesz önmagán túlhaladni úgy, hogy a „benszülöttek nézőpontjából ír etnográfiát”; leghűségesebb követőinek többsége számára az írás az önbecsapás félelmét kelti.

Végül, Benedict sematikus portréiban és összefoglaló értékeléseiben, az antropológiai írások önreflexív természetének – hol vagyok és hol vannak ők – egy újabb oldala tűnik fel különösen tisztán: az a mód, ahogyan az ilyen írások egy időben szólnak más társadalmakról, míg aiszóposzi módon kommentálják a saját társadalmat is. Egy amerikai számára

teljes és egész összefoglalót írni a zunikról, kwakiutlokról, dobukról vagy a japánokról, egyúttal az amerikaiakról szóló teljes és egész összefoglalást is magában foglalja; azáltal, hogy vidékivé, egzotikussá, komikussá, önkényessé, varázslóvá és szamurájá teszik őket. Benedict ismert relativizmusa nem annyira szisztematikusan megvédett és következetesen fenntartott filozófiai álláspont volt, mint inkább mások bizonyos leírás módjának a terméke, amelyben a távoli furcsaságok kérdésessé tették a hazai feltételezéseket.

Szerzőként „jelen lenni”, s ezt az írásban is érzékelteni, mindenestre leg-

81

K É K

alább ugyanolyan nehéz, mint a személyes „jelenlét” kivitelezése, amihez végül is alig van többre szükség, mint egy helyfoglalásra és egy beutazási engedélyre; arra, hogy el tudjunk viselni bizonyos mértékű magányosságot, a magánszférába való behatolást és a fizikai kényelmetlenséget; enyhe kiütéseket és megmagyarázhatatlan lázakat; tudni kell mozdulatlanul várni művészi támadásokra és elég türelmesnek kell lenni ahhoz, hogy végtelen szénakazlakban láthatatlan tűk után kutassunk. A szerzői jelenlét megvalósítása egyre nehezebbé válik. Figyelmünknek legalább egy részét sikerült a terepmunka bővületéből kiragadni, mely oly sokáig tartott minket rabságban, és ezt a figyelmet átírányítottuk az írás varázsára. Ennek nem csak az az előnye, hogy ez a nehézség érthetőbbé válik, hanem az is, hogy meg fogunk tanulni érzékenyebb szemmel olvasni. Száztizenöt évnyi (ha a hivatásunkat, szokás szerint Tylortól számítjuk) kijelentő módban írt próza és irodalmi

ártatlanság éppen elég volt ehhez.”
(Geertz, i. m. 367–368.)

Budapest

Tehát az „ott lenni, itt írni” dichotómiája eleve a helyi érvényű tudásnak áttemelése egy univerzalistább dimenzióba. Az antropológiai kutatás és az antropológiai szakírás nem azonos helyszínen zajlik. A kutató beláthatja, felfoghatja a helyi társadalom „józan esztét mint kulturális rendszert” – a „mély megértés” technikája azonban már nem a helyi tudás része, nem a kutatással szükségképpen együtt járó vállalás, nem is a kutató személyiségének elemi tartozéka. A „benszülöt-

a kölcsönös sértésváltásokat ezek értékről és jelentőségéről – ám mihelyt a kultúrát és magát az emberi viselkedést szimbolikus cselekvésnek tekintjük, értelmét veszíti a kérdés, hogy a kultúra mintába rendezett magatartás vagy lelki-tudati szerkezet-e, vagy akár e kettő keveréke. Sziklák vagy álmok, helyi vagy globális, ősi vagy modern – mindegyik ebbe a világba tartozik, a kérdés inkább arra vonatkozik, mit jelentenek, mit fejeznek ki előfordulásukkal és közreműködésük révén.” (Geertz, u. o. 177.)

A kulturális elemzés (és ebben az értelemben a helyi társadalmak megértése is) „jelentések találgatása (vagy annak kellene lennie), a találgatások értékelése és magyarázó következtetések levonása a leghelyesebb találgatásokból. A leírásnak három jellegzetessége van: értelmező, a társadalmi beszéd-folyamatot értelmezi (azaz megpróbálja kiszabadítani esetleges körülményiből), illetve tanulmányozható formában rögzíti – s egy negyedik tulajdonsága, hogy mikroszkopikus (kis szobában is történhetnek nagy események). A leírás során éppúgy nagybetűs realitásokkal kerülünk szembe: Hatalom, Változás, Elnyomás, Munka, Szenvedély, Presztízs, amelyekkel a történészek, politológusok, közgazdászok, szociológusok – csak éppen otthonos környezetben és otthonos formában találunk rájuk, épp ez az etnográfia előnye. Hibája viszont, hogy ismeretlen indián törzsek között vagy óceániai szigeten gyűjtött anyagaikat nagy falitérképekre festeni kívánó kutatók becsúgya olyan modellek kifundálásában kapott fontos szerepet, amelyek a kutatások előrehaladását igazolandó, a helyi igazságoktól az általános elképzelések felé lendültek, s ennyiben többet ártottak, mint mindaz, amit a mintanagyságok megszállottjai (a szociológusok), a mérések fanatikusai (a pszichológusok) vagy a csakis aggregátumokban gondolkodó közgazdászok hi tudtak találni ellenük. A „mikrokozmosz modellek” és a „természetes kísérletek” túlzásai: „égbolt egy homokszemcseben,

vagy a lehetőségek messzi túlsópartja.”
(Geertz u. o. 189.)

Pedig a kutatás helyszíne nem azonos a kutatás tárgyával: az antropológusok nem falvakat, törzseket, városokat, szomszédságokat kutatnak, falvakban kutatnak...! Kis egységekben, kis jelenségeket, apró történéseket kell megismerni, a különböző problémák különböző helyszíneken és azonosakon is kutathatók. Ugyanez a helyzet a helyi társadalmakkal: „kis történetük” a nagy társadalmi történelektől eltérő, nemcsak „helyi változat”, nemcsak más történet, de mögöttes tartalmai is szimbolikus üzenethordozók. Az elemzés annyit tesz, hogy kiválasztjuk a jelentésteli struktúrákat (bevett kódokat, miként a desifrózó szakemberek), s megállapítjuk társadalmi alapjukat és horderejüket: „A néprajz: sűrű leírás. Az etnográfus – kivéve, ha rutinszerű adatgyűjtést végez (amit természetesen szintén meg kell tennie) – valójában összetett fogalmi struktúrák sokaságával kerül szembe, számos struktúra egymásra rétegződik vagy összegabalyodik. Ezek a struktúrák egyszerű idegenek, szabálytalanok és rejtettek, s neki kell kitalálnia, hogy először miként ragadja meg, majd hogyan mutassa be őket. S így áll a dolog működésének már a legföldhözragadtabb szintjén, a terepmunka őserdejében is: az adatközlők kikérdezésében, szertartások megfigyelésében, rokonsági kritériumok kiválasztásában, a tulajdonviszonyok kinyomozásában, a háztartások összeírásában... – azaz a kutatási napló megírása során. Az etnográfia művelése arra hasonlít, amikor megpróbálunk elolvasni egy kéziratot (abban az értelemben, hogy „létrehozunk valamilyen olvasatát”) – egy idegen, elhomályosító, talányokkal, önellentmondásokkal, gyanús javításokkal és célzatos kommentárokkal teli kéziratot, ami azonban nem hagyományos írásjelekkel, hanem a megformált viselkedés illékony példáival íródott.” (Geertz, 1994: 176–177)

A lokalitáskutatás a saját társadalom kutatásában is ugyanazt a megismerő-

82
K É K

tek szemszögéből” látni saját magukat, a kutatót és a kutatást is – ez a valódi feladat, s ebben a kutatások „anyaga”, célzott tábora, a helyi tudást interpretáló személyiség egész érzékenysége magát az intuíciót és interpretációt teszi át új dimenzióba. Lásd: Geertz „sűrű leírását” mint modellértékű megközelítést (a Gilbert Ryle-től kölcsönvett kifejezéssel), amelyben a szemlehungyás pillanatnyi művelete mint esemény lehet fiziológias történés (álmoság, pislantás, tikkelés) és gesztus-tartalmú üzenet (pl. kacsintás, jeladás) is, attól függően, milyen közegben kik hogyan értik és számukra milyen tartalmat hordoz. Aki ott volt, aki érti is a történések logikáját és jelentését, még mindig lehet tévedés vagy félreértés áldozata, s lehet elfogult is, tompa is a megértésben...

Épp ezért szintűgy külön dimenziót képez a kutatás és a helyi társadalom „szubjektív”, illetve „objektív” megközelítésének „vég nélküli vitája, beleértve

értelmező, leíró-interpretáló „metodológiai” teszi szükségessé, mint a távoli tájak, elvarázsolt világok kulturái és társadalmi esetében...! S ha számomra, Duna menti nagyvárosi kutató számára ismerősnek, de egyúttal távolinak is minősül e folyó kutatása, annak oka nem elsősorban az, hogy ismeretlen vidéken fekszik, hanem inkább az, hogy szükségképpen föl kell ismerjem: amit közvetlenül ismerék belőle, az is változó, s ami a jelenség teljességét adja, az végképp nem lehet ismerősöm, hiszen nagysága, mozgása, változása, története jóval túlmegy azon, amit én egyáltalán érzékelhetek belőle. Ezért, bár lokális, mégis inkább regionális, s bár ismertnek vélhetném, de jobban járok, ha ismeretlenként fogadom el, s megpróbálom mégis megismerni...

E megismerést viszont számos szemléleti, idő- és tartalmi tényező határozza meg, melyeket lehet nem venni komolyan, én azonban erre nem kívánok építeni, s helyette inkább a megismerhetőség bizonytalanságait részesítem előnyben, akár azzal együtt, hogy a megismertet őszintén kevesebbre becsülöm, mint a még megismerésre várót... Áttekinthetem talán egy vagy több pontról, de a tényleges kutatási eredményem csakis akkor lesz (legalább számomra) érvényes, ha ez áttekintés folytonosságát mint jelentés-sort fogom fel, vállalva, hogy mindig csupán egy részt leszek képes megfogalmazni belőle, s nem az egészet...

Még mindig (az irányadó) Geertz-től idézek: „Az a kultúrafogalom, amely mellett síkraszálllok... lényegében szemiotikai jellegű. Max Weberrel együtt úgy vélem, hogy az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát

tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig éppen emiatt nem törvénykereső kísérleti tudománynak, hanem a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak tartom. A kifejtést tartom célomnak, a felszínen rejtélyes társadalmi kifejezések magyarázatát.” (Geertz, 1994:172)

Értelmezés és jelentés, bizonyosság és kifejezés... – régi vita, tengernyi hezitálás veszi körül az antropológiai témaválasztás, a tudományterület „fókuszáltsága” kérdését. Clyde Kluckhohn vállalta egykor a bátorságot, s kimondta (Geertz pedig nem titkolt kajánsággal idézi): „az antropológia intellektuális orvvadász-engedély”.

Igaz ez annyiban, hogy a kulturális antropológia (talán, talán-talán) „bármire”, bárminek értelmezésére alkalmas lehet. S ha kutatásról, beilleszkedésről, tapasztalatok regisztrálásáról van szó, akkor a megismert vagy merészen körvonalazott jelenségek értelmezése maga is egyfajta „szövegolvasás”, a kultúra szövetének, szövésmintájának „letapogatása”, amely nemigen nélkülözheti az önértékelést, a (megvallott vagy titkolt) összehasonlítást, az önelfogadtatás krízisét „a terepen”, legyen a „másik oldalon” egy vízilóvadász törzs, egy nagyvárosi drog-diszko vagy egy krisnás közösség. S ha egyáltalán kutatásról van szó, semmilyen mértékben nem nélkülözhető az empátia prioritása, a szerep- és nézőpont-változtatás állandó kísérlete, a megérteni vágyott közösség vagy egyén sajátlagos nézőpontjának belátása és nagybecsülése.

Mindezeket követően a feltárás és a feed-back, az önreflexív visszatekintés és a megértés próbája a közösség ref-

lexiói alapján is értékelendők. A „megnevezés joga” éppúgy a kutatóé, mint a megismerhető jelenségek esetében a helyi társadalom lakóié. S az, hogy a kérdezők és kérdezettek, megfigyelők és megfigyelték kölcsönösen diskurzussá erősítik a tapasztaltakat, aligha más jellegű, mint egy nyelv vállalása és használata, értése és gyarapítása; egy nyelvezet, amelynek megvan a maga grammatikája, megjelenítő ereje és szimbólumhordozó mérélysége. Amit e nyelvi sodrásban a kutató tehet: feltételezi, megkeresi és felmutatja a teorikusan megnevezhető értéket.

83

K É K

E keresgélést a továbbiakban arrafelé folytatom, ahol a megfigyelés és megértés nem pusztán a lokális történésekre épül, hanem valami olyasmire, amit éppen a Duna kutatása közben kellett és lehetett sokféle formában átélni. Arrafelé, amely a forrásterülettől a tengerig valamiféle egységet jelent, arrafelé, ahol a közép-európaiság vagy a köztes-európai identitás messzi történelembe ível, s ír körül, jellemez vagy formál térségi, regionális, kulturális és gazdasági, vagy éppen etnikai identitást. Hogyan is? Erről szól néhány vázlatos metszetben kutatásom néhány további fejezete...

Szerzőink

A. Gergely András (Budapest, 1952), politológus, kulturális antropológus, az MTA Politikai Tudományok Intézetének tudományos főmunkatársa, az Etnoregionális Kutatóközpont tudományos igazgatója, az ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszékének oktatója, lapunk egyik társszerkesztője.

Harman Miklós (...), kulturális antropológus egyetemi hallgató (ELTE, Budapest)

Kiss Viktor (Budapest, 1976) politológus, társadalomkritikai kutató, a Corvinus egyetem PhD hallgatója, az ELTE oktatója. Ideológiai és eszméletörténeti témákkal foglalkozik.

Lénárt Imre (Szentes, 1971) kulturális antropológus, szociális munkás Budapesten, munkatársa volt a terézvárosi kutatásnak, a Balázs Béla Stúdió támogatásával dokumentumfilmet is készített a hajléktalanokról.

Malkovics Tibor (Budapest, 1967) A szerző a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Politikatudományok Doktori Iskola Ph.D hallgatója, a Zsigmond Király Főiskola Kommunikáció- és Művelődéstudományi Intézetének adjunktusa.

N. Szabó József (Nagybörzsöny, 1949), történész, politológus, egyetemi tanár, fő témakör a magyar értelmiségtörténet.

Tibori Timea (Békéscsaba, 1950), szociológus, lapunk főszerkesztője

T. Kiss Tamás (Jászberény, 1949). Főiskolai tanár. Neveléstudomány PhD. SZIE JFK Közművelődési és Felnőttképzési Intézet igazgatója

Zachariás Klára (Budapest). Vállalkozó. Végzettsége: ELTE filozófia szak, KKF Nemzetközi Marketing szak.

ISSN 0133-2597

770133259002